

T.C.

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DEDE KORKUT ANLATILARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA DİL

Merve Kolikpınar

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2017

T.C.

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DEDE KORKUT ANLATILARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA DİL

Yüksek Lisans Tezi

Merve Kolikpınar

Danışman: Prof. Dr. Ceval Kaya

Ardahan, 2017

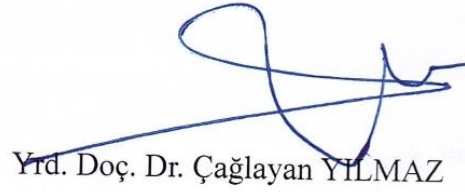
KABUL VE ONAY

Merve Kolikpınar tarafından hazırlanan “Dede Korkut Anlatılarında Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Dil” başlıklı bu çalışma, 16.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Başkan)

Prof. Dr. Ceval KAYA (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Çağlayan YILMAZ

~~Yukarıdaki~~ imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 11.07.2017

Yrd. Doç. Dr. Zafer AYKANAT

Enstitü Müdürü

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ BEYAN FORMU

16/6/2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Dede Korkut Anlatılarında Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Dil " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Ardahan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Merve KOLİKPINAR

ÖZET

Toplumların kültürünü, ruhunu ve düşünce biçimini yansıtan dil, bu düşünsel ve kültürel birikimlerin sonraki kuşaklara aktarılmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir araçtır. Yaşam biçimi dile aksettği için dilin söz varlığını ve yapısını da etkiler. Dil ile toplumsal olgular arasındaki bu ilişki, toplumdilbilimin araştırma alanına girer. Toplumların, mensubu olan bireylerden farklı beklentileri ve bu beklentileri belirleyen değişkenler vardır. Bireylerin toplumsal konumları, mezhepleri, yaşları, cinsiyetleri dil kullanımlarını da etkiler. Toplumun kadına ve erkeğe edindirdiği roller, aynı dili konuşmalarına, aynı söz varlığına sahip olmalarına rağmen, kadın ve erkeğin dil kullanımları arasında farklılıklara yol açar. Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nda, sosyolekt olarak belirlenen cinsiyet değişkeni ekseninde bireylerin dil kullanımı irdelendi. Kadın ve erkek tiplerinin toplumsal cinsiyet rollerinin birbirleriyle gösterdiği yakınlık, kaynak olarak Dede Korkut Kitabı'nın seçilmesinde etkili oldu. Anlatılarda hem kadın hem de erkek söylemlerinin yer alması, toplumsal cinsiyet-dil ilişkisinin her iki cinsiyetin dil kullanımlarının incelenmesine olanak tanıdı.

Çalışma giriş, inceleme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı, konu hakkında daha önce yapılmış çalışmalar anlatıldıktan sonra; Dede Korkut Kitabı, toplumdilbilim ve toplumsal cinsiyet ile dil ilişkisi hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın inceleme bölümünde Dede Korkut Kitabı'nın mukaddime bölümü ile Oğuz beylerinin başından geçen maceraların anlatıldığı on iki boy taranarak kadın ve erkeklerin dil kullanımları ve anlatıda kadını ve erkeği çağrıştıran unsurlar tespit edilmiştir. Metinler tarandıktan sonra tespit edilen ifadeler ve sözcükler, “*Dede Korkut’un mukaddimesinde kadın tasnifi*”, “*kadınlardan söz ederken kullanılan dil*”, “*erkeklerden söz ederken kullanılan dil*”, “*anlatıda kadına ve erkeğe ait unsurlar*”, “*kadın ve erkeklerin dil kullanımları*” başlıkları altında çözümlenmiştir.

Elde edilen veriler ışığında cinsiyet değişkeninin bireylerin dil kullanımına etkisi hakkında yapılan değerlendirmeler sonuç bölümünde verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut Anlatıları, toplumdilbilim, toplumsal cinsiyet rolleri, dil-cinsiyet bağıntısı.

ABSTRACT

The language, which reflects the cultures, souls and way of thinking of the societies, is an important tool in the transfer and continuity of these intellectual and cultural backgrounds to next generations. Due to the fact that life style is reflected on language, it affects the existence of speech and structure of language. This relationship between language and social phenomena enters the field of sociolinguistics research. Societies have different expectations from the individuals who are members and there are variables that determine these expectations. Social positions, sects, ages, and genders of individuals also influence the use of language. The roles given to women and men by society, although they speak the same language and have the same resource of speech, lead to differences in language use of women and men. In this study, Dede Korkut book, in which the language usage of the individuals in the axis of gender difference which was determined as sociolect, was examined. In the selection of Dede Korkut Book as a source, the proximity of the gender roles of men and women to each other was influential. The presence of both male and female discourses in the stories allowed the examination of language use of both genders in the gender-language relationship.

The study consists of entrance, review, and conclusion parts. After describing the purpose, scope, and previous work on the subject in the introduction part; Dede Korkut Book give information regarding sociolinguistics and social gender and language relation. In the review section of the workshop, the language usage of men and women, and the elements that evoked the woman and man in the narrative were determined, by searching twelve clans where the adventures of Oğuz beys are explained and preface section of Dede Korkut Book. After the texts were scanned, the expressions and words that were determined were resolved under the following headings: *“Women’s classification in the preface of Dede Korkut”*, *“Language used when talking about women”*, *“language used when talking about men”*, *“elements of women and men in narration”* *“Language use of men and women”*.

The data, obtained in the light of the evaluations regarding the effect of gender variable in the use of language by individuals, were given in the conclusion part.

Keywords: Dede Korkut Narratives, sociolinguistics, gender roles, language-gender relations.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	iv
TABLolar.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ	1
A. KONUNUN TAKDİMİ.....	1
A.1. TEZİN AMAÇ VE KAPSAMI	1
A.2. KONU HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	2
B. DEDE KORKUT ANLATILARINDA DİL, TOPLUM VE CİNSİYET	7
B.1. DEDE KORKUT ANLATILARI	7
B.2. DİL VE TOPLUM.....	10
B.3. TOPLUMSAL CİNSİYET VE DİL İLİŞKİSİ	14
B.4. DEDE KORKUT ANLATILARINDA DİL-CİNSİYET İLİŞKİSİ	19
1. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN ANLATICININ DİL	
KULLANIMINA ETKİSİ	20
1.1. DEDE KORKUT’UN MUKADDİMESİNDE KADIN TASNİFİ	20
1.2. ANLATIDA KADINA VE ERKEĞE AİT UNSURLAR.....	24
2. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN KAHRAMANLARIN DİL	
KULLANIMINA ETKİSİ	32
2.1. KADINLARDAN SÖZ EDERKEN KULLANILAN DİL	32
2.2. ERKEKLERDEN SÖZ EDERKEN KULLANILAN DİL.....	53
2.3. KADIN VE ERKEKLERİN DİL KULLANIMLARI	67
2.3.1. Kadının Dil Kullanımı ve Erkeğe Karşı Tutumunun Dildeki Görüngüsü.....	67
2.3.2. Erkeğin Dil Kullanımı ve Kadına Karşı Tutumunun Dildeki Görüngüsü.....	75
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	90
EKLER.....	96
ÖZ GEÇMİŞ.....	97

KISALTMALAR

AÜ:	Atatürk Üniversitesi
AKM:	Atatürk Kültür Merkezi
Çev.:	Çevirmen
DKK:	Dede Korkut Kitabı
Dü.:	Düzenleyen
s.:	Sayfa
TDK:	Türk Dil Kurumu
vb.:	ve benzeri
YKY:	Yapı Kredi Yayınları

TABLolar**Tablo 1:** Kodların Özellikleri**Tablo 2:** Seslenme Ögelerinin Cinsiyet Değişkenli Kullanım Biçimleri**Tablo 3:** Sıfatların Cinsiyet Değişkenli Kullanım Biçimleri**Tablo 4:** Bireylerin Dede Korkut Kitabı'nda İsimleriyle Yer Almalarının Cinsiyete Göre Durumu

ÖN SÖZ

Konargöçer Oğuz topluluğunun yaşayışı ile ilgili bilgileri günümüze ulaştıran Dede Korkut Anlatıları, Türklük araştırmalarının önemli kaynaklarından. Oğuz toplumunun yaşam koşullarını ve değer yargılarını bilmemize olanak sağlayan bu eser, çalışmada toplumsal cinsiyet-dil ilişkileri bağlamında incelenerek Oğuz topluluğunda kadının ve erkeğin toplumsal konumunu ve cinsiyet rollerinin dil kullanımlarına etkisini değerlendirmemize kaynaklık etmiştir.

Bireylere ve bireylerin cinsiyetlerine göre değişen dil kullanımları sosyolojik çalışmaların da araştırma alanına girer. Kadına seslenirken kullanılan sözcüklerden onun toplum içinde edindiği yeri belirlemek mümkündür. Aynı şekilde bireyler üzerinden yapılan tasvirler, toplumun bireylerden beklentilerini, bireylerin toplumsal konumlarını ve cinsiyet rollerini yansıtır. Bu alanda yapılan dilbilim çalışmaları ise toplumda kadınlara ve erkeklere yüklenen toplumsal rolün, onların dil kullanımlarına olan etkisini inceler. Dil-düşünce ilişkisi bağlamında toplumsal cinsiyet rollerini inceleyen bu çalışmanın Türk dili araştırmaları için faydalı olmasını umuyoruz.

Çalışma boyunca yaptıkları yönlendirmelerle desteklerini esirgemeyen değerli hocalarıma ve varlıklarını her an hissettiğim sevgili aileme teşekkür ederim.

Merve KOLİKPİNAR

Ardahan-2017

GİRİŞ

A. KONUNUN TAKDİMİ

A.1. TEZİN AMAÇ VE KAPSAMI

Bireylerin gündelik yaşamlarında uymak zorunda oldukları birtakım kurallar vardır. Bu kurallar toplum tarafından belirlenir. Toplumda var olabilmek bu kurallara göre hareket etmeyi zorunlu kılar. Toplumsal kuralların belirlenmesinde birtakım değişkenler etkili olur. Toplumdilbilim alanında yapılan araştırmalar; mezhep, cinsiyet, yaş, unvan vb. değişkenlerin bireylerin dil kullanımlarında etkili olduğunu ve farklılıklara yol açtığını ortaya koymuştur. Bu tez çalışması toplumsal cinsiyet rollerinin dil kullanımlarına etkisini incelemek amacıyla düzenlendi.

Yapılan taramalarda, cinsiyet çalışmalarının ağırlıklı olarak kadın temelli olduğu görülmüştür. Kadını esas almayan toplumsal cinsiyet araştırmalarının büyük bir kısmı ise erkeği konu edinmiştir. Kadın ve erkeği bir arada ele alarak bir sonuca varmayı amaçlayan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu sebeple çalışmamızda kadın ve erkek söylemleri bir arada incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma süresince yapılan araştırmalar ve incelemeler sonrasında elde edilecek verilerin, cinsiyet değişkenli dil çalışmalarına katkıda bulunması amaçlandı.

Çalışmaya, Türk kültür araştırmaları için büyük önem taşıyan Dede Korkut Kitabı kaynaklık etti. Anlatılarda yer alan kadın ve erkek tiplerinin toplumsal konumlarının birbirleri ile gösterdiği yakınlık, kaynak olarak DKK'nın seçilmesinin temel sebebidir. DKK'da kadın ve erkek söylemleri bir arada incelenerek toplumsal cinsiyet rollerini belirlemede dil malzemeleri ölçüt alındı. Eserde yer alan kadın dili ve erkek dili, cinsiyet değişkeni ekseninde tarandı. Tespit edilen ifadeler ve sözcükler belirli başlıklar altında çözümlenerek grup dili olarak saptanan cinsiyet değişkeninin bireylerin dil kullanımına etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Sadece kadın ve erkek tiplerinin dil kullanımları değil, aynı zamanda metinlerde kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerini ifade etmede kullanılan söz varlığı da tespit edilerek çalışma kapsamında incelendi.

A.2. KONU HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Dede Korkut Kitabı'nda kadın, erkek, evlilik ve aile konuları sıklıkla çalışmalara konu olmuştur. Anlatılarda kadının sosyal yaşamda oynadığı rol ve erkeğin toplumsal konumu, toplumsal cinsiyet alanında çalışmalar yapan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Aynı zamanda aile olmanın toplumda var olabilmedeki etkisi ve bu aile olgusunun ne şekilde ortaya çıktığı da, Türk toplumunda aile algısını ortaya koymak isteyen araştırmacıların DKK'ya yönelmesinin önünü açmıştır. Yapılan araştırmalar, anlatılardaki kadın, erkek, anne, baba, oğul kavramlarını ve evlat sahibi olmanın toplum için taşıdığı anlamı incelemiştir.

DKK'da kadın konusu ile ilgili araştırmalarda elimize geçen ilk müstakil çalışma Mehmet Kaplan'a aittir (Kaplan, 1951). Kaplan bu konu hakkında yazdığı makalede kadınları “İslamiyetten önce göçebelik devrinde, yerleşik kültüre ve islamî kültür çevresine dâhil olduktan sonra ve batı medeniyeti tesiri altına girdikten sonra” olmak üzere üç şekilde değerlendirir. DKK'da görülen kadın tipini ilk grupta ele alır ve anlatılardaki kadının alp tipi olduğunu tespitte çalışır.

Aydın Oy, 1960'da yayımladığı “Dede Korkut Kitabında Kahramanların Aile Hayatları” ve “ Dede Korkut Kitabında Kahramanların Aile Hayatları” başlıklı iki makalesinde DKK'da kahramanların evlenmelerini ve aile hayatlarını inceler (Oy, 1960a) (Oy, 1960b). Bu makalelerde aile hayatının toplumun sarsılmaz bir unsuru olduğunu anlatıp kadının, erkeğin ve oğulun aile hayatında edindiği rolleri, birbirlerine karşı duydukları sevgi, saygı ve adaleti ortaya koyar. Hikâyelerde yer alan evlilik öncesi ve evlilik sonrası adetleri araştırıp evliliğin sürekliliğindeki etmenlerden bahseder.

Sadık Kemal Tural, “Dede Korkut Destanlarında Aile” başlıklı makalede kadınlar beş maddede aile eksenli olarak incelenir (Tural, 1998). “Çocuk sahibi olmayı, neslin devamını ailenin kuruluş amacı sayan ve yücelten anlayış, sadakat ve vefa, iffetin övülmesi ve telkini, eşlerin birbirini seçme hürriyeti ve kadınların yiğitliği, aileye dıştan müdahalenin aile bütünlüğüne zarar vereceğini anlatan destanlar” olmak üzere beş başlıkta sınıflandırılan hikâyeler, “aile” düzleminde incelenerek kadının Türk töresindeki yeri ortaya konmaya çalışılır.

Adnan Akgün, Uluslararası Dede Korkut Sempozyumunda sunmuş olduğu “Dede Korkut Hikâyelerinde Evlât” adlı bildirisinde eserden yola çıkarak evlat konusunu ele almış ve konu ile ilgili dikkat çekici noktalara değinmiştir (Akgün, 2000).¹

Metin Ekici, Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni’nde sunduğu “Dede Korkut Kitabında Kadın Tipleri” adlı bildiride anlatılardaki bütün kadın tiplerini incelemiş ve neticesinde hikâyelerdeki kadın tipini üç ayrı kategoride toplamıştır (Ekici, 2000). Bu kategoriler “İdeal Eş Ve Anne Tipi, İdeal Sevgili Tipi ve Yardımcı Tipi” olarak sıralanır. Anlatılardaki bütün kadın tipleri bu üç kategoriden birine konumlandırılır. Bildiride DKK’da kadın ile ilgili ulaşılan en dikkat çekici sonuç, anlatılarda hiç kötü ya da hain kadın olmamasıdır.

Yine Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni’nde Alev Kahya Birgül tarafından sunulan “Dede Korkut Kitabında Kadının Konumu” adlı bildiride (Kahya Birgül, 2000) kadın, özellikle aile içindeki işlevi ile ele alınmıştır. Kadının eş seçmesi, ailedeki iş bölümü, ailede söz sahibi olması gibi yönleriyle ele alındığı çalışmada, kadının sosyal yaşamın içinde var olduğu ve yüceltildiği sonucuna erişilmiştir.

“Oğuz Kağan Destanı’nda ve Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın” isimli makalede de İslamiyetten önce ve sonra, kadının Türk toplumundaki yeri Semra Şen tarafından tespit edilmeye çalışılmıştır (Şen S., 2003). Toplumun ahlaki yapısının ve aile algısının kadının konumu ile ilişkisini Dede Korkut’taki kadın tipi ile açıklamıştır.

Dede Korkut Kitabı’nda kadın üzerine fikirler sunan bir diğer çalışma “Burla Hatun’dan Terken Hatun’a”dır (Duran, 2004). Hamiye Duran tarafından yapılan ve Dede Korkut’taki kadın tipinin diğer tarihî kaynaklardaki kadınlar ile karşılaştırıldığı bu çalışmada kadının sosyal yaşantının içinde en üst konumda var olduğu ortaya konmuştur.

Serkan Şen “Dede Korkut Kitabında Kadına Yönelik Hitaplar” başlıklı araştırmasında, Dede Korkut’ta kadın konusunda yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak hitap sözcüklerinden yola çıkmış ve eserde kadına yaklaşımı ortaya koymaya

¹ Yayınlanmamış bildirisini bizimle paylaşarak çalışmamıza katkı sunan Prof. Dr. Adnan AKGÜN’e teşekkür ederiz.

çalışmıştır (Şen S., 2008). Hitap biçimleri bireylerin toplumda edindikleri yeri ortaya koyabilmeleri açısından dikkate değerdir. Dolayısıyla kadınların veya erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerinin de etkisiyle var olan yaşamı algılama biçimleri onların hitap biçimlerine de yansır. Bu sebeple, dil birimlerinden yola çıkılarak yapılan bu çalışma bizim çalışmamızda da değinilecek konulardan birini oluşturmaktadır.

Anlatılardaki kadının Kürşat Öncül tarafından, alp yönüyle ele alındığı “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı” (Öncül, 2008), anlatılarda iyi ve kötünün gösterilmesini, bunların model olma yoluyla kadın ve çocuk eğitimi üzerindeki etkisini inceler. Bülent Arı ve Ercan Karateke tarafından yapılan “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın ve Çocuk Eğitimi” başlıklı incelemede ise boylardaki kadınların ve çocukların özelliklerini incelenir (Arı & Karateke, 2010). Ayrıca Kürşat Koca ve Serdar Uğurlu’nun çocuk sahibi olmaya ve çocuğun eğitime verilen önemi anlattığı ve oğul olarak erkek kahramanları incelediği “Dede Korkut Hikâyelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı” (Koca & Uğurlu, 2010) başlıklı makale konuyla ilgili yapılan çalışmalardandır.

Hatice Kübra Uygur, yaptığı incelemede Dede Korkut Kitabı’nda kadının statüsünü ortaya koymaya çalışır (Uygur, 2013). “Dede Korkut Boylarında Kadın Statüsü” başlıklı çalışmada, DKK’daki kadın tipleri üzerinden bir değerlendirme yapılarak kadının sosyal yaşam içerisindeki yerini ve tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda toplumsal konumunu araştırılmaktadır.

Esra Akbalık ise Hatice Kübra Uygur’un kadın üzerine yaptığı araştırmayı erkeklik temelli ele almıştır (Akbalık, 2014). “Dede Korkut Kitabında Bir Cinsiyet Rejimi Olarak Erkeklik” adını verdiği çalışmada, tarihsel süreçte erkek konumunun ve erkeklik algısının yaşadığı değişimi anlatılardaki erkek tipi üzerinden değerlendirmiştir. Anlatılarda yer alan baba, oğul ve diğer erkek tiplerinin birbirleriyle olan ilişkisini toplumsal cinsiyet algısı açısından incelemiştir.

Remziye Karakaş tarafından yazılan “Dede Korkut Hikâyelerindeki Bey Oğullarının Nitelikleri ve İşlevleri” (Karakaş, 2012) adlı makalede hikâyeler, erkek çocuk ekseninde incelenmiş ve elde edilen veriler ışığında bu erkek çocukların sahip olması

gereken özellikler anlatılmıştır. Ayrıca erkek çocuğun hikâyelerde sahip oldukları önem vurgulanmıştır.

Fatoş Yalçinkaya'nın yaptığı DKK'da oğul ve baba konusunu inceleyen çalışma “Geleneği Geleceğe Taşıyan Oğullar: Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul İlişkisi” ismini taşır (Yalçinkaya, 2015). Başlıktan da anlaşılacağı gibi çalışma, anlatıdaki oğulların geleneğin varisi olduklarını söyler. Erkek çocuk sahibi olmanın önemi ve oğulun eğitiminde babanın üstlendiği roller de çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Dini, idari ve sosyal statünün erkek egemenliğine geçişinin yansımalarını Dede Korkut Kitabı'ndaki erkek kahramanlar bağlamında değerlendiren Ali Osman Abdurrezzak da eseri, cinsiyet düzleminde inceleyen araştırmacılardan biridir (Abdurrezzak, 2015). “Dede Korkut Kitabında Erkek Kahraman Statüsü” adlı çalışmada yaşam biçiminde meydana gelen değişikliklerin statüdeki değişimleri de beraberinde getirdiği düşüncesinden yola çıkan Abdurrezzak, anaerkil toplum yapısından ataerkil yapıya geçişinin sosyal statüdeki tezahürlerini DKK bağlamında inceler.

Gürol Pehlivan'ın, Prof. Dr. Metin Ekici danışmanlığında Dede Korkut üzerine hazırladığı “Dede Korkut Kitabında Yapı, İdeoloji ve Yaratım” adlı doktora tezinde de toplumsal cinsiyetle ilgili bir bölüm bulunmaktadır (Pehlivan, 2015). Çalışmada kadınların ve erkeklerin özellikleri toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınmıştır. Kitap olarak yayımlanan çalışmasının sonunda sunduğu ekler arasında yer alan “*Dede Korkut Kitabı'nda Akrabalık Düzeni Tablosu*” araştırmamıza kadın ve erkek isimlerinin yer alışıyla ilgili kaynaklık etmiştir.

Anlatılardaki dil kullanımını cinsiyet merkezli olarak her yönüyle ele alan yalnızca bir çalışma vardır (Kolikpınar, 2016). “Dede Korkut Anlatılarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda Toplumsal Cinsiyet ve Dil İlişkisi Bağlamında Kadın İmgesi” başlıklı çalışmada *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyu taranarak belirlenen başlıklar altında kadının ve erkeğin dil kullanımları incelenmektedir. Toplumdilbilim ve sosyolekt olarak belirlenen toplumsal cinsiyetin dil kullanımına etkisi ile ilgili bilgilerin yer aldığı makale, toplumların yaşayış ve dünyayı algılayış biçimlerinin bireylerin dil kullanımını etkilediği tezini araştırmaktadır. Anlatıda cinsiyet ile ilgili bütün dil kullanımları belirlenerek toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgisi ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Dede Korkut Kitabı’ndan yola çıkarak kadının toplum ve aile içinde sahip olduğu konumu araştıran başka çalışmalar da vardır: “Dede Korkut Destanlarında Kadın Hakkındaki Telakkiler ve Bunun Eski Türk Kültüründen Taşıdığı İzler” (Torun, 1999), “Dede Korkut Kitabında Kadın ve Aile İçi İlişkileri” (Özmen, 6), “Dede Korkut’ta Kadın Tipi ve Günümüze Yansıması” (Erol, 2003), “Dede Korkut Kitabında Aşk ve Evlilik” (Altınkaynak, 2003). Var oldukları bilgisine, okuduğumuz diğer çalışmaların bibliyografyalarından ulaştığımız bu çalışmaların baskısına ya da dijital ortamdaki kopyalarına erişemedik.

DKK’da yer alan kadın ve erkek tiplerinin belirli açılardan araştırılmasıyla ortaya çıkan bu çalışmalar Türkoloji araştırmalarında geniş yer tutmasına rağmen kadının ve erkeğin toplumsal konumlarının, onların dil kullanımlarına olan etkisinin araştırıldığı yeterli çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Toplumdilbilimde, özellikle son yıllarda, önem teşkil eden cinsiyet araştırmaları için bir eksiklik olduğu görülmektedir. Türklerin toplumsal kimliğinin anlaşılmasında çok önemli bir yere sahip olan bu eserde, toplumsal yaşantının bireylerin dil kullanımına olan etkisinin araştırılmasının bir gereklilik olduğu düşüncesindeyiz.

B. DEDE KORKUT ANLATILARINDA DİL, TOPLUM VE CİNSİYET

B.1. DEDE KORKUT ANLATILARI

Türk edebiyatı için önemli bir kaynak teşkil eden Dede Korkut anlatılarının her biri bağımsız ve müstakil bir anlatı olarak karşımıza çıkmakta ve bir araya gelerek bir bütün oluşturmaktadır. Konargöçer Oğuz topluluğunun yaşayışı ile ilgili bilgilerin Bayındır Han'ın etrafında toplanmış Oğuz beylerinin başından geçen maceralarla günümüze ulaşmasını sağlayan esere büyük bir değer atfedilmiştir. Bu yönüyle Türk kültür araştırmalarına kaynaklık eden eserin bilinen iki nüshası bulunur: Dresden Nüshası ve Vatikan Nüshası.

Dresden yazması, Almanya'nın Dresden şehri Krallık Kütüphanesi'nde bulunur. Kitap burada ilk olarak Alman araştırmacı Jacop Reiske (1716-1774) tarafından görülüp kayda alınmıştır (Sakaoğlu, 1998:7). Reiske'nin konu ile ilgili bilgi yetersizliğinden kaynaklı olarak Şehzade Korkud hakkında yazılmış bir eser olarak tanıttığı kitap 19. yüzyılın başlarında H. O. Fleischer tarafından yeniden bulunur. Ancak kitabı bilim dünyasına kazandıran isim Heinrich Friedrich von Diez'dir. 1815 yılında, hem yazmayı ayrıntılı biçimde tanıtmış hem de içinden bir anlatıyı (Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy) Almancaya çevirmiştir.

Dresden yazması Giriş ile birlikte 12 boydan oluşur: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy, Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Ermen Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy.

Vatikan Yazması Vatikan Cumhuriyeti'nde, Vatikan Kütüphanesi'nde Türkçe eserler bölümünde bulunur. Bu yazmayı bilim dünyasına ilk tanıtan Ettore Rossi'dir. Rossi 1950 yılında yazdığı bir makale ile yazmayı tanıtmıştır. Daha sonra çalışmasını genişleterek Vatikan yazmasının tıpkıbasımını da çalışmasına eklemiştir. Vatikan yazması

eksik bir nüshadır. Nüshada giriş bölümü ile birlikte 6 boy yer alır. Boyların adları; Hikâyet-i Han Oğlu Boğaç Han, Hikâyet-i Bamsı Beyrek Boz Atlı, Hikâyet-i Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığıdır, Hikâyet-i Kazan Beğ'in Oğlu Uruz Han'ın Tutsak Olduğudur, Hikâyet-i Kazılık Koca Oğlu Yigenek Beğ, Hikâyet-i Dış Oğuz İç Oğuza Asi Olup Beyrek'in Vefatı'dır.

Boy sayıları kıyaslandığında 12 boyu içine alan Dresden yazmasının Türklük araştırmalarına asıl kaynaklık eden nüsha olduğu görülür. Vatikan nüshasının eksik bir nüsha olduğu kabul edilir. Ancak her boyun müstakil olup aynı zamanda birbirleri ile bir bütün teşkil ettiği göz önünde bulundurulduğunda Dede Korkut Oğuznâmeleri'nin 12 boyla sınırlı olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır.

Dede Korkut Kitabı'nda yer bulan boylarda Oğuz beylerinin maceraları anlatılır. Bu hayatın önemli unsurları olarak savaşlar, akınlar, toylar ve avcılık ön plana çıkar. Yine yaşam şeklinin beraberinde getirdiği çadır, Oğuzların hayatında geniş yer kaplar. Korunaksız yaşamın kadın ve erkek için zorunlu kıldığı birtakım özellikler mevcuttur. Yerleşik yaşamda olan korunaklı ve güvenli evlerin izine konargöçer yaşamda rastlanmaz. Bu sebeple kadınlar da tıpkı erkekler gibi kahramanlık özelliklerini bünyelerinde barındırmak durumundadırlar. Olumsuz bir durum karşısında kendilerini ve ailelerini koruyabilecek nitelikte olmak zorundadırlar. Bu sebeple Dede Korkut anlatılarında gördüğümüz alp tipi hem kadını hem de erkeği niteler. Bu noktada alp tipinin genel özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Konargöçer yaşam biçiminin zorunlu kıldığı alp tipi güçlüdür, cesurdur ve her an mücadeleye hazırdır. Sosyal yaşam bireyi buna mecbur kılar. Alp, inandığı değerler için savaşmaktan asla geri durmaz. Güçlü düşman karşısında yenilmez. Gücünün ve cesaretinin yanı sıra akı ile de ön plana çıkar. Çünkü salt güç bir işe yaramaz. Güç, ancak akıl ile birlikte kullanıldığında sonuca ulaştırır. Güç ile aklın mücadelesini Boğaç ile Boğa arasındaki çatışmada görürüz. Anlatıda akıl güce galip gelir ve Boğaç ad almayı hak eder.

Çalışmamızda irdedeceğimiz bir diğer nokta ise Dede Korkut ve Korkut Ata adlandırmalarıdır; “Ata, kavram olarak eril işareti taşısa da, ilk-insan, ön-insan, en-insan tanımlamalarına da karşılık geldiği için, kadını ve erkeği, dolayısıyla kültürel baba ve kültürel ana'yı birlikte işaret eder” (Saydam, 2013:98). Bu anlamıyla değerlendirildiğinde

her iki cinsiyeti de kapsayıcı olması bakımından önem teşkil eder. Dede Korkut, anlatılarda yüce birey konumundadır; “İnsan varlığından çok temsil ettiği değerler bütünüyle dikkati çeker. Çünkü Dede Korkut, binlerce yıllık bir oluş deneyimine ait bilgi birikiminin insanlaşmış, kişileşmiş biçimidir ve dünyada var olmak isteyen Oğuz toplumu için yaşamsal öneme sahiptir” (Korkmaz, 2012:256). Bu sebeple cinsiyet kimliğinin geriliminden arınmışlık söz konusudur. “Dede” sözcük anlamı itibariyle eril olsa da ifade ettiği anlamlar bakımından cinsiyetsizdir.

Bu çalışmada, *cinsiyet* değişkeninin Dede Korkut Anlatılarının mukaddime bölümü ile on iki boyda yer alan dil kullanımına etkisi tespit edilecektir. Çalışmada kadın dili ile erkek dili arasında görülen farklılıklar toplumsal cinsiyet düzleminde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın şekillenmesinde iki ana başlık altında yer alan bazı temel ölçütler etkili olmuştur. “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlatıcının Dil Kullanımına Etkisi” başlığı altında,

- Dede Korkut’un Mukaddimesinde Kadın Tasnifi
- Anlatıda Kadına ve Erkeğe Ait Unsurlar

“Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Kahramanların Dil Kullanımına Etkisi” başlığı altında,

- Kadınlardan Söz Ederken Kullanılan Dil
- Erkeklerden Söz Ederken Kullanılan Dil
- Kadının ve Erkeğin Dil Kullanımları incelenmektedir. Bu başlıklar altında

incelenen dil verileri çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Bu ölçütler ekseninde yapılan okumalar sonucu Oğuz toplumunun dil kullanımında toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi araştırılmıştır.

B.2. DİL VE TOPLUM

Dil, bir toplumun kültürünün, yaşayışının, düşünüş biçiminin bir aynasıdır. Toplumların sahip olduğu kültürel birikimin sonraki nesillere aktarılmasında ve bu kültürel birimin sürekliliğinde önemli bir etkiye sahip olan dil, yalnızca düşünceyi meydana getirmez aynı zamanda o düşünceyi oluşturur, biçimlendirir. “Dil, her bireyin kendi doğrularını başkalarının doğrularıyla karşılaştırarak bireysel doğrudan sosyal doğruya tırmanışı, dolayısıyla bir arada yaşayışı mümkün kılar” (Karaağaç, 2013:802). Bireylerin bir araya gelerek toplum olmasında bir araç olan dil, konuşulduğu toplumun yaşamı algılayış biçimiyle şekillenir ve dünyayı o toplumun düşünsel yapısı ile algılar. “Dil, düşünceyi tamamlayan, onu son noktasına erdiren bir şeydir ve insanları düşünen varlık olarak gösteren bir yeteneğin gelişmesidir” (Akarsu, 1984:39). Yani dil ile düşünce evreni arasında sıkı ve ik yönlü bir ilişki vardır. “Düşüncenin, tüm boyutlarına ulaşabilmesi için dil gereklidir; kendisine belli bir biçim verecek anlatım kalıbı bulunmayan yerde düşünce de gelişemez” (Vardar, 2001:247). Aynı düzlemde dilin doğmasında ve biçimlenmesinde düşünce etkindir. Bir sözcüğün dilde var olabilmesi için öncelikle o sözcük zihinlerde bir karşılık bulabilmelidir. Dilde var olan bir sözcüğün sürekliliğinin sağlanması ise ifade ettiği karşılığın, konuşulduğu toplumlarda varlığını korumasına bağlıdır. Yaşanan gelişmeler sonucu kullanımdan düşen bazı nesnelerin dildeki karşılığı olan sözcükler de kaybolmakta ya da değişime uğramaktadır. Gelişen teknoloji ile birlikte hayatımıza giren birtakım nesneleri ifade edebilmek için ise dilde yeni sözcükler türemektedir.

Dil, toplumdan ayrı düşünülemez. Bir dili tam anlamıyla öğrenebilmek için önce o dilin konuşulduğu toplumun düşünce yapısına sahip olmak gerekir. Toplumsal yaşam ile dil arasındaki bu yakın ilişkiyi anlama gereksinimi toplumdilbilimi ortaya çıkarmıştır. Toplumdilbilim “dil ve toplum arasındaki ilişkilerin tüm görünüşleriyle ve çeşitli kuram, yaklaşım ve modellere dayanılarak araştırıldığı dal.” (İmer, Kocaman, & Özsoy, 2013:247) olarak tanımlanabilir. Wilhelm von Humboldt “dilnin gelişmesini toplumda olan değişimler, kültür ve düşünce alanındaki gelişmeler” (İmer, 1990:11) yoluyla açıklar. Toplumların konuştukları dilin yapısına ve sahip olduğu söz varlığına bakılarak o toplumun kültürü, düşünce biçimi, yaşam tarzı hakkında fikir sahibi olunabileceğini

düşünen W. von Humboldt bu düşüncesini “ulusun dili ruhudur; ruhu da dili” (Aksan, 2015:65) cümlesi ile aktarır.

Toplumdilbilim alanında yapılan ilk çalışmaların Bernstein’a ait olduğu düşünülmektedir. 1959’da Bernstein ve kendisi ile aynı görüşe sahip bazı dilbilimciler, toplum ile dil ilişkisi üzerine araştırmalar yaparken bireylerin dil kullanımındaki farklılıkların ait oldukları sınıf ile ilişkili olduğunu düşünerek eksiklik kuramını ortaya atarlar. Eksiklik kuramı ile ilgili çalışmalara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan başka bilim adamları ise bu düşünceye karşılık ayrılık kuramını ortaya çıkarırlar. Eksiklik kuramı ve ayrılık kuramı, toplumdilbilim alanında yapılan çalışmalarda en çok savunulan ve araştırılan iki kuram haline gelir.

İngiliz toplumdilbilimci ve eksiklik kuramının öncüsü Bernstein “her şeyden önce toplumsal gruplara özgü dil kullanımı bulunduğundan yola çıkmakta, alt katman üyelerinin dil davranışlarının orta katman üyelerininkinden ayrı olduğunu söylemektedir” (İmer, 1990:19). Bernstein’ın kuramında sosyal tabakalar alt katman, orta katman ve üst katman olarak üç gruba ayrılır. Bu gruplara ait bireylerin dil kullanımlarının da birbirlerinden farklı olduğu görüşünü öne sürer. Bernstein’ın alt katman olarak sınıflandırdığı grubun dil kullanımı daha dar kalıplara sıkışmıştır, basit bir yapıyla kurulmuş cümlelerden oluşur. Bernstein’a göre bağlaç ve sıfat kullanımının azlığı ve soru kullanımının sıklığı da alt katmana ait dil özelliklerindendir. Bu görüş orta sınıfın dil yapısının, alt katmanın kullandığı dil ile karşılaştırıldığında çok daha karmaşık olduğunu ileri sürer. Alt katman daralmış kod olarak belirtilirken orta katman genişlemiş kodu karşılar. Daralmış kod, kültürel ve ekonomik açıdan zayıf olan ve dil kullanımları da bu zayıflıkla orantılı olarak basit olan işçi sınıfından oluşmaktadır. Genişlemiş kod ile nitelenen orta katman ise kültürel ve ekonomik açılardan alt katmana kıyasla daha iyi durumdadır. Dil kullanımlarında dilin imkânlarından daha geniş bir biçimde yararlanırlar. Söz varlıklarında çeşitlilik söz konusudur. Bu grubu, alt katmandan hem toplumsal konumları hem de dil kullanımları ayırmaktadır.

KRİTER	GENİŞLEMİŞ KOD	DARALMIŞ KOD
a) SÖZDİZİMİ		
CÜMLE YAPISI	Karmaşık	Basit
Cümle uzunluğu	Nispeten uzun cümleler	Nispeten kısa cümleler
Cümle biçimi	Değişken	Basmakalıp
İlgeçler	Oldukça sık	Oldukça nadir
b) KELİME HAZİNESİ		
Çeşitlilik	Çok	Az
Sıfatlar, belirteçler	Farklı, çok sayıda	Sabit, sınırlı
c) PRAGMATİK veya BİLİŞSEL İLGİ		
Duygusalılık	Dolaylı	Doğrudan
Sorular, emirler	Oldukça nadir	Oldukça sık
Düşünme araları	Sık	Nadir

Tablo 1: Kodların Özellikleri (Dağabakan, 2012)

Toplumdilbilim araştırmalarında öne çıkmış ikinci kuram olan *ayrılık kuramının* temsilcileri olarak Stewart, Labov, Bailey, Baratz, Wolfram bilinir. Toplum yaşantısının dil üzerine etkisini araştıran Labov, yaptığı çalışmalar neticesinde eksiklik kuramına eleştirel yaklaşmış ve buna karşılık olarak ayrılık kuramını ortaya atmıştır. Ayrılık kuramı araştırmalarına göre bireylerin dil kullanımlarını iyi veya kötü olarak derecelendirmek yanlıştır. Dolayısıyla bir grubun konuşmakta olduğu dil yapısını eksik, tam, yeterli ya da yetersiz olarak nitelendirmek de doğru değildir. Ölçünlü veya ölçünlü olmayan bütün dil kullanımları kendine özgü bir dizgeden oluşur. Ayrılık kuramı başlığı altında değerlendirilen ve ölçünlü türün saygınlığına uygun olarak başka dilsel türler de bulunur. Dittmar'ın sınıflandırmasında bu türler dörde ayrılır: (İmer, 1990:39)

1. Ölçünlü Türler
2. Bölgesel Türler
3. Toplumsal Türler
4. İşlevsel Türler

Ölçünlü türler, bir dilsel toplulukta bölgesel türler arası anlaşma aracı olarak benimsenen dil türüdür. Ölçünlü dil hem yazı dilini hem konuşma dilini kapsar. Dittmar’a göre bireyin ölçünlü dil kullanımı toplumsal ayrıcalıklar kazanmasını kolaylaştırır.

Bölgesel türler, belirli bölgelerdeki dil kullanımları arasındaki farklılıklardan doğmuştur. Doğu Anadolu Ağızları, Karadeniz Ağızları ölçünlü dil içindeki bölgesel kullanımlara örnek gösterilebilir. Bölgesel türler sözlü bildirişimde kullanılarak sonraki nesillere aktarımı sağlar.

Toplum içerisinde varlığını sürdüren her grubun kendine özel bir dil varlığı vardır ve bu diller toplumsal dil türlerini oluştururlar. Bu türler *sosyolektler* olarak isimlendirilirler. Bu grubun içinde toplumsal katmanların mezhep, cinsiyet, yaş, aile/akraba, eğitim, meslek grupları önemlidir. Bu gruplar arasında kullanılan dil, özellikle söz varlığı açısından farklılıklara sahiptir. Bu çalışmanın konusu bireylerin dil kullanımlarının cinsiyet ekseninde gösterdiği değişiklik olduğu için toplumsal türler cinsiyet bazında daha detaylı olarak incelenecektir.

Dittmar’ın sınıflandırmasına göre, son dil türü olan işlevsel türleri konuşucunun nerede hangi dil türünü kullanacağını bilmesi olarak tanımlamak mümkündür. Diğer dil türlerini de içine alan işlevsel türlerin kullanımında ruhsal etkenlerin de payı vardır. Bir bireyin ailesiyle olan konuşmalarındaki dil kullanımı ile arkadaşlarıyla olan konuşmalarındaki dil kullanımı farklılık gösterir. Yani konuşucunun dil kullanımı, genellikle karşısındaki bireyin yaşına, cinsiyetine, mesleğine vb. göre farklılık gösterir.

Çalışmamızın temelini oluşturan toplumdilbilim, “dilsel topluluklar içindeki dilsel davranışları hangi toplumsal yasaların ve kuralların belirlediğini ortaya çıkarmaya özen gösterir; bunların sınırlarını çizmeye ve söz konusu davranışı dilin kendisine göre tanımlamaya çalışır” (Fishman’dan akt. Rifat, 2008:186). Bu çalışmada sosyolekt olarak belirlenen cinsiyet değişkeninin dil kullanımına olan etkisi saptanacaktır. Kadınlar ve erkekler toplumda farklı cinsiyet rollerine sahiptir. Kadın ve erkek bireylerin farklı ilgi alanlarına ve iş tanımlarına sahip olması, onların söz varlıkları ve dil kullanımları üzerinde de etkili olmaktadır. Çalışmada kadın dili ve erkek dili arasındaki farklılıklar Dede Korkut Anlatıları’ndaki dil malzemesinden yola çıkarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

B.3. TOPLUMSAL CİNSİYET VE DİL İLİŞKİSİ

Doğayı ve nesneleri algılayış biçimi, dil davranışını da etkiler. Toplum içinde yer alan sosyolektlerin sahip oldukları söz varlıkları ve bu sosyolektlerin dil kullanımları çeşitli farklılıklar sergiler. Labov, eksiklik kuramına karşıt olarak sunduğu ayrılık kuramında her dil kullanımının bir söz varlığına sahip olduğunu ve bir saygınlığının bulunduğunu öne sürer. Çalışmamıza ölçünlü türlerle eşdeğer saygınlığa sahip olan toplumsal dil türlerinin cinsiyet değişkeni kaynaklık edecektir. Toplumsal dil türleri içinde sayılabilecek mezhep, cinsiyet, akraba/aile, meslek, yaş gruplarının her biri aynı dil içinde farklı söz varlıklarına sahipler. Toplumda, bireyler arasındaki en belirgin farkı oluşturan cinsiyet değişkeni, dil kullanımlarının farklılıklarında da büyük bir öneme sahiptir. “Seçtiğimiz ifade biçimleri, ifade etmek istediğimiz düşünceler tarafından yönlendirildiğine göre, gerçek dünyadaki şeyler hakkında ne hissettiğimiz de bu şeyler hakkında kendimizi ifade etme şeklimizi yönetir” (Lakoff, 1973:45). Dil ile düşünce tarzı arasındaki bu iki yönlü etkileşimde cinsiyetin etkin bir rolü olduğu yadsınamaz. Cinsiyetler, olaylara ve durumlara karşı geliştirdiğimiz davranışlar üzerinde etkilidir. Cinsiyet ayrımı, birey henüz dünyaya gelmemişken gözetilmeye başlar. Kız ve erkek çocuklarının giysilerinin renginden, oynadıkları oyuncığa kadar değişiklik gözlemlenir. Kız çocuğa alınan giysiler ve diğer eşyalar ağırlıklı olarak pembe iken erkek çocuğun sahip olduğu eşyalar ve giysiler mavidir. Bebekliklerinden itibaren yapılmaya başlanan bu ayrım, bireylerin söz varlıklarına ve dil kullanımlarına da yansır. Aynı dili konuşmalarına, aynı kurallara bağlı olmalarına ve çoğunlukla aynı sözcükleri kullanmalarına karşın kadın dili ile erkek dili birbirinden farklılıklar gösterir.

Kadın dili/erkek dili ayrımını ortaya atan ilk çalışmalar 1924 yılında Otto Jespersen tarafından yapılan araştırmalarıdır. Jespersen yaptığı araştırmalar neticesinde kadın dili ile erkek dilinin bütün dillerde farklı olduğu, kadınların vücudun belli bölümleri ile ilgili sözcükleri ifade ederken daha yumuşak ifadelere ve deyimlere başvururken, erkeklerin daha keskin ve kaba ifadeler kullandığı sonucuna ulaşmıştır (Duhme’den akt. Dağabakan, 2012:97). Jespersen’in ortaya koyduğu bu ayrılık sesbilimsel bir ayrılık değil, söz varlığı ve dil kullanım yetisinde görülen bir ayrılıktır. Jespersen bu farklılığa, kadınların dil yetisindeki zayıflığın yol açtığı görüşünü dile getirmiştir.

Kadın ve erkek üzerine yapılan araştırmalar, yetmişli yıllarda kadın hareketinin başlamasıyla hız kazanmış ve kadın dili ile erkek dili arasındaki ayrılıklar üzerine de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarla kadınların konuşurken erkeklerin baskısıyla karşı karşıya kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Dil kullanımlarındaki farklılıklar hakkında yapılan araştırmaların sonucunda bazı kuramlar ortaya çıkmış ve sonraki araştırmalar bu kuramlar etrafında şekillenmiştir. Otto Jespersen'in görüşlerini destekleyen birtakım dilbilimciler bu düşünceyi kendi bakış açılarıyla değerlendirerek bir düşünceye ulaşmışlardır. Bu bilginler, iki cinsiyetin konuştukları dil arasındaki değişkenliği kadınların yetersizliği olarak değerlendirerek eksiklik kuramı etrafında toplanmışlardır. Ancak Jespersen ile bu bilginlerin eksiklik kuramına bakışları farklılık barındırır. Jespersen, kadın dili ile erkek dili arasındaki farklılığı, kadınların zayıf olarak nitelendirdiği dil yetenekleri ile ilişkilendirir. Eksiklik kuramının araştırmacıları ise bu farklılığa, kadınların toplumsal konumunun yol açtığını öne sürmüşlerdir.

Robin Lakoff, kadınların dil kullanımlarının özelliklerini belirleyerek kadın dilini eksiklik kuramı kapsamında ele alır. Lakoff'a göre "dilde kadınlara ilişkin olumsuz öğeleri değiştirmeye çalışmak toplumda kadınların yeri ve değerine ilişkin görüşler değişmeden mümkün değildir" (Lakoff'tan akt. König, 1992:27). Lakoff'un incelemeleri doğrultusunda, daha önce eksiklik kuramında ele aldığımız ve Bernstein'in alt katmana özgü dil kullanımı olarak belirlediği özellikler kadın dili ile kesişir. Sözlerini onaylatmaya ihtiyaç duyarak sıkça soru edatı kullanmaları, düşüncelerini dile getirirken yumuşak ifadeler tercih etmeleri bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

Bu araştırmalardan bir süre sonra eksiklik kuramının yerini ayrılık kuramı almıştır. Ayrılık kuramı kadın dili ile erkek dili arasındaki farklılığın bir eksiklikten değil kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıklardan ileri geldiği görüşünü içerir. Ayrılık kuramı araştırmacıları bu farklılığı bir eksiklik olarak değil ayrılık olarak nitelendirir. Dil kullanımı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyle ilgili incelemeler yapan Jennifer Coates'e göre kadın ve erkeklerin dil kullanımlarının farklı olması ile ilgili iki farklı yaklaşım öne sürülebilir; "*Baskınlık yaklaşımı ve kültür yaklaşımı*" (akt. Demirci, 2014:260). Baskınlık yaklaşımında, kadının biyolojik yapısının da etkisiyle erkeğin baskısına maruz kaldığı,

bunun da kullandığı dile yansıdığı görüşü vardır. Bu yaklaşım, daha önce belirtildiği gibi yetmişli yıllarda başlayan feminist hareketin temsilcileri ile aynı görüşü paylaşır. Güç, cinsiyet ve dil kullanımı arasında sıkı bir ilişki olduğu düşünülür. Coates'in ortaya koyduğu diğer yaklaşım ise kültür yaklaşımıdır. Kadınlar ve erkekler iki farklı sosyal grup olarak ele alınır. Farklı alt-kültürler olarak sınıflandırılan kadın kültürü ile erkek kültüründen hareket eden bu yaklaşımda da feminist düşüncenin izlerine rastlanır. Coates, kültür yaklaşımını kadınların “biz de varız” deme şekli olarak görür. Erkek kültürünün karşısında kadın kültürünün var olduğunu dile getirip bu iki alt-kültür arasındaki farklılıkların dil kullanımlarında da etkili olduğu görüşünü öne sürer. Ancak toplumsal rollerin dil seçimleriyle ilişkisini araştıran Ochs, dil özelliklerinin cinsiyete özgü olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ochs'a göre “dilin bazı özellikleri belirli yapıları belirli bağlamlarla ilişkilendirerek bazı toplumsal anlamları (tutumlar, toplumsal eylemler, etkinlikler gibi) dizinleyebilir ve böylece bu yapılar cinsiyetle ilişkilendirilebilir” (Ochs'tan akt. Ercan & Yağcıoğlu, 2007:2). 1990'lı yıllardan itibaren yapılan araştırmalarda ortaya yeni bir görüş çıkar. Bu görüş, cinsiyet olgusunu tarihsel ve toplumsal açılardan inceler. Bu sayede kadın dili/erkek dili kullanımının yerini toplumsal cinsiyet (gender) kavramı alır. Toplumsal cinsiyet kavramı “kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerine dikkat çekmektedir. Fakat bu terimin kapsamı, ilk ortaya çıkışından beri, yalnızca bireysel kimliği ve kişiliği değil, ayrıca sembolik düzeyde erkekliğin ve kadınlığın kültürel idealleri ile stereotiplerini, yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki cinsel işbölümünü içine alacak kadar genişlemiştir” (Marshall, 1999:98). Toplumsal cinsiyet edinimi ve cinsiyetler arası farklılıkların değerlendirilmesi ile ilgili çeşitli kuramlar vardır. Psikanalitik kuram, biyolojik kuram, sosyobiyolojik kuram, sosyal öğrenme kuramı, bilişsel gelişim kuramı, toplumsal cinsiyet şeması kuramı, toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramı, sosyal rol kuramı vb. Bu kuramlar birbirleri ile bir zıtlık göstermezler. Sadece toplumsal cinsiyet kazanımının başka taraflarıyla ilgilenir ve o tarafları açıklarlar, çoğunlukla birbirlerini tamamlarlar.

Cinsiyet (sex) kavramı kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılıkları ifade ederken *toplumsal cinsiyet* (gender) kavramı, kadın ile erkeğin tarihsel ve toplumsal konumunu ifade eder. Ancak bu iki kavram birbirinden tamamıyla bağımsız değildir. Toplumsal cinsiyetin belirlenmesinde, kadının ve erkeğin biyolojik yapılarının da etkisi vardır. Fiziksel farklılıklar, toplumsal rollerdeki farklılaşmanın önünü açar. Bireyin

doğuştan getirdiği cinsiyet özellikleri toplumun bireyden beklentileri ile şekillenerek kadının ya da erkeğin toplumdaki konumu belirlenir; “Her insanın toplumsal cinsiyet kimliği, kişisel anlam ile kültürel anlamın girift bir biçimde iç içe geçmesi, neredeyse kaynaşmasından oluşur” (Chodorow, 2007:81). Bu durum cinsiyetin, bireylerin ait olduğu toplumun yaşayışından ve kültüründen ayrı değerlendirilemeyeceğinin bir göstergesidir.

Toplumun kadına ve erkeğe edindirdiği toplumsal roller ve bu doğrultuda bireylerden beklediği davranış biçimleri vardır. Cinsiyet farklılıkları ile ilgili tutumlar birey henüz dünyaya gelmemişken başlar ve bireyin yaşamı boyunca sürer. Kız ve erkek bebeklerin kimlik renklerinde olan farklılıklar onların giysi seçimlerinde de kendini göstermeyi sürdürür. Cinsiyet, giyim şeklinden meslek seçimine, duygusal yapılarından yaşadıkları olaylar karşısında verilecek tepkiye kadar her şeyin belirlenmesinde etkin bir rol oynar. Toplum cinsiyeti temel alarak bireye nasıl davranması gerektiğini öğretir.

Toplumsal cinsiyet araştırmalarının temel amacı, toplumsal kültürlerin cinsiyet bağlamında bireylerin davranışlarına olan etkisinin incelenmesidir. Bireylerin kadın veya erkek olması biyolojik cinsiyetleri ile ilgilidir. Toplumsal cinsiyet ile ifade edilmek istenen ise toplumun ve ait olduğu kültürün, kadın veya erkek olmaya yüklediği anlamlar ve onlardan beklentileridir. “Bir kez toplumsal cinsiyet “yüklenildiğinde” toplum bireylerden “kadınlar” ve “erkekler” olarak davranmalarını bekler” (Bourdieu ve Lorber’dan akt. Giddens, 2012:212). Toplumun kadın ve erkek bireylerden bekledikleri, kadın ve erkeğin bedensel özellikleri ile tamamen ayrıştırılmaz. Toplumsal cinsiyet çalışmaları biyolojik cinsiyeti de içine alacak biçimde bireylerin davranışlarını, toplum yaşantısı ile ilişkilendirir. İngilizcede biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımını belirten iki ayrı terim kullanılır: *sex* (biyolojik cinsiyet) ve *gender* (toplumsal cinsiyet). Türkçede bu ayrım cinsiyet ve toplumsal cinsiyet olarak ifade edilir. Biyolojik farklılıklar cinsiyeti, sosyokültürel farklılıklar toplumsal cinsiyeti oluşturur.

Kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıkların etkisi ile oluşan sosyokültürel farklılıklar, bireylerin dil kullanımını da etkiler ve dil kullanımlarında farklılıklara yol açar. Diller arasındaki farklılıkların ana nedeni değişik dünya görüşüne sahip olmaktır. Sapir bu durumu “bir toplumun kabul ettiği sözde gerçekler dünyası, bu

dilsel toplulukta yaşayan insanların haberi olmaksızın yine o dilsel topluluğun dil alışkanlıkları üzerine kurulmuştur.” (Kıran & Eziler Kıran, 2013:319) şeklinde ifade eder. Bir toplumun düşüncelerini ifade ederken kullandığı dil ile o toplumun sahip olduğu kültürel değerlerin birbiri ile etkileşimi kaçınılmazdır. Dil ile kültürü birbirinden ayırştırmak mümkün değildir.

B.4. DEDE KORKUT ANLATILARINDA DİL-CİNSİYET İLİŞKİSİ

Toplumdilbilim alanında, son yıllarda, cinsiyet değişkenli araştırmalar yoğunluk kazanmıştır. Türk kültürünün bir yansıması niteliğinde olan Dede Korkut Kitabı'nda dil kullanımının cinsiyete bağlı değişimi de toplumdilbilim çalışmaları açısından önemlidir. Kadının ve erkeğin sosyal yaşam içerisindeki konumunun ve bu konumun tarihsel süreçteki değişiminin bireylerin dil kullanımına etkisinin araştırılmasının, bu alandaki çalışmaların önemli bir eksikliğini gidereceğini düşünmekteyiz. Bu bölümde Dede Korkut anlatılarının mukaddime bölümünde yer alan kadın tasnifi ve on iki hikâyede kadınların ve erkeklerin dil kullanımı, toplumsal cinsiyet-dil ilişkisi düzleminde ele alınacaktır. Kadının ve erkeğin toplumsal konumu göz önünde bulundurulduğunda Türk kültür çalışmalarına kaynaklık eden Dede Korkut anlatılarında kadın ve erkeğin toplumsal konumunun birbirine çok yakınlık göstermesi, eserin çalışmamıza kaynaklık etmesinde en önemli etken olmuştur.

Metinler taranarak elde edilen dil malzemesi iki ana başlıkta sınıflandırılmıştır. İlk başlık olan “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlatıcının Dil Kullanımına Etkisi”, anlatıcının dil kullanımının irdelenmesiyle elde edilen verilerin cinsiyet değişkenine göre incelenmesinden oluşmaktadır. Mukaddime ve on iki hikâye, kahramanların yanı sıra bir anlatıcı aracılığıyla okuyucuya aktarılır. DKK'da geniş bir yer tutan anlatıcının dil kullanımı toplumun anlayışından bağımsız değildir. Bu ana başlık altında mukaddimeye yer alan kadın tasnifi ve anlatılarda kadını ve erkeği çağrıştıran unsurların yer aldığı dil malzemesi iki ayrı başlık altında değerlendirilerek dönemin algılayış biçiminin kadın ve erkek statülerine tezahürü ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci başlığında “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Kahramanların Dil Kullanımına Etkisi” araştırılmaktadır. Anlatılar taranarak kadın dili ve erkek dili ile ilgili dil verileri ayrı başlıklar altında değerlendirilerek iki cinsiyetin toplumsal cinsiyet rolleri ve bu roller doğrultusunda birbirlerine karşı olan tutumlarının dildeki görüngüsü araştırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise elde edilen bütün verilerin ortak bir değerlendirilmesine yer verilmiştir. Çalışmanın, Türklük araştırmaları ve bundan sonra yapılacak cinsiyet değişkenli dil çalışmaları için faydalı olmasını umuyoruz.

1. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN ANLATICININ DİL KULLANIMINA ETKİSİ

1.1. DEDE KORKUT’UN MUKADDİMESİNDE KADIN TASNİFİ

Dede Korkut Kitabı’nın başında kadınlar arasında bir tasnif yapılır. Tasnif yapılırken kadın ev ile ilişkilendirilir ve bu doğrultuda onun kocasına olan hizmeti ve misafirperverliği dayanak olarak alınır. Eserin giriş kısmında kadınlar için yapılan sınıflandırmanın erkeği kapsamaması dikkat çekicidir: “Ozan eydür: Karı-lar dört dürlüdür: Birisi solduran sobdur. Birisi tolduran tobdur. Birisi evün tayağıdır. Birisi nece söylerisen bayağıdır.” (s.32) anlatıcı, ilk olarak *ivün tayağı* olarak nitelediği kadın türünü yücelterek anlatır ve erkeklere bu sınıflandırmaya girebilecek kadınlarla evlenmeleri için hayır dua eder.^{2/3}

“Evün tayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir konuk gelse, er adem evde olmasa ol anı yedürür içürür, ağırlar, azizler, gönderür. Ol Ayişe Fatıma soyı-dur. Hanum! Anun bebekleri bitsün, ocağına buncılayın avrat gelsün” (Tezcan, 2001:33).⁴

Dede Korkut Kitabı’nın giriş kısmından alıntılanan bu cümlede, yüceltilen ve böyleleri ile evlenilmeleri doğrultusunda öğütler verilen kadınların, evlerine gelen misafire gösterdiği hürmet önemsenir. Erkeğin evde olmaması durumunda bile onu aratmayacak özellikte olması övülür. Eve gelen konuğunu eşi olmasa bile en iyi şekilde ağırlayan bu kadınlar *evin direği* olarak tanımlanır ve bu kadınlara olumlu anlamlar yüklenir. Böylece anlatıcı, kadını evin yani ailenin merkezine koyar. Evin direği ailenin özüdür. Aileyi ayakta tutan kişi demektir. Bir binayı ayakta tutanın direk olması gibi kadın da ailenin birleştirici ögesidir. “Evin direği olmadığında evin çökeceği gibi kadın kendisine verilen bu rolü gerektiği gibi yerine getiremezse de aile dağılır” (Kolikpınar, 2016:231). Toplumun en küçük birimi ailedir ve bir toplumun geleceğini aileler temsil eder. Bu açıdan bakıldığında kadının yalnızca aileyi değil aynı zamanda toplumu ve toplumun geleceğini temsil ettiği görülür. Toplumu kendisinin inşa ettiğinin farkında olan

² Çalışmada tespit edilen cümleler, Semih Tezcan’ın *Dede Korkut Oğuznameleri* kitabından alınmıştır. Bundan sonraki alıntılarda yalnızca sayfa numarası verilecektir.

³ Çalışmada cümlelerin tercüme için Muharrem Ergin’in *Dede Korkut Kitabı*’ndan faydalanılmıştır. Bundan sonraki tercümelerde yalnızca sayfa numarası verilecektir.

⁴ Evin dayağı odur ki kırdan yabandan eve bir misafir gelse, kocası evde olmasa, o onu yedirir içirir, ağırlar azizler gönderir. O Âyişe, Fâtıma soyundandır hanım. Onun bebekleri yetişsin. Ocağına bunun gibi kadın gelsin (Ergin, 1969:5).

ve bu şuurla hareket eden kadından, toplumun sürekliliğinin sağlanması için çocuk doğurması beklenir. Kadının toplum içinde yer edinmesi ve saygı görmesi büyük ölçüde anne olmasına bağlıdır. Bu sebeple kadına çocuk sahibi olması için de dua edilir.

Evin direği olan kadınlardan beklenenin aksine *solduran sop* olarak adlandırılan kadın türüne soyunun devam etmemesi için beddua eden anlatıcının gerekçesi kadının *nankör, şikâyetçi* olmasıdır:

“Geldük ol-kim solduran sopdur: Sabadança yerinden örü turur. Elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç ilen bir güvlek yoğurd gözler, toynça tıka basa yer. Elin bögrine urur, eydür: “Bu evi harab olası ere varaldan berü dahı karnum toymadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak, yüzüm yaşmak görmedi der. Ah nolaydı, bu öleydi, birine dahı varaydım, umarumdan yahşı umar olaydı!” der. Anun gibinün hanum, bebekleri bitmesün, ocağuna buncılayın avrat gelmesün.”⁵ (s.33)

Bu kadın türünün ilk olumsuz özelliği ağgözlü olmasıdır. Elindekilerle yetinmeyen kadın üstelik nankördür. Sahip oldukları onu memnun etmeye yetmez. Bu yüzden eşinin ölmesini ister ve eşi ölürse başkasıyla evlenme düşüncesine sahiptir. Dede Korkut anlatıları bir bütün olarak değerlendirildiğinde karı-koca arasındaki sadakat ve vefa yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, boylardaki kadın-erkek ilişkilerinde açıkça görülür. Bu nedenle, bir kadının eşinin ölmesini istemesi ve akabinde bir başka evlilik yapmayı düşünmesi sadakatsizlik olarak değerlendirilir ve beraberinde beddua getirir. Bu vefasızlık, kadının uzak durulacak kadın türü olarak görülmesinde etkindir. Kadının bu zayıflığının arka planında nefesine hâkim olamayışı vardır. Kadın nefesine yenik düşerek toplumun kendisine yüklediği görev ve sorumlulukları geri plana atar. Toplumsal rolünden uzaklaşan kadın aileye ve topluma herhangi bir katkı sağlamaz. Bu sebeple kadının istenmemesini sadece nankör ve vefasız oluşuna bağlamak doğru olmayacaktır. Bu olumsuz özellikler beraberinde topluma faydası olmayan bir bireye dönüşmeyi de getirdiğinden hatta kadının, toplumsal rolünün dışına çıkmasının topluma zarar vereceği düşünüldüğünden böyle kadınların soyunun devam etmesi istenmez.

⁵ Geldik o ki solduran saptur. Sabahleyin yerinden kalkar, elini yüzünü yıkamadan dokuz bazlama ile bir kova yoğurt bekler, doyuncaya kadar tıka basa yer, elini böğrüne koyar, der: Bu evi harap olası kocaya varalıdan beri daha karnım doymadı, yüzüm gülmedi, ayağım pabuç, yüzüm yaşmak görmedi der, ah nolaydı, bu öleydi, birine daha varaydım, umduğumdan daha uygun olaydı der. Onun gibisinin, hanım, bebekleri yetişmesin. Ocağına bunun gibi kadın gelmesin. (s.5)

Kadın tasnifinde üçüncü sırada *tolduran top* vardır. Bu defa kadın sorumluluk bilincine sahip olup olmaması ile değerlendirilir. Eviyle ilgilenmemesi, evin dışında gezmesi, kadının soyunun devam etmemesi için bir sebeptir:

“Geldük ol-kim tolduran topdur: Depretince yerinden örü turdı. Elin yüzün yumadın obanın ol ucundan bu ucına, ol ucına çarpışdurdı, kov kovladı, din dinledi, öyledence gezdi. Öyleden sonra evine geldi. Gördü kim ogrı köpek yige tana evini birbirine katmış, tavuk kümesine, sığır tamına dönmüş, konşularına çağırur ki: Kız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can Kız, Can Paşa, Ayne Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege getmemişidüm. Yatacak yerüm gene bu harab olasıydı. Nolaydı benüm evüme bir lahza bakaydunuz. Konşı hakkı Tanrı hakkı deyü söyler. Bunun gibi-nün, hanum, bebekleri bitmesün, ocağına bunun gibi avrat gelmesün.”⁶ (s.33)

Bu sınıflandırmada da kadın ev ile ilişkilendirilir ve evin sorumluluğu kadına verilir. Kadın, yine toplumsal rolüne aykırı davranır ve toplumun bu beklentisini karşılamaz. Ev ile ilgili sorumluluklarını ihmal etmesinin neticesinde başına gelen olumsuzlukları başkalarına yansıtan kadın yadırganır. Toplumun yüklediği sorumluluğu taşıyamayan kadın kendinden uzak durularak cezalandırılır.

Son olarak *nice söyler-isen bayağıdur* diye sunulan kadınlar da uzak durulması doğrultusunda öğüt verilen kadınlar arasında yer alır. Bu defa gerekçe eşinin sözünün dışına çıkması ve evine gelen konuğu yeterince iyi ağırlayamamasıdır.

“Geldük olkim nece söylerisen bayağı-dur: Evine yazıdan yabandan bir udlu konuk gelse, er adam evde olsa ana dese ki: “Tur etmek getir, yeyelüm, bu da yesün” dese, “bişmiş etmegün bakası olmaz, yemek gerekdür” avrat eydür: “Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve degirmenden gelmedi” der. “Ne gelürise benüm sağruma gelsün” der. Elin götine urur, yönün anaru, erine sağrısın dönderür. Bin söylerisen birisini tuymaz, erün sözünü kulağına koymaz. Ol Nuh peygamberün eşeği aslı-dur. Andan dahı sizi, hanum, Allah saklasun, ocağınuza buncılayın avrat gelmesün.”⁷ (s.33-34)

⁶ Geldik o ki dolduran topdur. Dürtükleyince yerinden kalktı, elini yüzünü yıkamadan obanın o ucundan bu ucuna, bu ucundan o ucuna çarpıştırdı, dedikodu yaptı, kapı dinledi, öğleye kadar gezdi; öğleden sonra evine geldi, gördü ki hırsız köpek, büyük dana evini birbirine katmış, tavuk kümesine sığır damına dönmüş; konşularına seslenir ki: kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can Kız, Can Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek ölmeğe yitmeğe gitmemiştim, yatacak yerim gene bu harap olası idi, nolaydı benim evime birazcık bakaydınız, komşu hakkı Tanrı hakkı diye söyler. Bunun gibisinin, hanım, bebekleri yetişmesin. Ocağına bunun gibi kadın gelmesin. (s.5-6)

⁷ Geldik o ki ne kadar dersen bayağıdır: Uzak kırdan yabandan bir edepli misafir gelse, kocası evde olsa, ona dese ki: kalk ekmek getir yiyelim, bu da yesin dese, pişmiş ekmeğin bekası olmaz, yemek gerektir; kadın der: Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok elek yok, deve değirmeninden gelmedi der; ne gelirse benim kalçama gelsin diye elini arkasına vurur, yönünü öteye kalçasını kocasına döndürür; bir yönünü öteye kalçasını kocasının sözünü kulağına koymaz. O Nuh peygamberin eşeği asıllıdır. Ondan da sizi, hanım. Allah saklasın. Ocağınıza bunun gibi kadın gelmesin. (s.6)

Anlatıların giriş bölümünde yapılan bu tasnife bakılarak “karı-koca ilişkisinde karının kadın olarak erdemi boyun eğen tavrından, kocanın erkek olarak onuru ise gücünden kaynaklanmaktadır.” (Boyne, 2011:42) tespitini yapmak mümkündür. Boyun eğmediği ve eşinin sözünün dışına çıktığı an kadın istenmeyen, soyunun devam etmemesi gereken bir konuma getirilir.

Giriş bölümünde yer alan bu tasnife erkeğin dâhil edilmemesi, değişen yaşam şekline rağmen erkeğin toplumsal konumunda herhangi bir değişiklik olmadığını düşündürür. Dilin söz varlığı, bireylerin toplumsal konumlarını yansıtmaktadır. Dilde yer alan ve kadınlardan veya erkeklerden söz ederken kullanılan sözcükler onların toplum içinde edindikleri yeri aktarır. Bu bölümde kadının temel görevi ve sorumluluğu evdir. Kitapta yer alan on iki anlatıda kadına verilen toplumsal role bakıldığında zaman bu sınıflandırma, genel anlayışın dışında kalır. Mehmet Kaplan, Dede Korkut Kitabı’ndaki kadın algısını anlattığı bir makalesinde “Türklerde kadın telakkisinin değişmesi bakımından çok dikkate şayan olan bu parçanın halis göçebe Türklere ait olmadığı kanaatindeyiz. Asıl Dede Korkut hikâyelerinde kadının en büyük meziyeti kahramanlık ve annelik duygusu olduğu halde, burada kadın bambaşka bir zaviyeden, misafirperverlik ve ev işi bakımından değerlendirilmektedir.” (Kaplan, 1951:111-112) görüşünü öne sürer. Kadın, asıl anlatılarda konargöçer yaşam biçiminin gerektirdiği gibi kahramanlık ve cesaret kavramlarının karşılığı olarak karşımıza çıkar. Çünkü konargöçer Türk kültüründe, yerleşik kültürde var olan korunaklı yaşam biçimi yoktur. Tehlikenin nereden geleceği belirsizdir. Kadın da olası bir tehlike karşısında tıpkı erkek gibi kendini koruyabilecek durumda olmalıdır. Kadının toplumdaki yerinin mukaddimede ve asıl metinlerde gösterdiği ayrılıklara bakıldığında Kaplan’ın, bu düşüncesinde haklı olduğu anlaşılır. Mukaddimenin içerdiği düşünce yapısının konargöçer Türk kültürü ile uyummadığını destekler nitelikte olan diğer bir nokta, parçada sözü geçen yiyecek türleridir. Konargöçer Türk kültürünü aksettiren on iki boyda, toylarda koyundan koç, deveden buğra, attan aygır kesilir. Ancak mukaddimede sözü edilen yiyecekler un ve undan yapılan yiyeceklerdir. Bu yiyeceklerin yapılması tarımsal faaliyetlerin olmasına bağlıdır. Dolayısıyla da yerleşik yaşamın işaretçisidir. Hem toplumsal cinsiyet algısında hem de kadına ve erkeğe yüklenen toplumsal rollerde görülen farklılıklar, yaşam biçiminde de bir değişiklik olduğunun göstergesidir. Ayrı dönemlere ait olduğu düşünülen mukaddimede ve on iki anlatıda kadın ailenin temelidir. Eşine duyduğu saygı ve ona olan

bağlılığı her ikisinde de ortak olan yönlerdir. Fakat mukaddimede kadının toplumdaki yeri bunlarla sınırlandırılır. Anlatıların tümünde her iki cinse de verilen kahramanlık, cesaret ve düşmana karşı durma vazifesi, mukaddimede yalnızca erkeğindir. Toplumun kadından beklentisi ise evi ile ilgilenmesi, yemek yapması, evine gelen misafiri en iyi şekilde ağırlaması ve kocasının sözünden çıkmamasıdır. Dede Korkut Kitabı'nda görülen bu iki yaşam biçiminin kıyaslanmasının sonucunda ulaşılan nokta Kaplan'ın tespiti.

1.2. ANLATIDA KADINA VE ERKEĞE AİT UNSURLAR

Anlatılar bağlamsal olarak değerlendirildiğinde, kadın ve erkek ile ilişkili olan, işaret ettiği değerlerden hareket edilerek bireylerin toplumsal konumuna dair çıkarımlar yapmamıza olanak sunan bazı unsurların yer aldığı görülür. Bu unsurlar, bu başlık altında irdelenerek bireylere toplum tarafından kazandırılan toplumsal cinsiyet rollerinin dil kullanımı ile ilişkisi araştırılacaktır. Anlatılarda kadının ve erkeğin sahip oldukları değer bakımından sınıflandırılmasının en belirgin olanı *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda görülür. Oğlu ya da kızı olmayan Dirse Han'ın kara otağa oturtulması çocuksuzluğun bir sonu temsil ettiğini simgelediği açıktır. Bu noktadan yola çıkılıp renklerin ifade ettiği anlamlar belirlenerek kız ya da erkek çocuk sahibi olmanın ayırt ediciliği saptanmaya çalışılacaktır.

“Bir yire **ağ** otağ, bir yire **kızıl** otağ bir yere **kara** otağ kurdurmuşıdı. Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına döşen, kara koyun yahnısından önüne getirün. Yerise yesün, yemezise tursun getsün demişidi. Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allah te'âla kargayubdur, biz dahi kargaruz, bellü bilsün demiş idi.”⁸ (s.35)

Renklerin her toplum için ifade ettiği anlamlar farklıdır. Toplumların kültürlerine, gelenek ve göreneklerine, değer yargılarına göre şekillenerek bir anlam dünyasını temsil eden renkler, Türk toplumunda da farklı anlamlara sahiptirler. *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda, Bayındır Han'ın düzenlediği toyda toplumsal sınıflandırmanın renkler üzerinden yapılması bu durumun göstergelerinden biridir. Dede Korkut Anlatıları'nda, Türk kültüründe var olan sosyal sınıflandırma “**ak otağ, kızıl otağ, kara otağ**” üzerinden

⁸ “Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnısından önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin demiştir. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Taala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, belli bilsin demiş idi.” (s.8)

yapılan ayrıştırma ile verilir. Çalışmanın bu bölümünde kara, ak, kırmızı renklerinin anlam evreni araştırılarak temsil ettikleri toplumsal cinsiyet rolleri hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Oğlu kızı olmayanların **kara** renk ile karşılanması meselesi ile başlayacak olursak bu rengin bir olumsuzluğu temsil ettiği anlaşılır. Gökyay, kara sözcüğünü renk anlamının dışında “kötü, fena, alçak, adi, aşağılık, aşağı tabakadan, uğursuz, bahtsız” (Gökyay, 1973:235) vb. anlamlarıyla alır. Türklerde kara renk “ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümle ilgili mitlerde yer alan tanrılar, karmaşa ortamı, şeytan vb.” (Çoruhlu, 2011:209) birçok şeyi ifade eder. Türk mitolojisine bakıldığında da kara rengin kötülüğü simgelediği görülür. “Yeraltı Tanrısı Erlik tarafından yönetilen kötü ruhlar insanlara hastalık ve ölüm yollarlar. (...) Siyah bir öküz veya ata binip yılanı kamçı gibi kullanan Erlik, kara gözlü, karabaşlı, kara saçlı, çatal sakallı, hayvan azı dişli ve yüzü kan renginde olan bir kişidir” (Korkmaz M., 2012:669). Anlatılar bağlamında düşünüldüğünde de iyah rengin, bu olumsuz anlamlarından ayrılmadığı anlaşılır. “Oğlu kızı olmayanı Tanrı te’âla kargayupdur biz dahı kargaruz demişdür didiler.” (s.36) Töre gereği çocuğu olmayan lanetlenmiştir. Çocuksuzluk durumu, toplumda bir kusur ve eksiklik olarak algılanmaktadır.

“Bayındır Han benim **ne eksüklüğüm gördü?** Kılıcumdan mı gördü, soframdan mı gördü? Benden alçak kişileri ağ otağa, kırmızı otağa kondurdu, benim suçum ne oldı ki kara otağa kondurdu? dedi.”⁹ (s.36)

Bu ifadeler, konargöçer Oğuz toplumunda bir çocuk sahibi olmamanın eksiklik olduğu algısının toplumsal kültürde özümsemişliğinin bir göstergesidir. Kara renk ile anlatılmak istenenin, soyun devam etmesinin ve toplumun sürekliliğinin sağlanmasının önemi olduğu görülmektedir. Çocuksuzluğun kara renk ile temsil edilmesinin nedeni ise bu rengin ifade ettiği anlamlarda saklıdır. Kara; karanlık ve ölüm, son gibi anlamları karşılamaktadır. Yaşamın son bulmasının ölüm olması gibi, toplumun geleceğinin kararmasının, son bulmasının nedeni de soyun tükenmesi ve bireyin çocuk sahibi

⁹ “Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü. Soframdan mı gördü, benden aşağı kimseleri ak otağa, kırmızı otağa kondurdu, benim suçum ne oldu ki kara otağa kondurdu dedi.” (s.9)

olmamasıdır. Toplumun geleceği çocuklardır. Çocuğun olmaması ise toplumun yok olması demektir. Bu da ölümle eşdeğerdir ve kara renk ile ifade edilir.

Bayındır Han'ın buyruğu ile oğlu olan beyler **ak** otağa oturtulur, önlerine ak koyun yahnisi getirilir ve oturmaları için altlarına beyaz keçe serilir. Erkek çocuğun toplum içinde edinmiş olduğu konum burada renklerle ifade edilen kültürel bir olgu olarak görülür. Erkek çocuk sahibi olmanın *ak* ile simgelenmesi, bu rengin toplumsal kültürde sahip olduğu anlamlara göndermede bulunur. Ak renk bir saygınlık ve otorite göstergesidir. Ak rengin anlatılarda yer alış biçimi, toplum içerisinde bu renge verilen olumlu anlamın ifadesini ve erkek çocuğa yüklenen değeri ortaya koyar niteliktedir. Ayrıca toplum içinde en bilgili olmayı, yaşanmışlıklarla elde edilen tecrübeyi, akıl danışılan konumda bulunmayı, ululuğu temsil eder. “Ak renk Türklerin en eski millî ve manevî inançlarından kaynaklanan, devleti temsil etmiş bir hükümrânlık sembolüdür” (Genç, 1997:13). Ak renk, Türk kültüründe sahip olduğu anlamlar çerçevesinde değerlendirildiği zaman erkek çocuk sahibi olmanın karşılığının *ak otağ* oluşu iktidar sahibi olmanın önemini düşündürür. Üstelik bu noktadan yola çıkılarak erkeğin, toplum nazarında hâkimiyetin, otoritenin bir temsili olduğu görülür.

“Delü Karçar dağı ağ ban evini, ağ otağını kara yerün üzerine kurdurmuş idi.”¹⁰ (s.74)

Ak renk anlatılarda daha sonra karşımıza kaftanı nitelerken çıkacaktır:

“Eyitdiler: “Nece saht olmayalum, sen kızıl kaftan geyersin, biz ağ kaftan geyerüz” dediler.”¹¹ (s.77)

Ancak bu defa ak renk olumlu anlamından bir derece uzaklaşmış görülür. Beyrek'in Banı Çiçek ile evlendiği bölümde Banı Çiçek tarafından gönderilen kırmızı kaftanı giymesi, Beyrek'in arkadaşlarını üzecektir. Çünkü onların üzerinde *ak kaftan* vardır. Beyrek kırk yiğidine kırmızı kaftanı sırayla giymesi için izin vererek bu sorunu ortadan kaldırır. Durum çözümlendiği zaman ak kaftanın istenmeyişi onun bir olumsuzluğun temsili olmasından değil, kızıl kaftanın evliliği temsil etmesinden kaynaklandığı saptanır. Bu nokta evliliğin toplum nezdinde temsil ettiği değerler bütününe işaret etmesi bakımından önemlidir.

¹⁰ “Deli Karçar da ak çadırını, ak otağını kara yerin üzerine kurdurmuştu.” (s.42)

¹¹ “Nasıl müteessir olmayalım. Sen kızıl kaftan giyiyorsun biz ak kaftan giyiyoruz dediler.” (s.45)

Kız çocuğu sahibi olmanın al renk ile değil de **kızıl** renk ile ifade edilmesi de bir rastlantı değildir. Kızıl sembolik boyutta değerlendirildiğinde “diğer şeylerin yanı sıra çağrıştırdığı rahim, olgunlaşan meyve ve kendini ateşte yok edip küllerinden yeniden doğan Phoenix (Zümrüdüanka) mitiyle, doğurganlık ve yeniden doğuşu simgeler” (Wilkinson, 2011:280). Kız çocuğu olan bir bireyin kızıl otağa oturtulması ve kız çocuğun kızıl renk ile ilişkilendirilmesi ile toplumun sürekliliği için kadının gerekliliğine vurgu yapılır. Evlenen kişinin kızıl kaftan giyişi de kızıl rengin bu anlamına göndermede bulunmaktadır:

“Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi.”¹² (s.77)

Kızılın bir ara renk olduğu ve birkaç rengin karışımından elde edildiği yorumlandığında bir belirsizlik sembolü olarak kullanıldığı da anlaşılr. “Kızların farklı boylardan birileri ile evlenmeleri olasılığı, soyun devamının evlenilenin boyuna bağlı olacağı anlamına geleceğinden kızıl renk seçimi bu esnekliği ve tehlikeyi de içinde barındırır” (Aşkaroğlu, 2013:127). Kızıl renk; olumlu anlamlara sahip olabileceği gibi geleceğin yıkıcı unsuru olabileceği ihtimalini de içinde barındırır. Bu nedenle kadın toplumun geleceğinin inşacısı olabileceği gibi toplumu bir sona sürükleyen neden de olabilir. Kızıl renk yalnızca kızı olanın oturtulduğu otağda veya evlenen erkeğin üzerinde bulunan kaftanda karşımıza çıkmaz. Yine Beyrek’in anlatıldığı boyda Banı Çiçeğin otağının rengi de kıızıdır. Beyrek’in adaklısı olan Banı Çiçek’in otağının renginin kızıl olmasının elbette bir anlamı vardır. Evliliği ve evliliğin toplum için anlamını temsil etmektedir.

“Gök çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş”¹³ (s.71-72)

“Beyrek ab alaca gerdeği içinde yeyüb içüb bî-haber otururıdı.”¹⁴ (s.77)

Banı Çiçek’te kızıl renk ile gösterilen yalnızca otağ değildir. Kızın kaftanı da kızıl renk ile karşımıza çıkmaktadır:

¹² “Adaklısından gelin hediyesi olarak bir kırmızı kaftan geldi.” (s.45)

¹³ “Yeşil çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş.” (s.40)

¹⁴ “Beyrek apalaca gelin odası içinde yiyip içip habersiz oturuyordu.” (s.45)

“Banı Çiçek kırmızı kaftanın geydi, ellerin yenine çekdi (yüzük) gözükməsün deyü. Oyuna girdi, eyitdi: Mere (çal!) Delü ozan çaldı”¹⁵ (s.91)

Evlilik ile ilişkilendirilebilecek diğer olguların da kızıl renk ile ifade edilmesi, bu rengin evliliği sembolize ettiği fikrimizin delili niteliğindedir. Al rengin işaret ettiği değerler çözümlendiği zaman bu rengin dişiliği sembolize ettiği görülmektedir.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz diğer bir konu ise düzenlenen toylarda, verilen ziyafetlerde kesilen hayvanlardır. Hayvanların temsil ettikleri durumlar bakımından bu konu büyük önem arz eder:

“Gene toy edüp atdan **aygır**, deveden **buğra**, koyundan **koç** kırdurmuşıdı.”¹⁶ (s.35)

“Hân kızı Boyı Uzun Borla Hâtun Kazanun geldügin eşitdi. Atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu.”¹⁷ (s.102)

“Atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu, düğün etdi.”¹⁸ (s.138)

“atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdılar.”¹⁹ (s.170, 175, 189)

Aygır, erkek at; buğra, erkek deve; koç ise erkek koyun için kullanılan adlandırmalardır. Toylarda kırdırılan hayvanların erkek olmaları soyun sürekliliği ile ilişkilendirilebilir. Kadının *yaratıcı güç* olarak benimsendiği toplumda erkek hayvanların kurban edilmesi soyun devamını, kadının doğurganlığını imler. Hemen her anlatıda “attan aygır, deveden buğra, koyundan koç” kurban edildiği görülmektedir. Anlatılarda bu kadar sıklıkla işlenmesi, kadının doğurgan oluşu ile toplumda kazandığı değerlerin bir göstergesidir.

Kurban edilmek için tercih edilen hayvanlardan aygır, buğra, koç dışında erkek kuzu da karşımıza çıkmaktadır. Vurgulanan durum yine kadının doğurgan olması ve toplumun sürekliliğini sağlamasıdır.

¹⁵ “Banu Çiçek kırmızı kaftanını giydi, ellerini yenine çekti gözükməsün diye, oyuna girdi, dedi. Bre deli ozan çal.” (s.55)

¹⁶ “Gene ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti.” (s.8)

¹⁷ “Han kızı boyu uzun Burla Hatun Kazan'ın geldiğin işitti, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi.” (s.65)

¹⁸ “Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi. Düğün etti.” (s.96)

¹⁹ “Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdiler.” (s.126)

“A beg baba, eşidürem, Ammâ Arafatda erkek kuzu kurban için, Baba oğul kazanur ad için, Oğulda kılıç kuşanur baba gayretiçün, Menüm de başum kurbân olsun senüniçün.”²⁰ (s.101)

Dede Korkut anlatılarında, kadınları anlatmak için kadınların sıklıkla kaza benzetildiği görülmektedir. Hemen her boyda yer bulan *kaza benzer kız, gelin* ifadesi bizi “kaz”ın anlam evrenini araştırmaya yöneltti. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* isimli çalışmasında kuğu ve kaz gibi bazı kuşların Orta Asya’da ve Çin’de çok eski çağlardan beri kutsal sayıldığını ve kazın erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olduğunu belirtir. Ayrıca Türklerde kut ve beyliğin timsali olduğunu ekler (Çoruhlu, 2011:152-153). Bu yönüyle ele alındığında kadının alp tipine vurgu yapıldığı düşünülebilir. Tıpkı bir erkek gibi at binip kılıç kullanabilen kadının güzelliğini anlatmak için de erkekliği temsil eden bir hayvana, kaza benzetilmesi üzerinde durulması gereken bir noktadır.

“Kaza benzer kızı gelini çağrışdurdılar.” (s.51)
 “Kaza benzer kızı gelini biz yesir etmişüz.” (s.52)
 “Kaza benzer kızı gelini ağ çıkarmış kara geymiş.” (81)
 “Kaza benzer kızumun gelinimün çiçeği oğul!” (s.119)
 “Kaza benzer kızı gelini ağ çıkarub kara geydü.” (s.168)
 “...kaza benzer kızumuz gelinimüz bunlu oldu.”²¹ (s.188)
 “Kaza benzer kızı gelini ağ çıkardı, kara geydi.” (s.192)

Bir başka açıdan yaklaşılabileceği olduğunda kazın, kadının başkaca yönlerine de işaret ettiği görülür. “Uyanıklık timsali olan yabani kaz, göçleriyle bir özgürlük ve yenilenme simgesi olmuştur. Halk inanışlarında aile yaşamı, sadakat ve dedikoduyu temsil eder” (Wilkinson, 2011:58). Dede Korkut anlatılarında kadının aile yaşamının sürekliliğinde etkin rol oynadığı, eşine sadakat duygusuyla bağlılığı sıklıkla işlenmektedir. Daha önce kazın erkekliği simgelediğini dile getirdik. Wilkinson’dan alıntıladığımız bu cümlede ise kazın aynı zamanda dedikoduyu temsil ettiği söylenmektedir. Anlatıların tümü bu bakış açısıyla incelendiğinde herhangi bir çelişki olmadığı görülmektedir:

“Böyle degeç, hanum ol namerdlerün yigirmisi dahı çıka geldi ve bir kov anlar dahı getürdiler.”²² (s.40)

²⁰ “A bey baba işitiyorum Amma Arafatta erkek kuzu kurban için Baba oğul kazanır ad için Oğul da kılıç kuşanır baba gayreti için Benim de başım kurban olsun senin için.” (s.63)

²¹ “Kaza benzer kızımız gelinimiz darda kaldı.” (s.142)

²² “Böyle deyince hanım, o namertlerin yirmisi daha çıka geldi ve bir dedikodu onlar da getirdiler.” (s.15)

Dirse Han oğlu Boğaç Han boyundan alınan bu cümlede dedikodunun, günümüzde algılanış biçiminin aksine yalnızca kadına atfedilmediği görülür. Boğaç Han ile Dirse Han'ın arasına fitne sokmak isteyen ve dedikodu yaparak yiğitlikten namertliğe dönüşümünü tamamlayan kırk kişi erkektir. Diğer yandan *Begil oğlu Emren* boyunda Begil, attan düşüp ayağını kırmıştır. Bu durum düşman karşısında bir zayıflık göstergesidir, bilinmemesi gerekir. Kadınla paylaşımda bulunulması, boyda olumsuz bir biçimde ele alınır. Kadın, verilen sırrı tutamayıp hizmetçiye söyler:

“Avrat elin eline çaldı, karavaşa söyledi. Karavaş çıkub kapıcıya söyledi. Otuz iki dişden çıkan bütün orduya yayıldı, “Begil atdan düşmüş ayağı sınımuş deyü.”²³ (s.159)

Begil'in durumunun, eşinin vasıtasıyla yayılması kadının dedikoducu özelliğine vurgu yapmaktadır. Bu da kadının kaza, dedikodu yönüyle benzetildiğini örnekler niteliktedir. Son olarak *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı* boyundan alıntılanan cümle dedikodunun yaşla veya cinsiyetle sınırlandırılmayacağını göstergesidir:

“Ulu kiçi kalmaya söz edine, Karı koca kalmaya kov edine”²⁴ (s.131)

Kadının sıklıkla “kaza benzer” diye nitelendirilmesi bizi, “kaz ile aralarında benzetme kurulan kadın arasındaki bu ilişki başka hangi hayvanlarla kurulmuştur?” diye düşünmeye ve araştırmaya yöneltti. Özellikle bir milletin kültürel değerlerini yansıtmada ve nesilden nesile aktarmada bir araç niteliğinde olan türkülerde, kadınlara ve erkeklere benzetilen hayvanlar ve benzetme yönlerinin önem teşkil ettiği görüşündeyiz. Bu konuda yapılan çalışmalar tarandığı zaman kadın için “keklik, ceylan, kuğu, güvercin, kumru, at, bahri, balık, çekirge, suna, tavşan turna” benzetmeleri yapılırken erkek için “koç, aslan, kaplan, ördek, pervane, şahin” benzetmelerinin yapıldığı görülmektedir (Yılmaz, 2011). Özellikle avlanan hayvanlar kadını temsil ederken avcı olma özelliği ile bilinen hayvanların erkeği temsil etmesi dikkat çekicidir. Erkek güçlü, görkemli iken kadın kimi zaman zarif ve güzel kimi zaman da zayıf ve ürkektir.

Ağrı yöresine ait bir türküde de *kaz* yine kadın olarak karşımıza çıkmaktadır:

²³ “Hizmetçi çıkıp kapıcıya söyledi. Otuz iki dişten çıkan bütün yurda yayıldı, Begil attan düşmüş ayağı kırılmış diye.” (s.116)

²⁴ “Büyük küçük kalmaz söz eder. Yaşlı kadın erkek dedikodu eder.” (s.90)

“Gazım gider ben ardına bakarım
 Gözlerimden kanlı yaşlar dökerim
 Hem derdini hem de nazın çekerim
 Gaz gaz naz naz naz etme gel yanıma
 Gaz gaz naz naz gıyarım ben canıma”

Bu türküde sahip olduğu anlam da göz önünde bulundurulduğunda kazın, Türk toplumunda yürüyüşü ile de kadına benzetildiği düşünülebilir.

Anlatıda kadın ve erkek, toplumsal cinsiyet düzleminde kırk yiğit ve kırk ince belli kız olarak karşımıza çıkar. İhanet ederek namerde dönüşen kırk yiğit erkek iken kırk ince belli kız onların bozduğunu yapmak için onların karşısında yer alır. Düzeni bozan erkektir, yapıcı olansa kadındır. Boğaç Han’ı toplumun geleceği olarak merkeze aldığımız zaman kırk yiğit geleceği yok etmeye kast eden, kırk ince belli kız ise geleceği onaran olarak anlatıda yer alır. Kırk namerdin fitne ve dedikodu ile öldürmeye çalıştıkları Boğaç’ın dermanı anne sütü ve dağ çiçeğidir. Kırk ince belli kız dağ çiçeği toplayarak şifa verici/yaratıcı güce ortak olurlar. Toplumsal kuralların işleyişinin ve toplumun geleceğinin yapıcı unsuru olarak var olurlar. Kırk yiğit; bireysel çıkarlarına öncelik vererek toplumsal menfaati ötekilerken kırk ince belli kız bu duruma “dur” diyen tarafta yerlerini alırlar. Kırk ince belli kız toplumsal huzur ve barışı temsil ederken kırk yiğit yıkımı temsil eder.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN KAHRAMANLARIN DİL KULLANIMINA ETKİSİ

2.1.KADINLARDAN SÖZ EDERKEN KULLANILAN DİL

Bu başlıkta anlatılarda anlatıcının veya kahramanların, kadınlardan söz ederken kullandıkları sözcüklerden yola çıkılarak Oğuz toplumunda, kadının toplumsal konumu belirlenmeye çalışılacaktır. Anlatılarda kadın bir aşk unsuru değildir. Ancak değerlidir ve sevilmeye layıktır. Eşi tarafından *başum bahtı*, *ivüm tahtı* olarak nitelendirilen kadının güzel olarak değerlendirilmesi için birtakım ölçütler vardır. Erkeklerin eşlerine seslendiği bölümlerden alıntılanan vücut tasvirleri doğrultusunda bu güzellik ölçütleri hakkında fikir sahibi oluruz. Güzel kadının başlıca özellikleri “uzun boylu, uzun ve siyah saçlı, çatma kaşlı, küçük ağızlı, al yanaklı, ince belli” olmasıdır.

“Evden çıkub yöriyende selvi boylum
Topuğında sarmaşanda kara saçlum
Kurlu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına²⁵ benzer al yanaklum
Kavunum ziregüm dölegüm”²⁶ (s.36)

Dirse Han oğlu Boğaç Han boyundan alınan bu soylamada kadının dış görünüşüne ait belli başlı özellikleri sıralanarak kadına hitap edilmektedir. Aynı şekilde *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı* boyundan alıntılanan aşağıdaki cümlelerde de kadına, benzer şekilde hitap edildiği görülmektedir.

“Yalab yalab yalabıyan ince tonlum,
Yer basmayub yöriyen (selvi boylum),
Kar üzerine kan tammış gibi kızıl yanaklum,
Koşa bâdem (sığmayan) dar ağızlum,
Kalemciler çalduğı kara kaşlum,
kıvrımsı kırk tutam kara saçlum,
aslan uruğı sultân kızı,
Öldürmege men seni kıyarmıdum?
Öz cânuma kıyam, men sana kıymayam.

²⁵ “Kadının yanağının güz elmasına benzetildiği altı söylem bulunmaktadır.” (s.59, s.78, s.80)

²⁶ “Evden çıkıp yürüyünce servi boylum. Topuğunda sarmaşınca kara saçlum. Kurulu yaya benzer çatma kaşlum. Çift badem sığmayan dar ağızlum. Kavunum yemişim düvleğim. Görüyor musun neler oldu” (s.10)

Men seni sınırdım.”²⁷ (s.137)

Bu hitap biçiminden yola çıkılarak kadının beyaz tenli, al yanaklı, küçük ağızlı, kara saçlı olmasının yanı sıra soylu olmasının da kadının önemli özelliklerinden biri olduğu görülür. Kadında ilk olarak aranan, güzellik olmamasına rağmen anlatılarda bahsi geçen bütün kadınların bu güzellik unsurlarını taşıması dikkat çekicidir. Anlatıların tümü tarandığında yukarıda saydığımız özelliklere ek olarak kadın; *ağ bürçekli*²⁸, *ala gözlü*²⁹, *kara gözlü*³⁰, *ağca yüzlü*³¹, *uzun boylu*, *ince belli*,³² *güzel*,³³ *kınalı*³⁴ olarak görünür. Böylece Oğuz toplumunda aranan güzellik ölçütlerine bunları da eklemek gerekir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi kadında asıl önemsenen güzel olması değil *alp* tipi özelliklere sahip olmasıdır. Kadın, güzelliğinin yanında tıpkı bir erkek gibi ok atıp kılıç kullanabilir. Gerekğinde kahramanlık göstererek düşmana karşı savaşır. *Alp* tipi özellikler sergiler. Yeri geldiğinde akıl danışılır ve onun öğütleri doğrultusunda hareket edilir. “Kocasının dışarıda yapabileceği hataları da öngörüsü, sakın tavrı ve zekâsı ile çözebilen birisidir. Yol gösterici olması diğer bir özelliğidir” (Aşkaroğlu, 2013:125).

²⁷ “İşıl ıslıl ıslıdayan ince elbiselim Yere basmayıp yürüyen servi boylum Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklım Çift badem sığmayan dar ağızlım Ressamların çizdiği kara kaçtım Kurumsu kırk tutam kara saçlım Aslan soyu sultan kızı Öldürmeğe ben seni kıyar mıydım Kendi canıma kıyarım ben sana kıymam Ben seni deniyordum.” (s.96)

²⁸ Anlatılarda çeşitli biçimlerde yer alan bu ifadelerden “Ağ bürcek” on yedi kere (Hepsinde anne ile birlikte kullanılmaktadır.), “ala göz” otuz iki kere (Bunun yalnızca sekizi kadını tasvir eder), “kara göz” on kere, “ağca yüz” on iki kere geçmektedir.

²⁹ “*ala göz*” tasviri metinde toplam otuz iki kere geçmektedir. ken kullanılmıştır. Diğer cümlelerde erkek veya bebekler tasvir edilmiştir.

³⁰ Anlatılarda *kara göz* ifadesi on kere geçmektedir. Sadece kadın tasvirinde kullanılmıştır.

³¹ *Ağca yüz* ifadesi metinde on iki defa geçmektedir. On bir cümlede kadını nitelerken yalnızca bir cümlede erkek için *akça yüzlü oğul* ifadesi kullanılmıştır.

³² “Kırk ince belli kızıyla Boyı Uzun Borla Hatun yesir getdi.” (s.51)

Kırk ince bellü kızıyla helâlun Boyı Uzun Borla Hatun ağlayuban şundan geçdi.” (s.56)

³³ “Aydan arı günden görkli kız kardaşun Banı Çiçeği Bamsı Beyrege dilemeğe gelmişem.” (s74) “Aydan arı, güneşden güzel kız kardeşin banu çiçeği bamsı beyreğe istemeğe gelmişim dedi.” (s.42-43)

“Kızlar geyiği getürdiler, güzeller şâhı Banı Çiçek önüne getürdiler.” (s.72) “Kızlar geyiği kaldırdılar, güzeller şâhı Banı Çiçeğin önüne getirdiler.” (s.40)

“Meger Tırabuzan tekürinün bir azim görklü mahbûb kızı varıdı.” (s.125) “Meğer Tırabuzan tekürinün bir fevkalade güzel dilber kızı var idi.” (s.84)

³⁴ “Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu.” (s.78) “Kızıl kına ak eline yakmaz oldu.” (s.45) “Elcügezi kınalı kızcuğazları çok yemişem” (s.154) “Elceğizi kınalı kızcağızları çok yemişim.” (s.112)

Kadının akıl danışılacak kadar önemsenmesi, kadının yalnızca evlilik ve ev işleriyle ilişkilendirilmediğinin, toplum hayatının içinde var olduğunun bir göstergesidir.

Anlatılarda farklı kadın tipleri vardır. Ekici, bir makalesinde bu tipleri “ideal eş ve anne tipi, ideal sevgili tipi ve yardımcı tip” olmak üzere üç ayrı grupta sınıflandırır (Ekici, 2000). Banı Çiçek, Borla Hatun ve Sarı Tonlu Selcen Hatun ideal eş olarak belirgin biçimde ele alınır. Bu kadınlar alp tipi özellikler taşırlar. Düşmanla savaşacak kadar güçlü, eşi olacak kişiyi sınayacak kadar evlilikte söz sahibidir. Bu kadınların sergilediği davranışlar ve özellikler incelendiğinde yalnızca toplumsal yaşamda var olabilmek için değil toplumun sürekliliğini sağlayan evlilikte de kadında arananın, güzelliği değil alp tipi özellikleri taşıması olduğu anlaşılmaktadır. Kan Turalı’nın, babasına evlenmek istediğini anlatırken kurduğu cümleler de evlenilecek kadında aranan özellikleri belirtir:

“Baba, men yerümden turmadın ol turmış ola, men kazaguç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir eline varmadın ol varmış, mana baş getürmüş ola dedi.”³⁵ (s.124)

Erkek, evlenmek istediği kadını tasvir ederken güzellik ve dış görünüş ile ilgili herhangi bir ölçütten bahsetmez. Beklentileri hep kadının kahramanlığı üzerinedir. At binmesi, korkusuzca düşmanın karşısına çıkabilmesi kadını üstün kılan özellikleridir. Kan Turalı’nın bu isteğine karşılık babasının verdiği cevap da kadının kahraman vasfına vurgu yapar:

“Oğul, sen kız istemezmişsin, bir cılasun bahadır istermişsin, anun arkasında yeyesin, içesin, hoş geçesin.”³⁶ (s.124)

Bamsı Beyrek de babasına, Kan Turalı ile benzer söylemlerde bulunarak evlenmek isteğini dile getirir:

³⁵ “Baba ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı dedi.” (s.83)

³⁶ “Oğul sen kız istemezmişsin, bir yiğit bahadır istermişsin, onun arkasında yiyesin içesin hoş geçesin.” (s.83)

“Baba, mana bir kız alı ver kim men yerümden turmadın ol turmah gerek, men kazaguç atuma binmedin ol binmah gerek, men karîmüme varmadın ol mana baş getürmek gerek. Bunun gibi kız alı ver baba mana.”³⁷ (s.73)

Çünkü bu özellikleri ile kadın, korunaksız bir yaşam biçimine sahip olan Oğuz toplumunda kendini ve ailesini tehlikelerden koruyabilecektir. Yani toplumların yaşam biçimleri, kadının edindiği toplumsal rol üzerinde büyük etkiye sahiptir.

Kadının toplum içinde kahramanlığıyla yer bulduğu *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı* boyunda beklenen özelliklere en uygun kadın Sarı Tonlu Selcen Hatun olarak karşımıza çıkar. Attığı ok yere düşmeyen bu kadının uğruna, otuz iki kâfir beyi baş vermiştir. Erkeğin evlenebilmek için çeşitli sınavlara tabi tutulduğu Dede Korkut anlatılarında, Kan Turalı’nın da Sarı Tonlu Selcen’e ulaşabilmesi için öldürmesi gereken üç canavar vardır. Babası bu durumu öğrendiği zaman “Varayım oğluma doğru haber vereyim, hüneri var ise gelsin alsın, yoksa evdeki kıza razı olsun” der. Bu cümlelerin işaret ettiği anlam kadının evlilikteki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Evlenecek erkeğe seçme hakkı verilirken kadın da yüceltilmiştir. Erkeğin evlilik için belirlediği ölçütlere uygun kız ile evlenebilmesi için hüner göstermesi, kıza layık olması gerekmektedir. Bu da kadının toplumsal konumunun erkeğin konumuyla yakın olduğunu göstermektedir.

Kadına layık olma durumu *Bay Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek* boyunda da karşımıza çıkar. Banı Çiçek ile tanışan Beyrek adaklısı tarafından türlü sınavlara tabi tutulur. Önce kendi hünerlerini, kahramanlığını dile getiren kadın, erkek ile bir yarışa girecek kadar cesurdur.

“İkisi atlandılar, meydâna çıkdılar, at depdiler. Bayrek atı kızun atını geçdi. Oh atdılar, Bayrek (okı) kızun okın yardı. Kız eydür: “Mere yiğit, menüm atımı kimse geçdüğü yok, ohumı kimse yarduğı yok. Emdi gel, senünile göreş turalum” dedi.”³⁸ (s.73)

³⁷ “Baba, bana bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı. Bunun gibi kız alıver bana” (s.83)

³⁸ “İkisi atlandılar, meydana çıktılar. At teptiler. Seyreğin atı kızın atını geçti. Ok atılar. Beyrek kızın okunu geride bıraktı. Kız der: Bre yiğit benim atımı kimsenin geçtiği yok, okumu kimsenin geride bıraktığı yok, şimdi gel seninle göreş turalım dedi.” (s.41)

Banı Çiçek'in Beyrek'i sınaması, yukarıda belirtilen kadının toplumsal yaşamda var olması ve konumunun erkekle yakınlık göstermesi durumlarının her ikisini de örneklendirir. Diğer boylarda erkeğin yanında görünen kadınların tutumları ve tavırları da bir yandan toplumda kabul gören kadın tipini gösterirken bir yandan da kadının toplumsal konumunu ortaya koyar.

Ayrıca anlatıdaki bu kadın tasvirlerinden yola çıkarak dönemin kadına bakış açısını ve toplumun kadın için uygun gördüğü rolü belirlemek de mümkündür. Erkek kadına seslenirken nahif ve hoş sözcükler kullanır. Erkeğin “başum bahtı, evüm tahtı” (s.36) diye seslenmesi, kadının toplumsal konumunun erkeğin konumuyla denk oluşunun göstergelerinden biridir. “Kadın erkeğin başının üstünde bir yere sahiptir ve çok derin bir saygı ile evin tahtı, idarecisi, işleri yapan, eğitici, kurucu işlevleri ile anılır.” (Aşkaroğlu, 2013:128). Bu hitap biçiminden kadının toplum içinde edindiği yer, gördüğü değer okunur. Erkeğin sözleri, kadının yapıcı ve idare edici yönlerine işaret eder. *Bay Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek* boyunda kız çocuğu sahibi olmak için dua beklenmesi de aynı sebeptendir.

“Begler, menüm dahı hakkuma bir dua eylen, Allahu te’âlâ mana da bir kız vere” dediler.”³⁹ (s.68-69)

Erkek çocuk sahibi olmanın bir ayrıcalık olarak kabul gördüğü toplumların aksine Oğuz toplumunda kız çocuğuna sahip olmak için de Allah’a yakarılır. Erkek, soyun devamlılığını sağlaması açısından tabii bir öneme sahiptir ancak bu önem kadını arka plana atmaz, aksine toplumu asıl inşa edenin kadın olduğunun bilincine ulaştırır.

Ancak bu yapıcılığa karşın anlatıların bütününden alıntıladığımız cümlelerden yola çıkarak kadının toplumda erkeğin bağımlılığında görüldüğünü söylemek yanlış olmaz. Kadının toplumsal konumunun erkeğin konumu ile yakınlık göstermesi ve günümüz toplumunda erkeğe özgü olarak kabul gören cesaret olgusunu bünyesinde barındırması, iki cinsin dil kullanımlarındaki farklılığın önüne geçememiştir. Her ne kadar alp tipine yaklaşan, ok atan, kılıç kullanan ve kahramanlık özellikleri ile var olan kadın toplumsal konum olarak erkekle aynıymış gibi görünse de kadından söz ederken kullanılan

³⁹ “Beyler benim de hakkıma bir dua eyleyin, Allah Teâlâ bana da bir kız versin dedi.” (s.38)

sözcükler bireysel bir varoluştan söz etmemizin önüne geçer. Kadın sosyal yaşam içinde evlenene kadar *babasının kızı* olarak, evlendikten sonra ise *bir erkeğin hatunu* olarak yer bulabilir. Anlatıcı, kadının adını söylemek yerine evli olmasını vurgulamış ve kadın, bir erkeğin hatunu olarak toplumda kendine yer bulabilmiştir. Bu durum, Oğuz toplumunda kadının konumunu belirlemek için temel aldığımız dil kullanımında belirleyici bir nitelik taşımaktadır. “*Hatunı, Dirse Hanun hatunı, Boyı Uzun Borla Hatunı, Kazan Hatunı, Kazanun helâli, Kazan Begün hatunı, Pay Bîcân Beg kızı Banı Çiçek, Beyregün yavuklısı, Han Beyregün adahlusun, koynunda yatan helâli, Han kızı*”.

Eşiyle olan diyaloglarında da bu durum herhangi bir değişiklik göstermez. Kadın, eşiyle diyalog kurarken babası ile var olur. Eşi kendisine adıyla değil soyuyla hitap eder. Ancak bunu doğrudan kadının arka plana atılması olarak algılamak doğru olmayacaktır. Çünkü anlatılarda yalnızca kadın değil erkek de soyuyla anılır. Bu hitap biçimi Türklerde soya bağlılığı göstermesi bakımından da önem arz eder.

“**Han kızı** yirümden turayınmı? / Han kızı sebebini nedür degil mana / Katı kazab ederem şimdi sana!”⁴⁰ (s.37)

Kadın İçin Kullanılan Seslenme Ögeleri	Erkek İçin Kullanılan Seslenme Ögeleri
Kazan’ın hatunu Kazanın anası Kazan’ın kızı Han Beyreğin adaklısı Kazan Bey’in hatunu boyu uzun Burla Hatun Tepegöz’ün peri anası Kazan’ın helallisi	Eylik Koca oğlu Alp Eren Bayındır Han’ın güveyisi Salur Kazan Pay Püre Bey’in oğlancığı Beyrek Bayındır Han’ın güveyisi Aruz Koca’nın oğlancığı Duha Koca oğlu Deli Dumrul Salur Kazan oğlu Uruz Bey Dirse Han oğlu Boğaç Han Kanglı Koca oğlu Kan Turalı Kazılık Koca oğlu Yigenek Begil oğlu Emren Uşun Koca oğlu Segrek ağabeyim Beyrek ağam Kazan kardeşim Kara Göne dayım Aruzu

Tablo 2: Seslenme Ögelerinin Cinsiyet Değişkenli Kullanım Biçimleri

⁴⁰ “Han kızı yerimden kalkayım mı / Han kızı sebebi nedir söyle bana / Müthiş gazap ederim şimdi sana” (s.11)

Tablo yorumlandığı zaman görülüyor ki erkekten soyuyla bahsederken bile ismi mutlaka zikredilmektedir. Soyunu belirtmekteki amaç onu biriyle var kılmak değildir. Ancak kadın, adıyla değil yalnızca soyuyla yer bulabilmektedir. Bu durum yalnızca “kırk oynaslı Boğazca Fatma” hitabında değişiklik gösterir. Toplumun değer yargılarının dışında hareket eden kadın soyuyla ilişkilendirilmez. Olumsuzluk yalnızca kadın üzerinden işlenir.

Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyunda geçen şu ifadeleri çözümlerken “övünmek” eylemi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

“Beg yiğit, öginürise er öginsün, aslandur, Öginmeklik avratlara bühtândur, Öginmegile avrat er olmaz.”⁴¹ (s.136)

Bu cümleler irdelendiğinde övünmenin erkeğe has bir durum olarak görüldüğü, kadınların övünmelerinin ayıp olduğu anlaşılır. Anlatıda bu düşünce “övünmekle kadın, erkek olmaz.” cümlesi ile desteklenir. Bu cümle anlam bakımından çözümlendiğinde toplumda kadının zayıf, erkeğin ise güçlü olduğu sonucuna ulaşılır. Dede Korkut Kitabı’nda geçen atasözleri kategorisinde değerlendirilebilecek olan bu cümlenin anlam evreni irdelendiği zaman, nitelik olmadan övünmenin boş bir eylem olduğu anlatılmak istendiğinde kullanıldığı anlaşılır. Erkeğin övünmesinde tuhaf bir durum olmadığı ifade edilir. Çünkü anlatıya göre erkek aslandır, övünmeyi hak edendir. Fakat kadın, övünülecek vasıflara sahip olmadığından onun övünmesi yakışık almaz. *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı* boyunda Kan Turalı, düşmanı dağıtarak kendisini kurtaran Selcen Hatun’un, kendisini perişan bir halden kurtardığını insanlara anlatmasından endişe eder. Öyle ki, bu durumda onu öldürmeyi bile düşünebilir. Üstelik bu düşünceyi, Sarı Tonlu Selcen Hatun’un dilinden okumamız, toplumsal algının kadın erkek ayrımı olmaksızın bu yönde oluşunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Bühtan sözcüğü Türkçe Sözlük’te “Kara çalma, iftira” anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2011:422). Metin, bağlamsal olarak değerlendirildiğinde bühtân için “eğreti” karşılığını kullanmak yerinde olacaktır. Övünmesinin hoş karşılanmadığı bir toplumda kadının, toplumsal konum olarak erkeğe yakın ama onun gerisinde olduğu görülür. Yalnızca “övünmek” meselesi böyle değildir. Birçok meselede görülen bu durum, *evlilik* konusunun geçtiği bölümlerde de işlenir.

⁴¹ “Bey yiğit, Övünürse erkek övünsün aslandır Övünmekle kadın erkek olmaz.” (s.95)

Anlatılarda evlilik konusu geniş yer tutar. “Evlilik, erkek ve kadın bireyler arasında toplumsal açıdan kabul görmüş ve süreklilik arz eden bir ilişkidir” (Gough, 2014:55). Toplum içindeki en küçük birlik olan ailenin oluşmasında ilk aşama olan evlilik, dönemin aileye verdiği önemi göstermesi bakımından da irdelenmesi gereken bir konudur.

Anlatıların tümü okunduğu zaman evliliğin tek biçimde gerçekleşmediği görülür. Beşik kertmesi yoluyla ya da görüp beğenerek evlenmek mümkündür. Beşik kertmesi, kadını ya da erkeği ayırt edip diğer cinsten üstün tutacak bir niteliğe sahip değildir. Çocuklar, kendileri henüz doğmamışken babalarının karar almasıyla, büyüdüklerinde evlenmek zorunda olurlar.

“Begler, Allahu te’âlâ mana bir kız verecek olurısa, siz tanuk olun, menüm kızum Bay Büre Beg oğluna beşik kertme yavuklı olsun.”⁴² (s.69)

İki çocuğun *beşik kertmesi* olduğunun ilan edilmesi esnasında kullanılan sözcükler önemli ayrıntılardır. İki kişinin evlenmesine, onlar daha doğmadan babaları karar verse de aralarında sevgi bağı olması önemsenir. Cümlede geçen “yavuklı” sözcüğü rastgele kullanılmış bir sözcük değildir. İlk anlamı “sözlü” olan yavuklunun, ikinci anlamı “sevgili”dir (Türkçe Sözlük, 2011:2553). Anlatılarda daha sonraları beşik kertmesi ya da sözlü için “adahlu” sözcüğünün kullanıldığı biliniyor: “Bu otağ Banı Çiçek otağıymış ki Beyregün beşik kertme nişanlısı adahlusıydı.”⁴³ (s.72) Adahlu sözcüğü “nişanlı, önceden verilmiş söz” anlamlarına gelir. Bu sebeple yavuklı sözcüğünün tercih edilmesinin bir sebebi olmalıdır. Evliliğin temelinde eşlerin birbirlerine duyduğu saygının yanında derin bir sevgi bağı da mevcut olması *yavuklı* sözcüğünün kullanımını açıklar. Ayrıca kadın, evlilikte söz sahibidir. Her ne kadar beşik kertmesinde tarafların söz hakkı yok gibi görünse de her iki cinsin de seçme ve söz söyleme hakkı vardır. Banı Çiçek, beşik kertmesi olduğunu anladığı Beyrek’i görmek ister ve onu çeşitli şekillerde dener.

“Banı Çiçek eydür: “Hey hey dâyeler. (Babam) mana: ‘Ben seni yüzi nikâblu Beyrege vermişem’ deridi. Olmaya kim bu ola! Mere çağırın, haberleşeyim.”⁴⁴ (s.72)

⁴² “Beyler Allah Teâla bana bir kız verecek olursa siz şahit olun, benim kızım Pay Püre Bey’in oğluna beşik kertme yavuklu olsun.” (s.38)

⁴³ “Bu otağ banı çiçek otağı imiş ki Beyreğin beşik kertme nişanlısı, adaklısı idi.” (s.40)

⁴⁴ “Banı Çiçek der: Hey hey dadılar, babam bana ben seni yüzü örtülü Beyrege vermişim derdi, olmaya ki bu ola, bre çağırın haberleşeyim.” (s.41)

Evleneceği kimseyi seçerken hangi yönlerden sınıdığı, ideal eş olarak erkeği tanımlarken dikkate alınacak özellikleri ortaya koyması bakımından önemlidir. Banı Çiçek, yavuklusu Beyrek'i cesaret ve güç yönüyle sınar. Bu durumda cesaret ve güç, aranan ilk özellikler olarak görülmektedir.

“Amma men Banı Çiçegün dadısıyam, gel emdi senünile ava çıkalum, eger senün atun menüm atımı geçerse anun atını dağı geçersin. Hem senünile oh atalum, meni geçersen anı dağı geçersin. Ve hem senünile göreşelüm, meni basarısan anı dağı basarsın.”⁴⁵ (s.72-73)

Beşik kertmesinden başka, bireyler evlilik çağına geldikleri zaman kendilerinin de fikirleri sorularak evlenilecek kişinin belirlendiği görülür. Bu noktada dikkat çeken bir ayrıntı vardır. Evlilik konusunu gündeme getiren daima erkekler olur. Bütün boylar taranıp elde edilen veriler analiz edildiğinde hiçbir kadının evlenmek istediğini dile getirdiği görülmemiştir. Kadınların konuşmaları incelendiği zaman evliliği ima edecek herhangi bir sözcüğe de rastlanmamıştır. Bu durum, kadının toplumsal konumunu belirlerken bizi sonuca ulaştıracak ayrıntılardan birisi olabilir. Erkeklerin söylemlerine bakıldığında ise erkeğin, hem bu isteğini kolaylıkla ve herhangi bir imaya başvurma ihtiyacı duymadan dile getirdiği, hem de ona evleneceği kişi hakkında fikrinin sorulduğu görülür.

“Ağ sakallu babası karşı geldi, eydür: “Oğul, dan dansuh bu gün Oğuzda ne gördün? Eydür: “Ne göreyim? Oğlı olan evermiş, kızı olan göçürmüş” Babası eydür: “Oğul, yâ seni evermahmı gerek” “Belî pes ağ sakallu aziz baba, evermah gerek” dedi. Babası eydür: “Oğuzda kimün kızın alıvereyin?”⁴⁶ (s.73)

Bu noktada, erkeğe kiminle evlenmek istediği sorulurken kullanılan sözcüklerin anlam evreni irdelenmelidir.

- “Oğuzda kimün kızın alıvereyin?”

Belirtildiği gibi kadına seçme hakkı verilir ama kiminle evlenmek istediği sorulmaz. Evlilik konu olduğunda kadından *almak* ve *vermek* eylemleri ile bahsedilir:

⁴⁵ “Amma ben Banı Çiçeğin dadısıyım, gel şimdi seninle ava çıkalım, eğer senin atın benim atımı geçerse onun atını da geçersin, hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin, hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin ve hem seninle göreşelim, beni yenersen onu da yenersin.” (s.41)

⁴⁶ “Ak sakallı babası karşı geldi der: Oğul fevkalade olarak bugün Oğuzda ne gördün? Der: ne göreyim, oğlu olan evlendirmiş, kızı olan kocaya vermiş. Babası der: oğul yoksa seni evlendirmek mi gerek dedi. Babası der: oğuzda kimin kızını alıvereyim.” (s.41)

“...kız karındaşı Beyrege **vereyin**”, “...kız kardaşum **verüridüm**”, “...beni bunda gelüb helâlîlğa **alurmısın?**”, “...Mere kimün nesin **alur?**”, “...Beyrek Bay Bîcân Hânun kızın **aldı.**”, “...bir kaçına Bayındır Hân kızlar **verdiler.**”, “...Beyrek dağı yedi kız karındaşını yedi yiğide **verdi.**”, “...ol kızı ana **verürler.**”, “...Kızunı **almağa** gelmişem.”, “...Beyrek bizden kız **almışdur.**”, “...Ağca yüzlü görklümi oğlına **aliversün.**” Eserde kadının dil kullanımını incelendiğinde erkek için almak, vermek sözcüklerinin kullanımına rastlanmaz. Bütün boyların taranmasıyla elde edilen bu ifadeler kadının toplumsal konumunun erkeğin konumundan daha alt bir seviyede olduğunu düşündürse bile kadının kocasına hitap ettiği kısımlarda “*Han babamın güveyisi/Kadın anamın sevgisi/Babamın anamın verdiği*” ifadeleri geçmektedir. “Vermek” eyleminin erkek için de kullanıldığı saptanınca bu sözcüklerin bir üstünlük belirtmek veya aşağılamak için kullanılmadığı görülür.

Evlilikten söz eden cümleler incelendiği zaman üzerinde durulması gereken bir diğer nokta “yeniden evlenme” konusudur. Eğer erkek, herhangi bir sebepten esir düşecek ve bunun neticesinde kurtulamayıp ölecekse eşine bir başkasını sevip onunla evlenmesini tavsiye eder. *Uşun Koca oğlu Segrek* boyunda, Segrek’in eşine yönelik kurduğu cümleler bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

“Eydür: Kız sen mana bir yıl bakgıl. Bir yılda gelmezsem iki yıl bakgıl. İki yılda gelmezsem üç yıl bakgıl. Gelmezsem, ol vakt menüm öldüğümü bilesin, aygır atum bğazlayub aşum vergil. Gözün kimi tutarisa gönlün kimi severise ana vargıl.”⁴⁷ (s.170)

Erkeğin bunu ne maksatla yaptığını ise *Duha Koca oğlu Deli Dumrul* boyundan öğrenmekteyiz. Kendi canına karşılık bir can bulamayınca, Azrail ile girdiği mücadeleyi kaybedip öleceğini anlayan Deli Dumrul, aile birliğinin bozulmaması için eşinden yeniden evlenmesini ister: “Gözün kimi tutarisa/Gönlün kimi severise/Sen ana vargıl/İki oğlancuğı ögsüz komagıl”⁴⁸ (s.121) Çocuk, ailenin temelini oluşturur ve toplumun geleceğini temsil eder. Bu sebeple her koşulda korunması ve sağlıklı bir ortamda yetiştirilmesi, olgunlaşması gerekir. Bu aşamada baba birincil öneme sahip değerlerden biridir. Çünkü baba, özellikle erkek çocuğa örnek teşkil eder. Mukaddime’de geçen “Kız

⁴⁷ “Kız sen beni bir yıl bekle, bir yılda gelmezsem iki yıl bekle, iki yılda gelmezsem üç yıl bekle, gelmezsem o vakit benim öldüğümü bilesin, aygır atımı boğazlayıp aşımı ver, gözün kimi tutarsa, gönlün kimi severse ona var.” (s.126)

⁴⁸ “Gözün kimi tutarsa Gönlün kimi severse Sen ona var iki oğlancuğı öksüz koyma.” (s.81)

anadan görmeyince öğüt almaz/Oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.” (s.30) ifadeleri bu durumun özetidir. Tüm bunları göz önünde bulunduran erkek, toplumun sürekliliği için eşinin yeniden evlenmesinde bir sakınca görmez. Bilakis onu, evlenmesi konusunda teşvik eder. Ancak burada dikkatimizi çeken başka bir nokta daha var. Deli Dumrul eşinden evlenmesini isterken “İki oğlancuğu öksüz komagıl.” der. *Öksüz* sözcüğünü tahlil edecek olursak sözcüğün kökünün “*ög*” olduğunu görürüz.

$$\text{öksüz} < \text{ög} + \text{süz}$$

Ög “anne” anlamına gelmektedir (Gülensoy, 2011:657). “-sız, -siz, -suz, -süz eki ise bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder” (Ergin, 1993:151). Yani *öksüz* anlam itibariyle annesi olmayan, annesi ölmüş kişiyi betimler. Türkçe Sözlükte ilk anlamı “Anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk)” ikinci anlamı ise “Kimsesiz” olan sözcüğün, babası ölen kişi için kullanılması dikkate değer bir durumdur. (Türkçe Sözlük, 2011:1842) Ataerkil toplumlarda ailenin temelini babaya dayandığı bilinir. Babanın olmaması ailenin dağılması demek olacağından babası ölen kimseyi niteleyen *yetim* sözcüğü yerine, kimsesizliği anlatan *öksüz* sözcüğü kullanılmıştır.

Erkeğin kendisi öldükten sonra eşine yeniden evlenmesini tavsiye ettiği iki boyda da kadınlar aynı doğrultuda yanıtlar verir. Deli Dumrul’un eşi, başka biriyle evlenmesini isteyen kocasına “Senden sonra bir yiğidi/Sevüb varsam bile yatsam/Ala yılan olub meni soksun.”⁴⁹ (s.122) diye karşılık verir. Eğer kocası ölürse kadının gözünde hayat, anlamını yitirecektir. “Bir yasdukda baş koyub emişdüğüm/Karşı yatan kara tağları/Senden sonra men neylerem?”⁵⁰ (s.121) cümleleriyle duygularını ifade eden kadın, kocasına onun canına karşılık kendi canını verebilecek kadar sevgiyle bağlıdır. Ailenin özünde sevgi olduğunun kanıtı olan bu tutum, Deli Dumrul’un canının bağışlanmasına aracı olacaktır.

“Deli Domrulun atasının cânın al. Ol iki helâla yüz kırk yıl ömür verdüm dedi. Azrayıl dahı babasının anasının def’i cânın aldı.”⁵¹ (s.122)

⁴⁹ “Senden sonra bir yiğidi Sevüp varsam beraber yatsam Alaca yılan olup beni soksun” (s.81)

⁵⁰ “Bir yastıkta baş koyup emiştiğim Karşı yatan kara tağları Senden sonra ben neylerim.” (s.81)

⁵¹ “Deli Dumrul’un babasının anasının canını al, o iki helalliye yüz kırk yıl ömür verdim.” (s.82)

Uşun Koca oğlu Segrek boyunda da kadın, kendisi öldükten sonra başkasıyla evlenmesini bekleyen kocasına benzer doğrultuda karşılık verir:

“Yigidüm, men sana bir yıl bakam, Bir yılda gelmezisen iki yıl bakam, İki yılda gelmezisen üç dört yıl bakam, Dört yılda gelmezisen beş yıl altı yıl bakam. Altı yol ardına çadır dikem, Gelen gedenden hâber soram, Hayır haber getürene at, ton verem, kaftanlar geydürem. Şer haber getürenün başın kesem. Erkek sineği üzerüme kondurmayam. Murâd ver, murâd al, andan get, yigidüm.”⁵² (s.170-171)

Burada üzerinde durulması gereken konu kadının bu isteği kati suretle reddetmesi değil, kadına bu hakkın tanınmasıdır. Kadınların verdikleri yanıtlar kocaya bağlılığın ve sevginin göstergesi olması bakımından elbette önemlidir. Fakat asıl dikkate değer nokta, kadının bu durumda bir başkasını sevmeye ve seçme hakkının olmasıdır.

Daha önce alıntılanan cümlelerde soya bağlılığın ne derece önemli olduğu görülmektedir. Evlat sahibi olmak soyun devam etmesi bakımından çok önemli bir durumdur. *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda, Bayındır Han’ın ziyafet verirken sarf ettiği “Oğlı kızı olmayanı Allah te’âla kargayubdur, biz dahı kargaruz” (s.35) cümlesi bu durumun önemini vurgular. Bir oğul sahibi olmadığı için aşağılanan, onuru kırılan erkek ise bu duruma eleştirel yaklaşmaz, durumu kabullenir. *Dirse Han*’ı öfkeliendiren, gördüğü muameleden ziyade buna maruz kalmasının sebebidir. Duruma tepki olarak kadına hiddetlense de bu durumdan yalnızca kadını sorumlu tutmayıp kendinin de buna sebep olabileceğini düşündüğü görülür. “Bu karayıp bana ya benden-dür ya hatundan-dur didi.” (s.36) Bu yaklaşımın, toplumsal cinsiyet bağlamında üzerinde durulması gerekir. Kadının anne olması demek toplumun sürekliliği anlamına gelir. Bu nedenle toplumda kadının saygınlığında en büyük rol, doğurgan olmasıdır. Erkeğe çocuk verememesi ise bu saygınlığı zedeler. Ancak anlatıda erkek bu kusurdan kendini de eşit derecede mesul tutar. Yani toplumsal işleyişi sağlayan kurallar yalnızca kadınla ilgili değildir. Erkeği de ilgilendirir ve onun üzerinde de bağlayıcılığı vardır.

⁵² “Yigidim ben seni bir yıl bekleyeyim Bir yılda gelmezsen iki yıl bekleyeyim İki yılda gelmezsen üç dört yıl bekleyeyim Dört yılda gelmezsen beş yıl altı yıl bekleyeyim Altı yol ayırımına çadır dikeyim Gelenden gidenden haber sorayım Hayır haber getirene at elbise vereyim Kaftanlar giydireyim Şer haber getirenin başını keseyim Erkek sineği üzerime kondurmayayım Murat ver murat al öyle git yigidim.” (s.126-127)

Ancak anne olduktan sonra büyük bir bağlılığı hak edecek konuma erişen kadının, doğurucu olma özelliği geri plana atılır. Salur Kazanın anlatıldığı boyda Kazan eşinden, oğlundan ümidi keser ve önce esir düşen annesini almak ister. Düşmanın “Sana vermeyiz. Yahya Keşiş oğluna veririz. Yahya Keşiş oğlundan oğlu doğar, biz onu sana hasım koruz.” yanıtına karşılık Kazan’ın yanındaki çobanın hiddetlenerek verdiği karşılık bahsettiğimiz durumu açıklar: “Kızıl develer karıyubdur, köşek vermez, Kazanın anası karıyubdur, oğul vermez.” (s.63) Kadın, *anne* olarak toplumda yer edinmiş ve saygınlık kazanmış olduğundan çocuk doğuramaması bir önem arz etmez, yine de toplumda kurtarılması gereken kişi -eşten ve evlattan önce- annedir. Çünkü anne toplumu inşa eden yaratıcı unsurdur. Bu yeni bir tartışmanın kapısını aralar.

- Kadın, toplumda saygın bir yer edinmek ve değer görmek için anne olmak zorunda mıdır?

Belirlenen araştırma konusunun sınırları içerisinde kalabilmek için bu soru, Dede Korkut Anlatıları bağlamında cevaplanarak Türk toplumunun *kadına* ve *anneye* bakışı ortaya konmaya çalışılacaktır.

“Han kızı yirümden turayınmı? / Han kızı sebebini nedür degil mana / Katı kazab ederem şimdi sana!”⁵³ (s.37)

Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunda, Bayındır Han’ın düzenlemiş olduğu toyda bir evlat sahibi olmadığı için aşağılanan Dirse Han bu durumun hesabını eşinden bu sözlerle sorar. Erkeğin anatomik olarak güçlü olmasını, kadına karşı bir güç unsuru olarak kullandığı görülür. Erkek için, kadın bir kusura sahipse (ki bu kusur anne olamamak) kendisine öfkeyle hitap edilmesinde ve şiddet içeren cümleler kurulmasında bir sakınca yoktur. Daha önce *başum bahtı, ivüm tahtı* diyerek yücelttiği kadının değeri, çocuk doğuramadığında azalır. Soyun devamlılığı için bir çocuk sahibi olmak gerekir. Erkek, çocuk sahibi olamamasının nedenini sorgularken kullandığı sözcüklerle eşine olan öfkesini dile getirir. Ona *han kızı* diye hitap ederek de kadının bireysel varlığını göz ardı edip onu sosyal yaşam içerisinde yine bir erkek sayesinde var eder. Önce babasının ve

⁵³ “Han kızı yerimden kalkayım mı / Han kızı sebebi nedir söyle bana / Müthiş gazap ederim şimdi sana” (s.11)

kocasının gölgesinde kalan kadın, bir çocuk doğurduktan sonra da durum değişmez. Bunların arasına bir de oğlu eklenir. Kadın, bir de *oğlunun anası* olarak var olacaktır.

Annenin toplum içinde sahip olduğu saygınlık ve evladına duyduğu merhamet anlatılarda bir bütünlük teşkil ederken Deli Dumrul'un annesi, bu bütünlüğün dışında kalır. İlgili kısımda bu konuya daha geniş bir biçimde yer verilecektir. Ancak çalışmanın bu bölümünde anlatılardaki dil malzemesi taranarak fedakâr ve güçlü haliyle anne konusu irdelenecektir. Öncelikle evlat söz konusu olduğunda daha doğru bir ifadeyle toplumun geleceği tehlike altındayken dökülen gözyaşları ilgi çekmektedir:

“Ağ bürçekli anası büldür büldür ağladı, gözinün yaşın dökdi. Acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tardı. Kargu gibi kara saçını yoldı. Ağlayubanı sıklayubanı evine geldi.”⁵⁴ (s.77-78)

“Kara bağırsıldı, dom yüreği oynadı. Kara kıyma gözleri kan yaş tıldı.”⁵⁵ (s.102)

Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunda yaşanan olayların benzerinin *Salur Kazan* boyunda da yaşandığı gözlemlenir. Anlatılarda yer alan annelerin takındığı tavır da paralel doğrultudadır. Daima ılımlı, kocasına karşı hürmet gösteren kadının, anneliği söz konusu olduğunda gösterdiği davranış değişikliğinin dil kullanımına da yansdığı gözlemlenir. Bu durum, anlatılarda bütünlük teşkil etmektedir. Eş olarak konuştuğu vakit sözlerinde şefkat barındıran kadın, oğlunun tehlikede olduğunu düşününce aniden sert bir üslup takınır ve kullandığı sözcükler de bu yönde değişkenlik gösterir. Tehdit anlamı içeren sözcükler, kadının dilinde yer edinir: “Yalnız oğul haberin a Kazan, değil mana/Demez olsan yana göyne kargaram, Kazan sana!”⁵⁶ (s.104) Bu bölümde anne olarak kadın konusuna devam edilecek olursa annenin şefkati göze çarpar. Üstelik bu şefkat annenin peri olması durumunda da sürer: “Depegözün peri anası gelüb oğlunun parmağına bir yüzük geçürdi: Oğul, sana oh batmasun, tenüni kılıç kesmesün dedi.”⁵⁷ (s.147) Oğlunun başına kötü şeyler gelmesin, hayatı tehlikeye girmesin diye çabalar. Tepegözün peri annesinde de, tıpkı anlatının bütünü tarandığı zaman görülen diğer annelerin gösterdiği gibi bir çaba söz

⁵⁴ “Ak bürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı tırnak ak yüzüne çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, ağlayarak sızlayarak evine geldi.” (s.45)

⁵⁵ “Kara bağırsıldı, bütün yüreği oynadı, kara süzme gözleri kan yaş doldu” (s.65)

⁵⁶ “Yalnız oğul haberini Kazan söyle bana söylemez olursan yana yana beddua ederim a Kazan sana” (s.66)

⁵⁷ “Tepegözün peri anası gelip oğlunun parmağına bir yüzük geçirdi, oğul sana ok batmasın, tenini kılıç kesmesin dedi.” (s.105)

konusudur. Basat'ın Tepegözü öldürdüğü boy bağlamsal olarak değerlendirildiğinde iki annenin evlatlarına duydukları şefkatin onları karşı karşıya getirdiği görülür. Tepegöz'ün peri annesi oğlunu düşünerek onu kötülüklerden koruyacak o yüzüğü verirken insanların hayatını yani toplumun geleceğini tehlikeye atar. Aslında peri anne çobanı cezalandırmak isterken çobanın mensubu olduğu toplumun bütününü de tehlikeye atar. (Burada bireyselliğin değil toplum bilincinin vurgulanmak istendiği görüşündeyiz. Ancak çalışma alanımızın dışına çıkmadan anlatıyı değerlendirmek çabasıındayız.) Kendi varlık alanını korumaya çalışan bir anne yüzünden tehlikeye düşen toplum, başka bir annenin çabalarıyla kurtulacaktır.

“Kapak Kan derler bir kişi var idi. İki oğlu var idi. Bir oğlın verüb biri kalmış idi. Gerü nevbet tolanub ana gelmişidi. Anası feryâd edüb ağladı, zârılık eyledi.”⁵⁸ (s.148)

Bu anlatıda, çalışmanın konusunu ilgilendiren oldukça önemli bir mesele vardır. Oğlu için çabalayan, onu kurtarmaya çalışan baba değil bir annedir. Bu, annenin koruyucu ve yaratıcı güç konumunda oluşunun bir göstergesidir.

Karıcuk eydür: Basat şimdi akından geldi. Varayın, bolayki mana bir esir vereydi, oğlancuğum kurtaraydum.”⁵⁹ (s.149)

Kazan Bey oğlu Uruz'un tutsaklığının anlatıldığı boyda, Uruz'un esaretinin anneden gizlenmesi ise annenin oğluna duyduğu merhametin bir göstergesidir.

“Anası tuymadın el altından buyurdu: Toksan tümen genç Oğuz ardumca gelsün. Oğlan tutsakdur, begler bilsün.”⁶⁰ (s.106)

Salur Kazan'ın oğlunun ve karısının esir düştüğü boyda kâfir, Salur Kazan'a en büyük zararı hatununa sağrak sürdürerek vereceğini düşünür. Bu durum namus olgusunun yer aldığı bölümde ayrıntılı bir şekilde işlenecektir. Ancak burada dikkate değer nokta, kâfirin kırk ince belli kızın arasına karışan “anne”yi ayırt etmeye çalışırken izlediği

⁵⁸ “Bir oğlunu verip biri kalmıştı. Tekrar sıra dönüp dolaşıp ona gelmişti. Anası feryat edip ağladı, fıgan etti.” (s.106)

⁵⁹ “Yaşlı kadıncağız der: Basat şimdi akından geldi, varayım, belki bana bir esir verir, oğlancuğımı kurtarırım.” (s.106)

⁶⁰ “Anası duymadan el altından buyurdu: Doksan tümen genç Oğuz ardımca gelsin, oğlan esirdir beyler bilsin.” (s.68)

yoldur. Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un etinden yapılan kavurma kırk ince belli kızla birlikte Kazan'ın karısına sunulacaktır. Kim yemezse onun oğlanın annesi olduğu anlaşılacaktır.

“Kâfire haber verdiler: ‘Birine yapışduk, kırk yerden avaz geldi, bilmedük kankısıdur.’ dediler. Kâfir eydür: ‘Mere varun, Kazanun oğlu Uruzı tartun, çengele asun, kıyma kıyma ağ etinden çekün, kara kavurma pişürüb kırk beg kızına iletün. Her kim yedi, ol degül. Her kim yemedi, oldur. Alun gelün, sağrak sürsün.’ dedi.”⁶¹ (s.58)

Oğlanın anası yemeyecektir. Çünkü annenin kendi canı söz konusu olsa bile oğluna duyduğu sevgi ve şefkat, onun etinden yemesine müsaade etmez. Fakat bunu duyan anne artık bir yol ayırımındadır. “Karılık” ile “annelik” arasında bir seçim yapması gerekmektedir. Karılık olarak vazifesi Kazan'ın namusuna leke sürdürmemektir. Bunu başarabilmesi için oğlunun etinden yapılan kavurmayı yemesi gerekmektedir. Bunun kararını yalnız veremeyen kadın, oğluna akıl danışır. Anlatılarda çoğunlukla akıl danışılan, toplumun geleceğine yön veren kişi olarak karşımıza çıkan kadın bu defa akıl danışandır. Burada oğlanın verdiği cevap önemlidir:

“Ağzun kurısun ana, dilün çürisün ana, Ana hakkı Tanrı hakkı degülmissedydi, Kalkubanı yerümden turaydum, Yakanıla boğazundan tutaydum Kaba ökçem altına salaydum, Ağ yüzünü kara yere depeydüm, Ağzunıla burnundan kan şorladaydum, Can tatlusın sana göstereydüm.”⁶² (s.59)

Uruz'un dil kullanımı incelendiğinde şiddet anlamı içeren sözcüklerin çok olduğu görülür. Beddua ederek sözlerine başlar, hiddet dolu cümlelerle sürdürür konuşmasını. Ancak savurduğu tehditleri gerçekleştirmesinin önünde bir engel vardır: “Anne hakkı, Tanrı hakkıdır.” Bu söylemden anlaşılmaktadır ki kadın, anne olduğu zaman toplumda gördüğü değer de artmaktadır. Çünkü annelik bir kutsiyet kazandırılarak toplumdaki bütün değerlerin önüne geçmiş, üst bir noktada konumlanmıştır. Aynı boyun devamında düşmana karşı gelen Salur Kazan'ın tutumu da bu görüşümüzü destekler.

“Kırk ince bellü kızıla Borla Hatunı götürübdürürsin, Sana yesir olsun. Kırk yigidilen oğlum Uruzı getürbdürürsin, Kulun olsun. (...) Karıcuk anam

⁶¹ “Kazan oğlu Uruzı habs-dan çıkarun, boğazından urganıla asun, iki talusından çengele sancun. Kıyma kıyma ağ etinden çekün, kara kavurma edüb kırk beg kızına iletün. Her kim yedi, ol degül. Her kim yemedi, ol Kazan hatunıdur, çekün döşegümüze getürelüm, sağrak südürelüm.” (s.59)

⁶² “Ağzun kurısun ana, dilün çürisün ana, Ana hakkı Tanrı hakkı degülmissedydi, Kalkubanı yerümden turaydum, Yakanıla boğazundan tutaydum. Kaba ökçem altına salaydum, Ağ yüzünü kara yere depeydüm, Ağzunıla burnundan kan şorladaydum, Can tatlusın sana göstereydüm.” (s.59)

getürübdürürsin, Mere kafir, anamı vergil mana, Savaşmadın urışmadın kaydayım,
Gerü döneyim, gideyim, bellü bilgil” (s.61-62)

Belirtildiği gibi anne olmak her şeyin üstünde bir değere sahiptir. Deli Dumrul’un anlatıldığı boyda babasından kendisi için canını fedâ etmesini isteyen çocuk “Menden aziz menden sevgilü anandur.”⁶³ (s.119) yanıtını alır. Buradan anlaşılıyor ki anne, babadan da üst bir konumdadır. Metinlerde *anne hakkı Tanrı hakkı* olarak nitelendirilip kutsiyet kazandırılır. Anne, toplumun geleceğini temsil eden, çocuğu söz konusu olduğunda her türlü tehlikeye meydan okuyan, herkesin karşısına dikilebilecek kudrete sahip bir koruyucu kimlikle varlığını ortaya koyar. Bütün boylarda durum böyle iken yalnızca Deli Dumrul’da bir istisna söz konusudur. Anne, çocuğunun canına karşılık kendi canını vermekten kaçınır: “Yaman yere varmışsın, vara bilmen. Dünyâ şirin, can aziz, Canumı kıya bilmen, bellü bilgil!”⁶⁴ (s.120) Bu durumun yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Anlatıda sözü edilen çocuk evlidir, kendi çocukları vardır. Kendisi artık bir aile olmuştur. Çocuk sahibi olduğundan soyun devamı da sağlanmıştır. Toplumun sürekliliği sağlanmış, geleceği güven altına alınmıştır. Annenin anlatılardaki en belirgin işlevi toplumun geleceğini inşa etmek olduğu için artık görevini tamamlamıştır. Bu sebeple anne kendi canına kıymaz (Akgün, 2000).

Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunda babasının, kendisine ihanet ettiğini düşünerek öldürmeye çalıştığı Boğaç Han’ın yarasının şifasının anne sütü olması kadının yaratıcı gücünü ve şifa veren olmasını vurgular. “Yaratıcılığın ilk(sel) ve en yakın mecazi karşılığı, doğumdur. Anne (kadın), bir hazırlık süresinden sonra, ilk(el) insanların hiç de anlayamadıkları şekilde, olmayan bir varlığı yapar; “hiç”ten var eder” (Saydam, 2017:61). Doğumla başlayan bu kurtarıcılık vasfı, hayat boyu sürer. Her zorlukta bireyi düştüğü zor durumdan kurtarmak için çabalar. Söz konusu çocuğu olduğu zaman derin bir saygı beslediği eşine karşı koyar, bu durum dil kullanımına da yansır.

“Hızır oğlana hazır oldu. Üç katla yarasın eliyile sığadı: sana bu yaradan, korhma oğlan, ölüm yokdur. Tağ çiçeği anan südiyile senün yarana melhemdür dedi, gayib oldu.”⁶⁵ (s.43)

⁶³ “Benden aziz benden sevgili anandır” (s.79)

⁶⁴ “Yaman yere varmışsın varamam Dünya tatlı can aziz Cınımı kıyamam belli bil” (s.80)

⁶⁵ “Hızır oğlana hazır oldu. Üç defa yarasını eli ile sıvazladı, sana bu yaradan korkma oğlan ölüm yoktur, dağ çiçeği ananın sütü ile senin yarana merhemdir dedi, kayboldu.” (s.20)

Boğaç Han'ın yarasının dermanının anne sütü ile dağ çiçeğinin karışımı oluşu dağın dişil bir öge olarak dilde yer bulduğunu düşündürür. Dağ da tıpkı anne gibi hayat verendir. Besleyendir. Bu sebeple Boğaç'ın hayata dönmesinde anne sütü ile dağ çiçeği kullanılır.

Anlatıcı, *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda dağları, *göksi güzel kaba dağ* şeklinde betimleyerek kişileştirir. “Dede Korkut'ta dağlar dağ gibi değil; hisler ve duygular ile yuğrulmuş, kişilik kazanmış, birer varlık olarak karşımıza çıkarlar” (Ögel, 1995:441). Türk kültüründe dağ, büyüklüğü ve ihtişamı ile Tanrı'nın bazı sıfatlarını sembolize eder. Bu sebeple kutsal sayılır. Dağ kültürünün Dede Korkut anlatılarındaki yansımaları da bu paraleldedir. “Kaba”, eski Türk inanç sisteminde Tanrı'nın “el-Azim, el-Kebir sıfatlarına uygun vasıflarındandır. “Göğsü güzel kaba dağlar” han soyunun kahramanlık gösterip ad aldığı yerlerdir” (Ergun, 2003:79). Bu yönüyle kutsal kabul edilen dağ, Dede Korkut anlatılarında dişil öge konumunda ele alınabilir. Bizi bu düşünceye sevk eden nokta, Boğaç Han'ın yarasının iyileştirilmesinde anne sütünün yanı sıra dağ çiçeği de kullanılmasıdır. Annenin aile kurumunun temeli olmasıyla ve doğurganlığıyla, yer aldığı anlatılarda, dağın yaratıcı güç olma yönüyle anne ile ilişkilendirilmesi düşüncemizi destekler. Hayatın ve yeniden doğuşun kaynağının anne olduğu ve *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda da bu yönüyle geniş bir şekilde yer bulduğu düşünüldüğünde de dağ dişil olabilir.

“Böyle degeç kırk ince kız yayıldılar, tağ çiçeği devşirdiler. **Oğlanın anası** dahi emcüğün bir sıkdı südi gelmedi, iki sıkdı südi gelmedi, üçüncide gendüye zarb eyledi, kanı toldı, sıkdı, südile kan karışuk geldi.”⁶⁶ (s.45)

Ancak bir başka bakış açısıyla bakmak da mümkündür. Çocuğun dünyaya gelebilmesi için yalnızca anneye değil aynı zamanda babaya da ihtiyaç duyulur. Boğaç Han'ın yarasının iyileştirilmesi için anne sütü ile dağ çiçeğinin karıştırılmasına da bu açıdan bakılacak olursa dağın eril olarak anlatılarda yer aldığını söylemek de mümkün olacaktır. Özellikle “Orta Asya dağlarının çoğu, Türkçe veya Moğolca mübarek, kutsal, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelen sıfat isimlerle anılırdı: Han Tanrı, Buztağ Ata Kayrakan vs. gibi” (Sarıkcıoğlu, 2002:19). Ayrıca dağların işlevine de değinmek

⁶⁶ “Böyle deyince kırk ince kız yayıldılar, dağ çiçeği topladılar. Oğlanın anası memessin! Bir sıktı sütü gelmedi. İki sıktı sütü gelmedi, üçüncüde kendisini zorladı, iyice doldu, sıktı süt ile kan karışık geldi.” (s.22)

gereklidir. “(...) dağ, hem hayat ve hem de yeniden doğuşun kaynağı olan, yıkılışının dünyanın sonu olarak görülen ve göğü destekleyebilen evrensel bir eksen şeklinde algılanmaktadır. (...) Kazılığ Dağ'ın kendisine gelince, ünlü kahraman Boğaç Han ile annesi arasında dramatik bir söyleşinin ana kişisidir” (Roux, 1994:128). Daha önce *öksüz* sözcüğünü tahlil ederken babanın yani erkeğin ifade ettiklerini tartışmıştık. Anlatılarda babası ölen kişinin kimsesiz olarak nitelendirilmesi babanın “her şey” oluşu demektir. Dağların sembolize ettiği anlamlar ile erkeğin ifade ettikleri arasında bir paralellik olduğu açıktır. Bütün bunlar düşünüldüğünde, dağ unsurunun eril olması düşüncesinin daha ön planda olduğu görülmektedir.

Anne ile oğul arasındaki sevgi ve bağlılık kahramanlıkların ortaya çıkmasında etkindir. Çocuğun toplumun geleceğini simgelediği anlatılarda, kadın güç verici konumdadır. Toplumun inşası kadın elindendir. Kadın geleceği kuran ve onarandır.

Anlatıların bütünü tarandığında “namus” olgusunun kadın üzerinden işlendiği görülür. Sözcük ”bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet” (Türkçe Sözlük, 2011:1750) anlamlarına gelir. Oysa ahlak kuralları yalnızca kadınları bağlamaz. Toplumun işleyişini sağlayan kurallar ve değerler, cinsiyet değişkenli olmamasına rağmen anlatılarda bu kuralların kadını ilgilendiren kurallar olarak sunulması kadına atfedilen toplumsal rollerin bir bölümünü yansıtır. Öncelikle Oğuz toplumunun ahlak anlayışını belirlemek gerekir. Metin bağlamsal olarak değerlendirildiğinde kadının bağlı olması gereken kuralların cinsellik üzerinden işlendiği görülür.

“Bu yana Şökli Melik kâfirlerle şen şâdman yeyüb içüb otururıdı. Eydür: “Begler, bilürmisiz Kazana nece hayf eylemek gerek? Boyı Uzun Borla Hatunını getirüb sagrak sürdürmek gerek.”⁶⁷ (s.58)

Özellikle Salur Kazan boyu “namus” olgusuna geniş bir biçimde yer verir. Bu boyda Kazan’a zarar vermek isteyen düşmanın kadını kullanması iki şekilde açıklanabilir. İlki yukarıda bahsedilen namus kavramı iken diğeri kadına verilen değerdir. Bu iki olgu birbirine alternatif gibi görünüyorsa da bağlamsal olarak değerlendirildiğinde paralel

⁶⁷ “Beri yanda Şökli Melik kafirlerle şen şadımın yiyip içip duruyordu. Der: Beyler biliyor musunuz Kazan'a nasıl gadreylemek gerek, boyu uzun Burla Hatun'unu getirip kadeh sundurmak gerek dedi.” (s.29)

oldukları kanısına varmak zor olmaz. Aynı anlatının devamında kadın, düşman tarafından anneliği kullanılarak tuzağa düşürülmeye çalışılır. Dikkat çeken noktalardan biri de *namusun*, anneliğin önüne geçirilmesidir. Bağlamsal olarak kadın bütün anlatılarda toplumu inşa eden, toplumun geleceğini temsil eden çocuğu için her türlü fedakârlığı yapan kurtarıcı birey olarak karşımıza çıkar. Fakat ilk kez çocuğunu yani toplumun geleceğini tehlikeye atmayı göze alması gerekecektir. Bunun kararını tek başına veremeyen kadın oğluna danışır. Anlatıların bütününde anneyi kurtarmak için eş, çocuk feda edilebilir, bütün beyler anneyi esaretten kurtarmak için toplanır. Hiçbir değer anneliğin önüne geçemez. Fakat bu noktada kadının aldığı yanıt, değerler sıralamasında *namusun*, anneliğin önünde olduğunu gösterir.

“Sakın kadın ana, menüm üzerime gelmeyesin, Menüm için ağlamayasın. Ko beni, kadın ana, çengale ursunlar, Ko, etümden çeksünler, kara kavurma etsünler, Kırk beg kızının önüne iletünler. Anlar bir yedüğünde sen iki yegil. Seni kâfirler bilmesünler, tuymasunlar, Ta kim sası dinlü kafirün döşeğine varmayasın, Sağrağın sürmeyesin, Atam Kazan namusını simayasın sakın!”⁶⁸ (s.59)

Ayrıca kadının intikam aracı olarak kullanılması ve iki erkek arasındaki hesaplaşmanın kadınlar üzerinden yürütülmesi, düşüncemizde haklı olduğumuzu gösterir. Her iki taraf da düşmanlıkların sürdürülmesi için kadından doğacak bir çocuğu düşünür.

“sana vermezüz, Yayhan keşiş oğluna verürüz, Yayhan keşiş oğlundan oğlu toğar, Biz anı sana garim koruz.”⁶⁹ (s.61)

“Dölin almakdan safan varısa, Şökli Melik, kara gözlü kızun varısa getir, Kazana ver. Mere kafır, senün kızundan oğlu toğsun, siz anı Kazan Bege karim koyasız.”⁷⁰ (s.63)

Kadının, namusu temsil ettiğini belirttik. Namus söz konusu olduğu zaman kadının, anneliğin kendisine yüklemiş olduğu sorumlulukları yerine getiremez duruma düştüğü de *Salur Kazan* boyunda görülür. Anne, oğlunun ölümüne göz yummak, toplumun çöküşüne

⁶⁸ “Sakın kadın ana benim üzerime gelmeyesin, benim için ağlamayasın, bırak beni kadın ana çengele vursunlar, bırak elimden çeksünler, kara kavurma etsünler, kırk bey kızının önüne iletünler, onlar bir yedüğünde sen iki ye, seni kâfirler bilmesünler duymasınlar. Takı pis dinli kafirin döşeğine varmayasın, kadehim sunmayasın, babam Kazan'ın namusunu lekelemeyesin. Sakın dedi.” (s.30)

⁶⁹ “Sana vermeyiz, Yayhan Keşiş oğluna veririz, Yayhan Keşiş oğlundan oğlu doğar, biz onu sana hasım koruz dediler.” (s.33)

⁷⁰ “Dölünü almaktan sefan var ise Şökli Melik, kara gözlü kızın var ise, getir Kazan'a ver, bre kafir senin kızından oğlu doğsun. Siz onu Kazan Bege hasım koyasınız dedi.” (s.33)

seyirci kalmak zorunda bırakılır. Fakat aynı boyda dikkat çeken başka bir durum söz konusudur. Oğul için anne, her şeyin üstündedir. Eş ve evlat, anne için feda edilir. Annenin düşman esaretinden kurtulabilmesi için tüm Oğuz beyleri yetişir. Bunun sebebi şöyle açıklanabilir. Kadın, anne sıfatı ile toplumu inşa edendir. Toplumun kurucusu, kurtarıcısıdır. Bu sebeple kurtarılmaya değerdir. “Sayılmağıla Oğuz begleri tükense olmaz, heb yetdiler.” (s.65) Bu noktada akla takılan bir soruyu sormak gerekir: “Salur Kazan’ın annesi toplum için bu kadar değerliyken ve bütün Oğuz beyleri bu anne için savaşmayı göze almışken Salur Kazan’ın eşi yani Uruz’un annesi neden düşmanın esaretinde bırakılacak bir konuma sahiptir?” Bu sorunun yanıtını verebilmek için toplumsal değil bireysel düşünmek gerekir. Kazan Bey’i temel alacak bir bakış açısıyla duruma yaklaşacak olursak *Deli Dumrul* boyundaki düşünceye benzer bir durumun bu boyda da var olduğu görülür. Kazan Bey’in eşi, toplumun kadından beklentisini gerçekleştirmiş, bir çocuk doğurmuştur. Yani toplumun sürekliliği sağlanmıştır. Bu nedenle öncelik “anne” sıfatıyla toplumda en üst noktada konumlandırılmanın olmalıdır. Kazan için kutsal olan eşi değil annesidir. Borla Hatun ise anne sıfatıyla, Uruz için değerlidir.

Anlatılarda kadının, toplumun kurtarıcısı olarak görüldüğünü ifade ettik. Fakat tam tersi de olabilir. Kadın, eğer toplumsal ve ahlakî kurallara uyamaz ve namusunu koruyamaz ise toplumu bir felakete sürükleyebilir. Meşru olarak toplumun geleceğini temsil eden çocuk, ahlaki kuralların dışına çıkıldığı zaman toplumun içine düşeceği zor durumları simgeler. Namusun kadın üzerinden işlenmiş olması başta bir olumsuzluğu hatırlatsa da aslında toplumu şekillendiren, onu refaha ya da karanlığa taşıyanın ancak kadın olabileceği düşünüldüğünde, kadının toplumsal konumunun her şeyin üstünde bir yere sahip olduğunu gösterir.

Kadın evlilikte, erkek için merkezi bir öneme sahiptir. Erkeğin yaşadığı olumsuzlukları eşiyle paylaşması vurgulanan noktalardan biridir. Bunu yaparken tek amacı derdini paylaşmak değildir. Aynı zamanda derdine çözüm bulmayı da umarak kadına derdini açar. Kadının sözlerini, verdiği tavsiyeler doğrultusunda hareket edecek kadar önemser. Bu konuya ilerleyen bölümlerde daha geniş bir biçimde yer verilecektir. Bu bölümde açıklamak istediğimiz temel mesele kadının evlilikte bir figüran olmamasıdır. Kadın da söz söyleme hakkına sahiptir, eşinin hayatında olup bitenlerden

haberdar olmak ise en doğal haklarından biridir. *Begil oğlu Emren* boyunda kadın, derdini kendisiyle paylaşmayan eşine şöyle seslenir:

“Hâtunı eyitdi: Beg yigidüm, kalabalık yağı gelse kayıtmaz idün, butuna ala oh tohınsa inlemez idün. **Kişi koynında yatan helâlina sırrın demezmi olur?** Nedür hâlun?”⁷¹ (s.159)

Bu sesleniş kadın ile erkek arasında sır olmamasını vurgulaması açısından önemlidir. Bu yönüyle kadına değer verildiğini ortaya koyan anlatının devamında, kadın ile paylaşılan durum herkes tarafından öğrenilir. Dede Korkut anlatılarında yer alan diğer boyların aksine kadın ile paylaşımda bulunulması olumsuzlukla sonuçlanır. Bu olumsuzluğun nedeni kadının *dedikoducu* olmasıdır.

“Avrat elin eline çaldı, karavaşa söyledi. Karavaş çıkub kapıcıya söyledi. Otuz iki dişden çıkan bütün orduya yayıldı, ‘Begil atdan düşmüş ayağı sınımuş’ deyü.”⁷² (s.159)

Kadının, kendisine söylenen sırrı tutamayıp başka bireylerle paylaşması olumsuzluk doğurur. Bu duruma, *sır tutabilme* davranışının önemini anlatabilmek ve verilen sır bir emanet olarak korunmayıp başkalarıyla paylaşıldığı zaman, toplumu oluşturan bireyler ve elbette toplumun geleceği için bir tehdit oluşturabileceğini gösterebilmek için yer verilmiştir. Verilmek istenen bu mesajın öznesi olarak kadının seçilmiş olmasının, her ne kadar toplumsal konuları birbirine yakın olsa da kadını bir kez daha erkeğin gerisine ittiği görülür. Ancak anlatıların bütünü temel alındığında dedikodu yapmanın da diğer olumsuz davranışlar gibi yalnızca kadına mal edilmediği ortadadır:

“Ulu kiçi kalmaya söz edine, Karı koca kalmaya kov edine”⁷³ (s.131)

2.2. ERKEKLERDEN SÖZ EDERKEN KULLANILAN DİL

Erkek ile kadın arasındaki farkı, sadece biyolojik durumları değil aynı zamanda toplumun kadına ve erkeğe biçtiği roller de belirler. Bu başlıkta, anlatıda kullanılan dilden

⁷¹ “Hatunu dedi: Bey yigidim, kalabalık düşman gelse dönmezdin, butuna alaca ok saplansa inlemezdin, insan koynunda yatan helallisine sırrını söylemez mi olur, nedir halin dedi.” (s.116)

⁷² “Hizmetçi çıkıp kapıcıya söyledi. Otuz iki dişten çıkan bütün yurda yayıldı, Begil attan düşmüş ayağı kırılmış diye.” (s.116)

⁷³ “Büyük küçük kalmaz söz eder. Yaşlı kadın erkek dedikodu eder.” (s.90)

yola çıkarak erkeğin, o dönem Türk toplumu içindeki konumunu saptamaya çalışacağız. Metin taranıp erkeklerden söz eden cümleler tespit edildiğinde “yiğitlik” erkeklerin bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Yiğit’in sözlük anlamına bakıldığında ilk anlamının “delikanlı, genç erkek” olduğu görülür. Fakat bu sözcük anlatılarda ikinci anlamıyla yer bulur, “güçlü ve yürekli, kahraman, alp” anlamlarını karşılar (Türkçe Sözlük, 2011:2596). Bu tanımdan da anlaşılmaktadır ki yiğit ve alp birbirlerinin yerine kullanılabilecek sözcüklerdir. Anlatılarda yiğit ve alp sözcüğünün geçtiği cümleler tarandığında yiğit/alp olmanın gerektirdiği bazı özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu özellikler Oğuz toplumunda toplumsal anlamda var olmak, saygı görmek isteyen her erkek bireyin taşıması gereken özelliklerdir.

Anlatılarda, saygı gören kahramanlar hem alp hem yiğit olmanın özelliklerini taşımalarıdır.

“Meger, hânım, Uşun Kocanın kiçi oğlu Segrek eyü bahâdur, **alp**, delü **yiğit** kopdı.”⁷⁴ (s.168)

Alp ve yiğit olmanın ne demek olduğunu anlaşılabilmesi için öncelikle anlatılarda yiğit ve alp ile ilgili söz varlığı tespit edilerek anlam evrenleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler ışığında yiğit olmanın özelliklerini açıklamakla başlayalım:

▪ Cesaret

Anlatılarda geniş yer tutan “cesaret” olgusu elbette yiğitlerin en belirgin özelliğidir. Bir yiğit korkusuz olmalıdır. Korkuyorsa yiğit değildir:

“Ne söylersin, ne eydürsin, cânım baba? Bu kadar işden korhan yigitmi olur?”⁷⁵ (s.126)

“Alp yiğitler savaş günü karîminden kayururmu?”⁷⁶ (s.130)

Sarhoşken yani akli başında değilken, sağlıklı düşünemezken bile iki canavarla dövüşebilecek kadar yüreklidir.

⁷⁴ “Uşun Koca’nın küçük oğlu Segrek iyi, cesur, alp, deli yiğit oldu.” (s.124)

⁷⁵ “Ne söylüyorsun ne diyorsun canım baba? Bu kadar işten korkan yigit mi olur?” (s.85)

⁷⁶ “Alp yiğitler savaş günü hasmından kayılanır mı?” (s.88)

“Serhoş yiğit hem iki cânverile savaşırmışdı, tayındı düşdi. Altı cellâd ensesine geldiler, yalın kılıç tutdılar.”⁷⁷ (s.131)

■ Güç

Yiğit birinin cesur olması gerektiğini belirtmiştik. Ancak cesaret, tek başına yeterli değildir. Güç ile beslenmeyen cesaret ahmaklıktır, kişiye zararların en büyüğünü verebilir. Bu yüzden bir yiğit yersiz cesaret sergilemez. Güçlüdür, gücünü cesareti ile pekiştirerek düşmana korku salar.

“Çaya baksa çalımlı, çalkara kuş erdemli bir güzel yahşı yiğit oldı.”⁷⁸ (s.69)

“Kızlar eydür: “Vallâhi sultânım, bu yiğit yüzü nikâblu yahşı yigittür.”⁷⁹ (s.72)

Anlatılarda yiğitlerin kurda benzetildiği görülür. Benzetme yönü elbette kurdun güçlü, görkemli oluşudur:

“Yedi Bayırın kurdına benzeridi yigitlerüm”⁸⁰ (s.142)

Yiğitlerin benzetildiği diğer hayvanlara bakıldığında da bu görüşün desteklendiği görülmektedir. Kurt haricinde yiğidin benzetildiği hayvanlar aslan ve kaplandır. Her iki hayvan da ormanın en güçlüleri olarak nam salmışlardır. Yiğitlerin bu hayvanlara benzetilmesi kuşkusuz tesadüfi değildir. Yiğit de er meydanında bir aslan kadar güçlü ve bir kaplan kadar saldırgandır.

“Bu mahalda erenlerün meydanı arslanı, pehlevânların kaplanı Boz Oğlan yetdi.”⁸¹ (s.70)

■ Alçakgönüllülük

Bir yiğit, sahip olduğu bütün özelliklere rağmen mütevazı olmalıdır. Övünmemelidir. Kişinin kendini övmesi günümüz toplumunda da hoş karşılanan bir durum değildir. Eğer takdir görececek bir meziyete sahip ise karşılığının toplum tarafından

⁷⁷ “Sarhoş yiğit hem iki canavarla savaşırmıştı, kaydı düşti. Altı cellat ensesine geldiler, yalın kılıç tuttular.” (s.89)

⁷⁸ “Dönüp baksa çalımlı, kartal hünerli bir güzel iyi yiğit oldu.” (s.38)

⁷⁹ “Vallah sultanım, bu yiğit yüzü örtülü güzel yigittir, bey oğlu bey imiş dediler.” (s.41)

⁸⁰ “Yedi bayırın kurduna benzerdi yigitlerim.” (s.100)

⁸¹ “Bu sırada yiğitler meydanının arslanı, pehlivanların kaplanı boz oğlan yetiştı.” (s.39)

verilmesini beklemek en doğrusudur. Anlatılarda görüyoruz ki o dönem Oğuz toplumunda da kişinin kendini övmesi ayıplanmaktadır:

“Öğünen erenleri hoş görmedüm.”⁸² (s.180)

“Anda dahı Erem begem! Deyü öginmedüm. Öğünen erenleri hoş görmedüm.”⁸³ (s.180-181)

▪ Sadakat ve Vefa

Anlatılarda yiğitlerin bir diğer özelliği olarak sadakat ve vefa ile karşılaşmaktayız. Kendisine gösterilen değer, yapılan iyiliklerin unutulmaması ve bunlara ihanet edilmemesi de toplumda önemsenen niteliklerdir ve bir erkeğin yiğit olabilmesi için sadakat ve vefa duygularına sahip olması beklenir. Bu duygulardan mahrum olan birey yiğit sıfatını yitirir ve namerte evrilir.

“Men Kazanun nimetini çok yemişem, bilmezisem gözüme tursun. Kazağucda kazılık atına çok binmişem, bilmezisem mana tabut olsun. Yahşı kaftanların çok geymişem, bilmezisem kefenüm olsun. Ala bargah otağına çok girmişem, bilmezisem mana zindân olsun. Men Kazandan dönmezem bellü bilgil.”⁸⁴ (s.190)

▪ Güzellik

Anlatılarda kadın ve erkek için öncelikli aranan özellik güzellik değildir. Bu daha önceki bölümlerde de dile getirilmiştir. Ancak güzelliğin bir mükemmellik işareti olduğunu düşünecek olursak Oğuz toplumunda bir kadında veya bir erkekte aranan özellikler arasında güzelliğin de var olduğu görülür. Kadın tasvirlerinin yer aldığı cümlelerde güzellik olgusunun dikkat çekici noktalardan biri olduğu kuşkusuzdur. Ela gözlü, ince belli, uzun boylu, al yanaklı olan ve bu şekilde sahip olduğu güzellik unsurları çoğalarak sıralanan kadının yanı sıra erkek de önce “güçlü” sonra “yahşı”dır.

“Ala gözlü kırk yiğidi boyuna algıl” (s.101)

“ala gözlü yiğitlerün yanuna aldun” (s.131)

“Ol obada bir yahşı hûb yiğit sayru düşmüş idi.”⁸⁵ (s.115)

⁸² “Övünen erenleri hoş görmedim.” (s.134)

⁸³ “O zaman bile erim beyim diye övünmedim. Övünen erenleri hoş görmedim.” (s.134-135-136)

⁸⁴ “Ben Kazanın nimetini çok yemişim. Bilmez isem gözüme dursun. Kara koçta cins atına çok binmişim. Bilmez isem bana tabut olsun. Güzel kaftanlarını çok giymişim. Bilmez isem kefenim olsun. Alaca büyük otağına çok girmişim. Bilmez isem bana zindan olsun. Ben Kazandan dönmem belli bil.” (s.144)

⁸⁵ “O obada bir iyi güzel yiğit hasta düşmüştü.” (s.75)

“Bakdı, gördikim ayun on dördine benzer bir mahbûb ala gözlü genç yiğit, burçak burçak derlemiş, uyur, gelenden gedenden haberi yok.”⁸⁶ (s.173)

▪ Erkek çocuk sahibi olma

Anlatılarda bütünlük teşkil eden konulardan biri de evlat sahibi olmaktır. Evlatlar arasında da bir ayrım söz konusudur. Kız çocuk sahibi olmak da değer verilen bir durumdur ancak erkek çocuk iktidarı ve otoriteyi temsil ettiği için çok daha fazla değer görür. Bu düşünceden yola çıkıldığında yiğitlerin bir özelliği de erkek çocuğa sahip olmaktır. Soyun sürekliliğini dolayısıyla toplumun bekasını sağlayacak olan erkek çocuğun yiğitlikte de öneme sahip olması şaşırtıcı değildir. Bir yiğit için oğul sahibi olmanın önemi, *Kazılık Koca oğlu Yegenek* boyundan alıntılanan şu cümlelerden anlaşılmaktadır:

“Kaytabanun mayesini yüklü kodum, ner oldı. Kazagucun kısırağın yüklü kodun, aygır oldu. Ağayılun koyununu yüklü kodun, koç oldu. Ala gözlü görklü helâlun yüklü kodun aslan oldu”⁸⁷ (s.144)

Dede Korkut anlatılarında da görüldüğü gibi konargöçer Türk toplumunda erkek, alp tipi özellikler gösterir. *Alp* için sözlüğe bakıldığında “yiğit, kahraman” (TDK, 2011:104) anlamlarına sahip olduğu görülür. Orhan Şaik Gökyay ise sözcüğün anlamını “cesur, kahraman, yiğit, babayiğit, bahadır, pehlivan” olarak vermektedir (Gökyay, 1973:163). Erkek, yiğit olmak zorundadır. Korunaklı bir yaşam alanı olmadığından erkek her an savunmaya geçebilecek yapıda olmalı ve her durumda cesur davranmalıdır. Alp tipi, erkek kadar kadını da kapsar. Çünkü korunaksız yaşam koşulları her iki cinsi de etkiler. Ancak erkek her zaman için kadından daha güçlü olmak zorundadır. Çünkü toplumun erkeğe edindirdiği rol bunu gerektirir. Kadın güçlüdür, erkek daha güçlüdür.

“Beyrek bunaldı, eydür: “Bu kıza basılacak olursam kalın Oğuz içinde başuma kahınç, yüzüme tohinç ederler.”⁸⁸ (s.73)

Beyrek ile Banı Çiçek’in dövuştüğü bölümde Beyrek’in aklından geçenler bunlardır. Bir kadın tarafından yenilgiye uğratılmak utanç kaynağıdır. Toplum içinde

⁸⁶ “Baktı gördü ki ayın on dördüne benzer bir güzel ela gözlü genç yiğit boncuk boncuk terlemiş uyuyor, gelenden gidenden haberi yok.” (s.128)

⁸⁷ “Develerin dişisini gebe koydun, erkek oldu. Kara elde koyununu gebe koydun, koç oldu. Ela gözlü güzel helalini hamile koydun, aslan oldu.” (s.102-103)

⁸⁸ “Beyrek bunaldı der: bu kıza yenilecek olursam, kudretli Oğuz içinde başıma kakınç, yüzüme dokunç ederler dedi.” (s.41)

aşağılanmaya sebeptir. Erkek kadından daha güçlü olması gerektiğine inanır. Ancak daha dikkat çekici bir nokta vardır. Kadının da evleneceği kişiden beklentisi kendisinden daha güçlü olmasıdır. Beyrek, sınanırken karşısına beşik kurtmesi olan Banı Çiçek'in çıkarak onu sınaması bunun göstergelerindendir.

Erkeğin yalnızca kadından güçlü olması yetmez. Diğer erkeklerden de güçlü olmalıdır. Bu anlamda bir rekabet söz konusudur. Hatta kişisel hırslar bazen toplumsal menfaatin önüne geçmektedir. Otağı basılıp annesi, eşi, oğlu esir düşen Kazan, onları kurtarmaya çalışırken yalnız olmak için çabalamaktadır. Kendisine yardım etmek isteyen Karacuk Çoban'ı bir ağaca bağlar. Çünkü ailesini, yanında çobanla birlikte kurtarması, kahramanlık sıfatının önüne geçecektir. İnsanlar bu başarısını çoban ile pay edecektir. Yiğitlik, her ne kadar dört dörtlük olmayı gerektiriyor gibi görünse de anlatılardaki kahramanların insanî hırs ve kaygılardan arınmadığı görülmektedir.

“Kazan fikreyledi, eydür: “Eger çobanıla varacak olursam kalın Oğuz begleri benim başuma kakınç kahaırlar: Çoban bile olmasa Kazan kâfiri alımaıdı derler”⁸⁹ (s.57)

Her erkeğin on altı yaşına geldiğinde kılıcını kullanması ve bir kahramanlık göstermesi gerekmektedir. Çünkü yiğit, sohbet meclislerinde oturacağı yeri dahi kılıcıyla kazanır. Yani toplumda var olabilmesi, kılıcını kullanmasına bağlıdır.

“Mere Uşun Koca oğlu, bu oturan begler her biri oturduğu yeri kılıcıyla etmegiyile alubdur. Mere, sen baş mı kesdün kanmı tökdün, açmı toyurdun, yalıncaıkmı tonatdun?”⁹⁰ (s.167)

Bununla bağlantılı olarak, erkek çocuk için seçilen hediyelerin mahiyeti de alplık/yiğitlik kavramlarının Oğuz toplumu için ifade ettiği önemin anlaşılmasında bir araçtır. Bay Büre'nin, Allah'a dualarının karşılığı olarak kendisine bağışlanan erkek çocuğu için bir at ve silah alması bunun delilidir. Oğlan on altı yaşına geldiğinde kan dökmeli, kahramanlık göstermelidir.

⁸⁹ “Kazan fikreyledi, der: Eger çoban ile varacak olursam kudretli Oğuz beyleri benim başuma kakınç kakarlar, çoban beraber olmasa Kazan kafiri yenemezdi derler dedi.” (s.29)

⁹⁰ “Bre Uşun Koca oğlu bu oturan beyler her biri oturduğu yeri kılıcı ile, ekmeği ile almıştır. Bre sen baş mı kestün, kan mı döktün, aç mı doıurdun, çıplak mı donattın?” (s.123)

“Bay Bürenün oğlıyığın bir deniz kulunu boz aygır aldılar, bir ag tozlu katı yay aldılar, bir dağı altı perli gürz aldılar.”⁹¹ (s.69)

Oğlan on altı yaşına gelmiş olmasına rağmen henüz bir kahramanlık sergilememişse bu durum babası için bir üzüntü kaynağı olur. Bir sohbet meclisinde babasının kendisine baktığında mutsuz olduğunu gören ve nedenini soran Uruz’a, babası Kazan’ın verdiği cevap, kan akıtmış olmanın bir erkek için ne derece önemli olduğunu göstermektedir:

“Berü gelgil, kulunum oğul! Sağum ala bakduğumda kartaşum Kara Göneyi gördüm. Baş kesüben kan dökübdür, cüldi alubdur ad kazanubdur. Solum ala bakduğumda tayum Aruzı gördüm. Baş kesübdür kan dökübdür, cüldi alubdur, ad kazanubdur. Karşum ala bakduğumda seni gördüm. On altı yaş yaşladun. Bir gün ola düşem ölem, sen kalasın, Yay çekmedün, oh atmadun, baş kesmedün, kan dökmedün, Kalın Oğuz içinde cüldi almadun.”⁹² (s.97)

Kardeşinin ve dayısının baş kesip kan akıtmış olması, ganimet kazanması Kazan Bey için gurur kaynağıdır. Onlara bakınca mutlu olur. Ama bu mutluluğu, oğlunun henüz bir kahramanlık gösterememiş olması yüzünden eksik kalır.

Kahramanlık gösterememiş olmanın verdiği utanca karşılık eğer çocuk bir kahramanlık göstermiş ise hayır dua ile karşılanır.

“Erligile kardaşun kanın aldun, Kalın Oğuz beglerini bundan kurtardun, Kâdir Allâh yüzün ağ etsün, Basat.”⁹³ (s.155)

Daha önce de belirttiğimiz gibi kadın ya da erkek ayrımı gözetmeksizin toplumun bireylerden öncelikli beklentisi *kahramanlıktır*. Toplumun bu beklentisini karşılayan birey ad kazandırılarak ödüllendirilmiş olur. Ad sahibi olmak toplumda yer edinmek anlamına gelir.

“Ol zemânda bi oğlan baş kesmese, kan dökme ad komazlardı.”⁹⁴ (s.69)

⁹¹ “Pay Pürenin oğlu için bir deniz tayı boz aygır aldılar, bir ok kirişli sert yay aldılar, bir de altı kanatlı gürz aldılar.” (s.38)

⁹² “Beri gel tayım oğul! Sağıma doğru baktığımda kardeşim Kara Göneyi gördüm. Baş kesmiştir, kan dökümüştür, ganimet almıştır, ad kazanmıştır. Soluma doğru baktığımda dayım Aruzu gördüm. Baş kesmiştir, kan dökümüştür, ganimet almıştır, ad kazanmıştır. Karşıma doğru baktığımda seni gördüm. On altı yaşına geldin. Bir gün ola düşeyim. Öleyim, sen kalasın. Yay çekmedin, ok atmadın, baş kesmedin, kan dökmedin. Kanlı Oğuz içinde ganimet almadın.” (s.60)

⁹³ “Erlikle kardeşinin kanını aldın, kudretli Oğuz beylerini yükten kurtardın, kadir Allah yüzünü ak etsin Basat dedi.” (s.112)

⁹⁴ “O zamanda bir oğlan baş kesmese kan dökme ad koymazlardı.” (s.38)

Yiğitlik göstermemiş erkek çocuk “kuş yürekli” olarak anılmaktadır. Kuş yürekli olmanın işaret ettiği anlam korkaklıktır. Eğer bir erkek baş kesip kan akıtmadıysa kaçıp annesine sığınacak kadar yüreksizdir.

“Oğlan kuş yürekli olur. Kaçub anasına getmişdür.”⁹⁵ (s.102)

Korkak bir bireyin toplumda yer bulabilmesi mümkün değildir. Arkadaşlarını meydanda bırakıp kaçması hainlikle eşdeğerdir ve cezası ölümdür. Oğlu Uruz’un kaçtığını düşünen Kazan Bey’in cümleleri, kahramanlık olgusunun Oğuz toplumunda sahip olduğu büyük önemi göstermektedir.

“Begler, (Tangrı) bize bir kür ogl vermiş. Varayın anı anası yanından alayın, kılıcıla pâreleyeyin, altı bölük edeyin, altı yolun ayırında bırakayın. Bir dahı kimse yazı yerde yoldaş koyub kaçmaya”⁹⁶ (s.102)

Oğlanın yürekli olması için sıradan sayılabilecek cesaret gösterileri yetersiz olabilir. Sergilenen kahramanlığın nitelik olarak ad kazanmayı hak edecek kadar önemli olması gerekmektedir.

“Bre, bu oğlana ad koyacak kadar var mıdır dedi” (s.39)

Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunda da bir kahramanlık örneği sergileyene kadar *Dirse Han’ın oğlançuğı* olarak anılan çocuk ancak bir boğayı devirdikten sonra ad kazanır;

“Meger sultanum, Dirse Hanun oğlançuğı üç dahı ordı uşağı, meydanda aşuk oynarlarıdı. Boğayı koyu verdiler, oğlancuklara kaç dediler. Ol üç oğlan kaçdı. Dirse Hanun oğlançuğı kaçmadı.”⁹⁷ (s.38)

Dede Korkut; anlatılarda öğüt verici, yönlendirici bilge kişiliğinin yanı sıra bir de ad koyucu özelliğiyle yer alır. “Halk arasında sadece çocukların değil, var olan bütün nesnelerin adlarının da Dede Korkut tarafından konduğuna inanılır. O halde isimler uydurulmamıştır; kendilerinde saklı olanı bulup çıkarmak ancak hikmet sahipleri için

⁹⁵ “Oğlan kuş yürekli olur, kaçıp anasına gitmiştir dediler.” (s.64)

⁹⁶ “Beyler Tanrı bize bir hayırsız oğul vermiş, varayım onu anasının yanından alayım, kılıç ile paralayayım, altı bölük edeyim altı yolun ayırımında bırakayım, bir daha kimse yaban yerde arkadaş koyup kaçmasın.” (s.65)

⁹⁷ “Meğer sultanım, Dirse Han’ın oğlancığı üç de kabile çocuğu meydanda aşık oynuyorlardı. Boğayı koyu verdiler; oğlancıklara kaç dediler. O üç oğlan kaçtı. Dirse Han’ın oğlancığı kaçmadı.” (s.13)

mümkündür” (Saydam, 2013:104). Boğadan kaçmayarak cesaretini gösteren çocuğa ad konması için, kendinde var olan cesareti açığa çıkarması, boğayı yenmesi gerekir. Boğaç Han’ın boğayla güreşirken boğayı nasıl yenebileceği üzerine düşünmesi, kuvvetin ancak akıl ile birlik olduğunda anlam kazanacağını vurgular. Zekâ ve kuvvetin birleşimiyle meydana gelen kahramanlık üzerine Dirse Han’ın oğlancığına Dede Korkut tarafından ad verilir.

“Oğuz begleri gelüb oğlan üstine yığnak oldılar, tahsin dediler. Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesince alub babasına varsun, babasından oğlana beglik istesün, taht el versün dediler.”⁹⁸ (s.38)

Alplık/yiğitlik, erkeğin başlıca özellikleridir. Bu özellikler saygınlığı da beraberinde getirir. Kadın, erkeğe karşı her zaman için saygı ve sevgi ile doludur. Deli Dumrul’un macerasının anlatıldığı boyda kadın, kocasına canını feda edebilecek kadar fedakârdır. Öyle ki eşi söz konusu olduğu zaman anlatıda büyük bir önem arz eden “anne” ve “baba” olguları önemini kaybeder. Elbette bunda tek etmen kadının kocasına duyduğu sevgi değildir. Anlatıların tamamı incelendiği zaman bir bütünlük teşkil eden annelik ve babalık, bu boyda değişkenlik gösterir. Evlatlarından canlarını esirgeyen anne-baba artık değerini yitirir. Kocanın annesi-babası hakkında her zaman saygı barındıran sözcükler, yerini hakaret anlamı içeren sözcüklere bırakır:

Senün ol muhannat anan baban, Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar.”⁹⁹ (s.122)

Kadının kocasına duyduğu saygının bir diğer göstergesi itaat olarak görünür. Kocasının sözüne verdiği önemi gösterirken kullandığı dil, aynı zamanda saygısını da içinde barındırır. Kocasına hitap ederken doğrudan ismini verebilen kadın, kocasının gıyabında konuşurken “Kazan Beg” ifadesini kullanır. Bu da yine kadın ile erkeğin birbirleriyle olan ilişkisinin dil kullanımına olan etkisinin araştırılmasında önem arz eden bir ayrıntıdır.

“Borla Hâtun eydür: Mere, çünkim Kazan Begden buyruk olubdur, kon otursun” dedi.”¹⁰⁰ (s.89)

⁹⁸ “Oğuz beyleri gelip oğlanın başına toplandılar, aferin dediler. Dedem Korkut gelsin, bu oğlana ad koysun, beraberine alıp babasına varsın, babasından oğlana beylik istesin, taht alı versin dediler.” (s.13)

⁹⁹ “Senin o namert anan baban/Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar.” (s.81)

¹⁰⁰ “Burla Hatun der: Bre mademki Kazan Bey'den buyruk olmuştur, bırakır otursun dedi.” (s.54)

Metinde yer alan kahramanlar, yiğit olarak anılır. Ama toplumun değer yargılarına uygun davranmadıkları zaman bu adlandırmanın da değişkenlik gösterdiği gözlemlenir. Sadakatsizlik, yiğitlikten namertliğe dönüşmeye sebebiyet verir. Bireylerin davranışlarında gözlemlenen bu değişiklik dilde de karşılığını bulur:

“Kazana biz asi olduk, and içdük. Gel, sendahı and iç dediler. İçmedi, Men Kazandan dönmezem dedi. Nâmerd tayun kakıdı, Beyregi kılıçladı. Kara kana bulaşdı, bunlu oldu.”¹⁰¹ (s.191)

Anlatıların son boyu olan *İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyreğin Öldüğü* boyda Kazan Bey’e asi olan Aruz namert olarak adlandırılır. Çünkü ihanet etmiştir. Yiğitliğin karşıladığı anlamları artık taşımaz ve toplum, namert olarak adlandırarak cezalandırır. “Yiğit, sözünün eri, güvenilir kimse” (Türkçe Sözlük, 2011:2596) anlamlarını taşıyan Farsça mert sözcüğü, önüne aldığı “nâ” olumsuzluk ekiyle namert olur ve böylece kişi güvenilir sıfatını yitirir.

Tek gayesi babasına iyi at bindiğini gösterip cesaretini ispat etmek olan Boğaç Han’ın çabalarını Dirse Han’a hainlik göstergesi olarak anlatan kırk yiğidin, kırk namerde dönüşmesini de görürüz. Bu durum yiğitliğin yalnızca fizikî güç belirtisi değil aynı zamanda ahlaki açıdan da sağlam bir duruşun ifadesi olduğunu gösterir;

“Ol kırk **namerdler**: Dirse Han, görürmüsin oğlanı? Yazıda yabanda geyiği kovar, senün önüne getirür. Geyige atariken okıla seni urur öldürür. Oğlun seni öldürmedin sen oğlunu öldürü görgil dediler.”¹⁰² (s.41)

Bu noktada Boğaç Han ile Yunan mitolojisinin kahramanlarından biri olan Oidipus arasındaki benzerlik irdelenmelidir. Bu iki kahramanın buluştukları nokta, anneleri ile aralarında olan kuvvetli bağda saklıdır; “Fiv hükümdarı Laios’a kâhinden gelen haber şöyledir: Öz oğlun seni öldürecek, anasıyla evlenecek. Bu dehşetli haberle sarsılan hükümdar yeni doğmuş olan oğlu Oidipus’u öldürmesini kölesine emreder. Köle, Oidipus’ acır, onu sağ bırakır. Laios’a ise emrini yerine getirdiği şeklinde yalan söyler” (Abdulla, 2015:267). Boğaç Han’ın macerasının anlatıldığı boyda da babasının kırk yiğidi

¹⁰¹ “Kazan'a biz asi olduk and içtik, gel sen de and iç dediler, içmedi ben Kazan'dan dönmem dedi, namert dayın hiddetlendi, beyreği kılıçladı, kara kana bulandı darda kaldı.” (s.145)

¹⁰² “O kırk namertler derler: Dirse Han, görüyor musun oğlanı, kırdı bayırda geyiği kovalıyor senin önüne getiriyor, geyiğe atarken ok ile seni vurup öldürecek, oğlun seni öldürmeden sen oğlunu öldürmeğe bak dediler.” (s.17)

Dirse Han’a “Kalkubanı Dirse Han senün oğlun yirinden örü turdı, göksi gözel kaba tağa ava çıkdı, sen var iken av avladı kuş kuşladı anasının yanına alup geldi, al şarabun itişinden aldı içdi, anası-y-ile sohbet eyledi, atasına kasd eyledi, senün oğlun kür kopdı erçel kopdı.” der. Dirse Han kırk yiğidin anlattıklarına inanır, öldürmek amacıyla Boğaç’ı ava götürür, okla yaralar. Öldürdüğünü düşünerek geri döner. Oidipus ile Boğaç Han arasındaki benzerlikte çalışmamızı ilgilendiren temel nokta, bu durumun toplumsal cinsiyet kuramlarını anlatırken adından sıkça söz ettiğimiz, psikanalitik kuramın öncüsü Sigmund Freud’un toplumsal cinsiyet kazanımlarını açıklarken bahsettiği üç dönemin sonuncusu olan ödipal dönem ile ilişkisidir. Kamal Abdulla *Gizli Dede Korkut Kitabı*’nda Dirse Han’ın oğlunun canına kast etme sebebini Oidipus karmaşasıyla açıklar (Abdulla, 2015:267-270). Ancak Erich Fromm, Freud’un Oidipus mitosunu başka bir bakış açısıyla yorumlar: “Yorumun merkezine cinsellik yerine insanlar arası ilişkilerde çok önemli bir öge olan otorite kavramını koyarak, apayrı bir yoruma gider” (Fromm, 1990:213). Boğaç’ın babasına itaat etmesi, Dirse Han’ın hâkimiyetinin bir parçasıdır. Baba, iktidarının zarar görmesinin tedirginliğini yaşadığı an oğlunu ortadan kaldırmak ister. Erich Fromm’un bakış açısıyla yorumlayacak olursak Boğaç ile Dirse Han arasındaki mesele sadece anne kavramıyla ilişkilendirilemez. Metin, bağlamsal olarak değerlendirildiği zaman da okuyucuya bunu düşündürecek herhangi bir olayın yaşanmadığı görülür. Freud’un *Oidipus kompleksi* olarak değerlendirdiği durum, çocuğun annesine cinsel bir ilgi duyması ve babasını kıskanmasıyla başlar. Fakat Boğaç Han’ın annesine duyduğu sevgi cinsellikle açıklanamayacak kadar kutsaldır. Bu sevgi ancak mutlak sadakat ve vefa duygularıyla açıklanabilir. Anlatı boyunca süregelen olaylar, Boğaç ile annesi arasında var olduğunu düşündüğümüz bu kutsiyeti destekler. Ayrıca Boğaç, kendisini öldürmek isteyen babasına karşı kin beslemek yerine mutlak itaat duygusu ile hareket eder ve annesinin isteğiyle esir düşen babasını düşmanın elinden kurtarır; “babasının okuyla ağır şekilde yaralanan Boğaç annesi tarafından ölümden kurtarılır ve sonunda kırk yiğitleri öldürür; ama babasının canını bağışlar ve böylelikle babasını komplodan kurtarır ve otoritesini yeniden sağlar” (Somay, 2013:27). Dolayısıyla Boğaç Han ile Dirse Han arasındaki ilişkinin Oidipus karmaşası ile açıklanamayacağı açıktır.

Erkeğin ağlaması günümüz toplumunda ayıp karşılanır, bir zayıflık olarak algılanır. Ancak Dede Korkut anlatılarında erkeğin ağlamasının normal karşılandığı hatta

erkeklerin “bögürü bögürü” ağladığı görülür. Bunun elbette önemli bir nedeni olmalıdır. Anlatılarda erkeklerin ağladığı cümleler metin bağlamında değerlendirildiğinde sosyolojik bir olgunun var olduğu dikkat çeker. İlk olarak Bay Büre Beg’in ağladığının ifade edildiği cümleyi irdeleyelim: “Bay Büre Beg bunları gördüğünde âh eyledi, başından aklı getdi, destmâlin eline aldı, bögürü bögürü ağladı.” (s.68) Cümlede *bunlar* ile gösterilmek istenen durum evlat sahibi olmaktır. Bay Büre’ye ağlamasının nedeni sorulduğunda verdiği cevap bir oğul sahibi olmanın toplumda ne derece önemli olduğunu gösterir. Bir gün ölüp gittiğinde tacı tahtı bırakacak kimsenin olmaması beyi böğüre böğüre ağlatmak için yeterli bir sebeptir.

Erkeğin ağlamasına neden olan bir diğer sebep ise çalışmamızda “Kadınlardan Söz Ederken Kullanılan Dil” başlığı altında ele alınan namus kavramıdır. Beyrek, esir düştükten on altı yıl sonra Banı Çiçek’in bir başkasıyla evlendiği haberini alınca ağlar: “Beyrek kalkdı, ağlayu ağlayu kırk yigidün yanına geldi.” (s.81) Burada Beyrek’i ağlatan sebep kuşkusuz sadece namusunun lekelenmesi değil aynı zamanda nişanlısı Banı Çiçek’e duyduğu derin sevgidir. Ancak gözünün görüp gönlünün sevdiği Banı Çiçek’in evleneceğini haber verdiği zaman, kırk yiğidin ağlamasına sebep olan durum elbette beylerinin namusunun lekeleneyecek oluşudur: “Böyle degeç kırk yigidi kaba sarıkların göturdiler yere çaldılar, bögürü bögürü ağlaşdılar, zârılık kıldılar.” (s.81) Kırk yiğit de anlatıların genelinde görüldüğü gibi ağlarken feryat ederek bağırırlar.

Kazan oğlu Uruz Bey’in tutsaklığını anlatan boyda Uruz baba diye ağlatılır, ana diye bozlatılır. “Baba! deyü ağlatdılar, Ana! deyü bozlatdılar. Eli bağlı, boynu bağlı yüzi üzerine salub aldılar yöriyü verdiler. Uruz tutsak oldu.”¹⁰³ (s.102) Bozlamak, böğürmek demektir (Türkçe Sözlük, 2011:393). Yani erkek, sessiz sessiz ağlamaz. Kadınla arasında bir fark yoktur. Tıpkı kadın gibi haykırarak ağlaması toplum nezdinde normal karşılanır. Bu da kadın ve erkeğin toplumsal rollerinin birbiriyle olan benzerliğine verilebilecek örneklerden birini teşkil eder.

Bu özel nedenlerin dışında da erkeğin duygularını ifade etmenin bir biçimi olarak ağladığına sıklıkla rastlanır. Kimi zaman oğlunun kurtarılması için yardım dilenen bir anne Basat’ın gözlerini yaşartırken –”Basatun karanlu gözleri yaşıla toldı.” (s.149) - kimi

¹⁰³ “Baba diye ağlatdılar, ana diye bağirttilar. Eli bağlı boynu bağlı, yüzü üzerine atıp yürüyüverdiler.” (s.64)

zaman da düşmana esir düşmüş bir kardeşi olduğunu öğrenen Eğrek'in "Karanulu gözüm aydını kardaş!" (s.168) diye, babasının düşman elinde tutsak olduğunu öğrenen Uruz'un baba diye ağladığı görülür. Hiç görmediği babasını bulan Uruz, duygularını yine ağlayarak dışa vurur: "Uruzun şefkat tamarları kaydadı, kara kıyma gözleri kan yaş toldı."¹⁰⁴ (s.186) Oğuz beylerinin ölüm haberi karşısında verdiği tepki de bir kadının verdiği tepkiden farklı değildir. "Kazan bu haberi eşitdi, destmâlin eline alub öğür öğür ağladı, divanda zarılık kıldı."¹⁰⁵ (s.192) Ölüm acısı karşısında çaresiz kalan erkek yine gözyaşlarına sığınır. Erkeğin ağlaması toplumsal algının bir ürünü iken çalışmamızı asıl ilgilendiren nokta anlatıcının kadından ve erkekten bahsederken aynı sözcükleri kullanarak bu durumu ifade etmesidir. Kadın da erkek de bozlatılır, böğüre böğüre ağlar, feryâd eder. Dil kullanımında da bir eşitlik söz konusudur.

¹⁰⁴ "Uruz'un şefkat damarları kaydadı, kara süzme gözleri kan yaş doldu." (s.139)

¹⁰⁵ "Kazan bu haberi işitti, mendilini eline alıp hüngür hüngür ağladı, divanda feryat figan kıldı." (s.146)

	Kadın İçin Kullanılan		Erkek İçin Kullanılan	
Olumlu Anlam Bildiren Sıfatlar	Oğuz Kızları	Kafir kızları için	ela gözlü güzel yiğit çalımlı kartal şah yiğidim yiğit er yiğit bahadır gürbüz er deli yiğit	yüzü örtülü güzel kara süzme gözlü alp yiğitler ak miğferli alpları alın başı parlayan bir er kahraman koç yiğit ak sakallı baba hünerli bir güzel iyi yiğit yiğit arslanım oğul yiğitler ejderhası
	Selvi boylu kızıl yanaklı dar ağızlı kara kaşlı kara saçlı ağ bürçekli ala gözlü kara gözlü ağca yüzlü uzun boylu ince belli güzel kınalı akça yüzlü güzel	kara gözlü örme saçlı elleri bileğinden kınalı parmakları süslü boyunları birer karış		
Olumsuz Anlam Bildiren Sıfatlar	Kırk oynaşlı Boğazca Fatma Kısırca Yenge	-	Oğuz Erkekleri	Kafir Erkekler
			kuş yürekli oğlan Deli kavat Namert	kara elbiseli kafir

Tablo 3: Sıfatların Cinsiyet Değişkenli Kullanım Biçimleri

2.3. KADIN VE ERKEKLERİN DİL KULLANIMLARI

Dil kullanımı, bireylerin iç dünyasını yansıttığı gibi onların toplumsal konumunu da somutlaştırır. Kadın dilini erkek dilinden ayıran en önemli özellik toplumsal cinsiyet rollerinin başkalığıdır. Kadının ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olan tutum ve davranışları, bireylerin dil kullanımlarına yansır. Bu başlık altında iki alt başlık oluşturulup kadın ve erkeklerin dil kullanımları ayrı ayrı irdelenerek, onların toplumsal cinsiyet rollerinin dil kullanımlarına etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Kadının Dil Kullanımı ve Erkeğe Karşı Tutumunun Dildeki Görüngüsü

Kadınların toplumsal konumları ve toplum içinde edindikleri yer, çalışmamız için büyük önem taşımaktadır. Çünkü "...kadın ve erkeklerin kullandığı kelimelerin yaptıkları işler tarafından belirlendiği" (Harding, 2014:314) görülmektedir. Dede Korkut anlatılarında, kadınların ve erkeklerin iş bölümlerinde keskin çizgiler bulunmamaktadır. Kadının alp tipinin gerektirdiği gibi at binip, kılıç kuşanması, iki cinsiyet arasındaki dil kullanımındaki farklılıkları azaltmaktadır. Her iki cinsin de yer yer sert söylemlerde bulunduğu görülmektedir. Buna rağmen kadınların dil kullanımındaki –özellikle erkeğe yönelik söylemlerinde- nahiflik görmezden gelinemeyecek kadar belirgindir.

“Vay al duvağum eyesi! Vây alnum başum umudı! Vây şah yigidüm! Vây şehbâz yigidüm! Toyınca yüzine bakmaduğum hânım yiğit! Kanda getdün beni yalnız koyub cânım yiğit? Göz açuban gördüğüm, Gönül ile sevdüğüm, Bir yasdukda baş koduğum, Yolında öldüğüm, kurbân olduğum, Vây Kazan Begün inağı, Vây kalın Oğuzun imrencesi Beyrek!”¹⁰⁶ (s.78)

Toplumsal geleceği ile ilgili kadın söz sahibidir, akıl danışılan bir mercidir. Dirse Han, evlat sahibi olamamasının öfkesini kadına çıkışarak göstermesine karşın bu durumda ne yapacağını da yine kadına danışır. Kadın öğüt verici konumdadır.

“aydur: **Hay Dirse Han**, bana kazab itme, incitüp acı sözler söyleme, yeründen örü turgıl, ala çadırın yer yüzüne dikedürgil, attan aygır, deveden buğra, koyundan koç öldürgil, İç Oğuzun, Taş Oğuzun beglerin üstüne yığnak etgil. Aç görsen toyurgıl, yalnızca görsen tonatgil, borcluyı borcından kurtargıl, depe gibi et yığ, göl gibi kızmız

¹⁰⁶ “Vay alnımın başımın umudu. Vay şah yigidim, vay şahbaz yigidim. Doyuncaya kadar yüzüne bakmadığım hanım. Nereye gittin beni yalnız koyup, canım yiğit? Göz açıp da gördüğüm. Gönül ile sevdiğim. Bir yastıkta baş koyduğum. Yolunda öldüğüm, kurban olduğum. Vay Kazan Bey'in inançlısı. Vay kudretli Oğuzun imrenileni Han Beyrek!” (s.46)

sağ-dur. Ulu toy eyle, hacet dile, ola kim bir ağzı dualının alkışıyla Tanrı bize, bir müsülman ‘ayal vere dedi.’¹⁰⁷ (s.37)

Erkek kadının verdiği bu akla uyar. Bu durum anlatıcı tarafından şöyle dile getirilir: “Dirse Han **dişi ehlinün sözi-y-ile** ulu toy eyledi, hâcet diledi.” (s.5) Benzer şekilde *Begil oğlu Emren* boyunda, avdaki hünerini atına mal eden Bayındır Han’a küsen Begil, oğlanlarını sevmeyen eşiyle konuşmaz. Durumu soran kadın, Begil’in Oğuz’a asi olduğunu iştir. Kadın bu noktada yine yol gösterici olarak karşımıza çıkar:

“Hâtun eydür: Yigidüm, beg yigidüm! Padişahlar Tanrının gölgesidir. Padişahına asi olanun işi rast gelmez. Arı gönülde pas olsa şerâb açar. Sen gedeli hânım arkurı yatan Ala Tağların avlanmamışdur. Ava bingil, gönlün açılsun dedi. **Begil gördi, hâtun kişinin aklı kelecisi eyüdür.**”¹⁰⁸ (s.158)

Kadının bu sözlerine karşılık erkeğin tutumu da yine kadının toplumsal konumunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. (*Begil gördi, hâtun kişinin aklı kelecisi eyüdür.*) Kadının aklına, sözüne değer verilir. Yine onun tavsiye ettiği doğrultuda hareket edilir. Böylelikle kadın toplumu dağılmaktan kurtarır, birlik beraberliği korur.

Erkeğin kadına seslenirken kullandığı sevgi dolu sözcükler, kadının erkeğe karşı olan söylemlerinde de rastlanır. Temel unsur aşk değilse bile kadın ve erkeğin birbirlerine yaklaşımlarında sevginin ve saygının var olduğu açıkça görülür.

Kadının erkeğe karşı söylemleri her zaman saygı barındırırsa da yeri geldiğinde kadın, erkeğin karşısında yer alacak yürekliliğe de sahiptir. Toplum olumsuz bir durum karşısında kadından susmasını değil aksine haksızlığa karşı durmasını bekler. Anlatılarda kadının, erkeğe karşı çıkma sebebi de üzerinde durulması gereken bir noktadır. Hiçbir durumda saygısından ve bağlılığından ödün vermeyen kadın, söz konusu çocuğu

¹⁰⁷ “Der: Hey Dirse Han, bana gazap etme, incinip acı sözler söyleme, yerinden kalk, alaca çadırını yeryüzüne diktir, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes. İç Oğuz’un Dış Oğuz’un beylerini başına topla, aç görsen doyur, çıplak görsen donat, borçluyu borcundan kurlar, tepe gibi et yığ, göl gibi kırmızı sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile, olur ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize bir topaç gibi çocuk verir, dedi.” (s. 11-12)

¹⁰⁸ “Yigidim bey yigidim, padişahlar Tanrı’nın gölgesidir, padişahına asi olanın işi rast gelmez, arı gönülde pas olsa şarap acar, sen gideli hanım çapraz yatan alaca dağların avlanmamıştır, ava bin gönlün açısın dedi. Begil baktı hatun kişinin aklı, sözü iyidir.” (s.115)

olduğunda anneliğin vermiş olduğu sorumluluk duygusuyla erkekten hesap sormakta hiç kararsızlık yaşamaz:

“Yumurlanub yerinden örü turdı. Kırk ince kızı boyna aldı. Dirse Hana karşı vardı. Kapak kaldırdı, Dirse Hanun yüzine bakdı. Sağılan solına göz gezdürdi, oğlancığını görmedi.”¹⁰⁹ (s.41)

Oğlunun başına bir iş gelmesinden ve ölmesinden endişelenen anne eşinin karşısında yer alarak acısını dile getirir; “Kesilsün oğlan emen süd tamarum yaman sızlar. Yalunuzca oğul görünmez bağrum yanar” (s.42) Daha önce de belirtildiği gibi anne ile evlat arasındaki sevgi karşılıksız, doğal bir sevgidir. Oğlu ile ilgili tehlikeli bir durum söz konusu olduğunda kadın anne olarak her türlü fedakârlıkta bulunmaya razıdır; “Kara başum kurban olsun, oğul sana” (s.44) Boğaç’ın annesi gerekirse Han babasına gidip durumu anlatmaya, kahramanca düşmanın karşısına çıkıp ölmek pahasına da olsa oğlunun yolundan dönmemeye karardır. Kadının özelliği “sadece çok iyi çocuk yetiştirmek değil, yetiştirdiği çocukların geleceğini sosyal olarak kurmak, onların başına gelebilecek pek çok beladan içgüdüleri ve koruyucu kimliği ile onları korumaktır” (Aşkaroğlu, 2013:125). Çünkü çocuk toplumun geleceğidir ve kadın o geleceği kurmak, derlemek, devam ettirmekle yükümlüdür. Önce çocuk doğurarak soyun devamını sağlayan kadın daha sonra tehlike altındaki çocuğu kurtararak aslında geleceği korur, sürekliliği sağlar. Kadın, erkeğin yaptığı hataları düzelterek, erkeğin yıktığını yeniden kurarak belli noktalarda erkekten daha üstün bir konuma erişir.

Kadın ile erkek arasında bir karşılaştırma yapıldığı vakit kadının erkekten anatomik olarak zayıf olduğu görülür. Fakat toplumun geleceği yani bir annenin çocuğu söz konusuysa bu güçsüzlük öfke ile bütünleşir. Söz konusu böyle bir durumda kadının erkeğe karşı çıktığı, çıkabildiği görülür. Üstelik bu karşı çıkışta kullanılan dil de değişkenlik gösterir. *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda av dönüşü oğlunu Dirse Han’ın yanında göremeyen anne erkekten hesap sormaktan geri durmaz. Hatta söyleminde bir iğneleme hatta bir aşağılama söz konusudur demek yanlış olmayacaktır:

“Yalınız oğul haberin **a Dirse Han**, değil mana!
Karşı yatan Ala Tağdan bir oğul uçurdunsa değil mana

¹⁰⁹ “Toparlanıp yerinden kalktı, kırk ince kızı beraberine aldı, Dirse Han'a karşı vardı. Başını kaldırdı Dirse Han'ın yüzüne baktı. Sağ ile soluna göz gezdirdi, oğlancığını görmedi.” (s.18)

Kanın akan yügrük sudan bir oğul akıtdunısa degil mana
 Aslanıla kaplana bir oğul yedürdünise degil mana
 Kara tonlu azgun dinlü kâfirlere bir oğul aldurdunısa degil mana!
 Han babamun katına ben varayım
 Ağır hazine, bol leşker alayın,
 Azgun dinlü kâfire ben varayım,
 Yaralanub kazılık atumdan enmeyince
 Yenümile alca kanum silmeyinçe
 Kol bud olub yer üstine düşmeyince,
 Yalnız oğul yollarından dönmeyeyim”¹¹⁰ (s.42-43)

Çünkü Dirse Han, ava götürdüğü oğlunu koruyamamıştır. Yiğitliğin, cesaretin oldukça önemli olduğu Oğuz toplumunda babanın oğlunu koruyamaması bir aşağılama sebebidir. Erkeğin bu eksikliğini kadının tamamlamak istediği görülür. Dil kullanımında her ne kadar sert ifadeler ve alaycı imalar görölse de kadın, konuşmayı yalvarırcasına ve son derece yumuşak ifadelerle sonlandırır:

Yalnız oğul haberin, a Dirse Han, degil mana
 Kara başum kurban olsun bu gün sana!” (s.42-43)

Kadının, benzer ifadelerle eşine seslendiği soylamalar, *Kazan Beg oğlu Uruz Begin tutsak olduğu* boyda da görülür. Ancak kadın bu boyda soylamayı yumuşak sözcüklerle değil tehdit cümleleriyle noktalar:

“Kara başum karışı tutsun **Kazan** seni, Bir bebegüm görünmez, bağrum yanar.
 Neyledün? Değil mana, Demez olsan yana göyne kargaram **Kazan** sana!”¹¹¹ (s.106)

Anlatılarda annenin oğlu için feryat ederken kullandığı dil de çalışmanın merkezindedir. Öncelikle oğlu için kullandığı sıfat (ortaç) dikkate değerdir. Ortaç sözcüğü tarama sözlüğünde “mirasçı, veliaht” (Tarama Sözlüğü, 2009:3015) anlamlarına gelmektedir. Yani evlat soyu devam ettirecek kişi olması bakımından önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi anlatılarda önem teşkil eden birincil durum toplumun geleceği ve

¹¹⁰ “Yalnız oğul haberini a Dirse Han söyle bana. Karşı yatan Ala Dağdan bir oğul uçurdunsa söyle bana. Taşkın akan koşan sudan bir oğul akıttınsa söyle bana. Aslan ile kaplana bir oğul yedirdinse söyle bana. Kara giyimli azgın dinli kâfirlere bir oğul aldurdunsa söyle bana. Han babamın katına ben varayım. Ağır hazine bol asker alayım. Azgın dinli kâfire ben varayım. Paralanıp cins atımdan inmeyince, benim ile alca kanımı silmeyince, kol but olup yer üstüne düşmeyince, yalnız oğul yollarından dönmeyeyim. Yalnız oğul haberini a Dirse Han söyle bana. Kara başım kurban olsun bugün sana”(s.19)

¹¹¹ “Kara başımın bedduası tutsun Kazan seni Bir beyim görünmüyor bağrım yanıyor Neyledin söyle bana söylemez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana” (s.68)

sürekliliğidir. Bu sözlerle cümleye başlayan anne, oğlunu yücelterek söze devam eder ve ardından evladını göremediği için duyduğu acıyı en çarpıcı ifadelerle dile getirir:

“Oğul oğul, ay oğul, ortacum oğul! Karşı yatan kara tağum yükseği oğul, Karanulıca gözlerüm aydını oğul! Sam yelleri esmedin, Kazan, kulağum çınlar, sarımsak otın yemedin, Kazan, içüm göyner, Sarı yılan sokmadın ağca tenüm kalkar, şişer, Kurumuşca göğsümde südüm oynar, yalınızca oğul görünmez, bağrum yanar.”¹¹² (s.103)

Anlatılar bağlamsal olarak değerlendirildiğinde kadının cesaretinin yanında affedici olma özelliği dikkat çeker. Dirse Han tarafından öldürülmeye çalışılan Boğaç Han’a babasını esaretten kurtarması için telkinlerde bulunur. Durumu oğluna anlatarak babasına kıymamasını ister.

“Meğer sultanım, **Dirse Hanun hatunı** bunu tuymuş, oğlancuğına karşı varub soylamış, görelüm hanum ne soylamış: Görir misin ay oğul neler oldu? Sarp kayalar oynanmadın yer obrıldı. Elde yağı yoğiken senün babanun üstüne yağı geldi. Ol kırk namerd babanun yoldaşları babanı tutdılar, ağ ellerin ardına bağladılar, kıl sicim ağ boynuna taktılar, Gendüler atlu, babanı yayak yöritdiler, alubanı kanlu kâfir ellerine yöneldiler. Canum oğul, kalkubanı yeründen öri turgıl, kırk yigidün boyuna algıl, babanı ol kırk namerdden kurtargıl, yörü oğul, baban sana kıydıyısı sen babana kıymagıl dedi.”¹¹³ (s.45-46)

Boğaç Han annesinin bu isteğini yerine getirir: “Oğlan anasının sözün sımadı.” (s.46) Bunun temelinde iki şey vardır. İlki, annenin sahip olduğu kutsal değerdir. İkincisi ise babaya karşı duyulan vefa duygusudur. Vefa, hem annenin sergilediği davranışta hem de Boğaç Han’ın takındığı tavırda kendini gösterir. Anlatıdaki anne-baba-oğul arasındaki ilişki irdelendiği zaman da Freud’un Oidipus karmaşasının bu anlatıyla örtüşmediği ortaya çıkar. Çünkü Boğaç, kendini öldürmek isteyen babasına karşı düşmanca bir davranış geliştirmez. Aynı şekilde Boğaç’ın annesine karşı duyduğu sevgi de cinsellikle açıklanamaz. Bu sevgi anneliğin toplumda gördüğü değer ile ilişkilidir. Oidipus

¹¹² “Oğul oğul ay oğul. Mürüvvetim oğul. Karşı yatan kara dağımın yükseği oğul. Karanlıklı gözlerimin aydını oğul. Sam yelleri esmeden, Kazan kulağım çınıyor. Sarımsak otunu yemeden, Kazan içim yanyor. Sarı yılan sokmadan, akça tenim kalkıp şişiyor. Kurumuşca göğsümde sütüm oynuyor. Yalnızca oğul görünmüyor, bağrım yanyor.” (s.66)

¹¹³ “Meğer sultanım, Dirse Han’ın hatunu bunu duymuş. Oğlancığına karşı varıp söylemiş, görelim hanım ne söylemiş, der: Görüyor musun ay oğul neler oldu Sarp kayalar oynamadı yer oyuldu yurttan düşman yok iken senin babanın üstüne düşman geldi, o kırk namertler babanın arkadaşları babanı tuttular, ak ellerini ardına bağladılar, kıl sicim ek boynuna taktılar, kendileri atlı babanı yayan yürüttüler, alıp kanlı kâfir ellerine yöneldiler, hanım oğul kalkarak yerinden doğrul, kırk yigidim beraberine al, babanı o kırk namertten kurtar, yürü oğul. Baban sana kıydı ise sen babana kıyma, dedi.” (s.23)

karmaşasını Fromm'un yorumuyla ele aldığımızda da durum değişkenlik göstermez. Fromm baba-oğul arasındaki rekabetin merkezine cinsellik yerine otoriteyi koyar. Ancak *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda bu anlamda bir rekabetin varlığına da rastlanmaz. Boğaç Han, babasına karşı sonsuz bir itaat ile bağlıdır. Babasını namerde dönüßen kırk yiğidinin elinden kurtarması bu duygunun bir yansımasıdır.

Önceki bölümlerde, bu araştırmada evliliğin yalnızca sosyolojik yönüyle değil aynı zamanda bireylerin dil kullanımına olan etkisiyle de ilgilenildiğini dile getirmiştir. Bu aşamada birtakım sorular yönelterek ilerlemeyi uygun gördük.

- Kadının eşiyle konuşurken kullandığı dil, toplumdaki diğer bireylerle olan dil kullanımıyla farklılıklar gösteriyor mu?
- Erkeğin eşiyle konuşurken kullandığı dil, toplumdaki diğer bireylerle olan dil kullanımıyla farklılıklar gösteriyor mu?
- Bireyler evlilik hakkında yaptıkları konuşmalarda hangi sözcükleri kullanıyor?
- Evlilik hakkındaki konuşmalarda kullanılan sözcüklerden yola çıkarak eşler arasında konum olarak herhangi bir üstünlükten bahsetmek mümkün müdür?
- Anlatıcının dil kullanımı kadın ve erkeğin toplumsal konumlarına dair izler barındırıyor mu?

Bu sorular ışığında Dede Korkut anlatılarında evlilik konusunda, toplumdilbilimsel bir araştırma yapmayı ve elde edilen veriler ışığında evliliğin bireylerin dil kullanımına olan etkisini ortaya koymayı hedefliyoruz.

Kadının eşine hitap şeklinden, ona duyduğu hürmeti ve bağlılığı anlamak mümkündür. Bu bağlılık ile dil kullanımı arasında iki yönlü bir etkileşim olduğu açıktır. Dede Korkut anlatılarında asıl olan aşk değildir. Ancak bu, sevginin varlığını inkâr etmez. Kadın kocasına sesleneceği vakit “göz açıp gördüğüm, gönül verip sevdiğim” diyerek eşler arasındaki sevgiyi somutlaştırır. Kadının eşine bağlılığını ve sevgisini ifade eden sözlerin yanında ismiyle de hitap edebildiği görülür.

“Berü gelgil başum bahtu ivüm tahtı
 Han babamun güyegüsi
 Kadın anamun sevgüsi
 Atam anam verdügi
 Göz açuban gördüğüm
 Könül verüb sevdüğüm
 A Dirse Han”¹¹⁴ (s.41)

Kadın ile erkeğin birbirlerine hitap ederken kullandığı sözcüklere bakıldığında söze aynı şekilde başladıkları görülür. Bu durum, kadın ile erkeğin konumlarının toplumun ve birbirlerinin nazarında eş değer olduğunun göstergesidir. Her ikisi de birbirlerine içten bir saygı duymakla birlikte herhangi bir üstünlük kaygısı gütmeden birbirlerini ailenin ve hâkimiyetin merkezinde konumlandırarak yüceltirler. “Göz açuban gördüğüm/ Könül virüp sevdüğüm” eşler arasındaki sevgi bağının göstergesidir. Ayrıca kadının seslenme biçiminden evlenirken ana-baba rızasının gerekli olduğu çıkarımını yapmak da mümkündür.

“Berü gelgil başum bahtu ivüm tahtı
 Han babamun güyegüsi
 Kadın anamun sevgüsi
 Atam anam verdügi “ (s.41)

İlk olarak kadının dil kullanımını irdelleyecek olursak kadının eşiyle konuşmalarının derin bir saygı barındırdığı görülür. Anlatıların ilk boyu olan *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyu, kadının toplumsal konumunun erkeğin toplumsal konumuyla neredeyse denk oluşunun en belirgin olduğu boylardan biridir. Bu sebeple kadın ve erkeğin birbirlerine hitap ederken kullandığı sözcükler de önem taşımaktadır. Kadın erkeğe hitap ederken tıpkı erkek gibi, bazı sıfatlar kullanarak eşini tanımlıyor. Eşini onurlandıracak, ona olan sevgisini ifade edecek sözcükler kullanarak başladığı hitabını “A Dirse Han!” diye bitiriyor:

“Beri gel basımın bahtı evimin tahtı
 Han babamın güveyisi
 Kadın anamın sevgisi
 Babamın anamın verdiği
 Göz açıp da gördüğüm
 Gönül verip sevdiğim
 A Dirse Han!”

¹¹⁴ “Beri gel basımın bahtı evimin tahtı/Han babamın güveyisi/Kadın anamın sevgisi/Babamın anamın verdiği/Göz açıp da gördüğüm/Gönül verip sevdiğim/A Dirse Han!” (s.18)

Kazan Beg oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu boyda ve *Bamsı Beyrek* boyunda da kadınlar eşlerine seslenirken ismini verir.

Yalnızca oğlum Uruza kıyan **Kazan**
 At üstünde eglenmeyüb yortan **Kazan**
 Senün bilün ulmış
 Üzengüye dirmeyen dizün ulmış
 Han kızı helalünü tanımayan gözün ulmış
 Bunalmışsın, sana nolmuş?
 Çal kılıcun, yetdüm, **Kazan!**¹¹⁵ (s.111)

“Vay göz açub gördüğüm, Gönül verüb sevdüğüm! Vây al duvagum eyesi! Vây alnum başum umudı, **Hân Beyrek!**”¹¹⁶ (s.79)

Toplumun kadından ve erkekten beklentilerinin ortaya konmasında bir diğer dikkat çekici nokta, kadının erkeğe ismiyle seslenmesidir. “Kadının aile ve toplum içerisindeki statüsündeki değişimin kendisini en somut şekilde gösterdiği alanlardan biri de hitap biçimleri olmuştur” (Küçük, 2016:46). Günümüzde bile -özellikle kırsal toplumlarda- kadının eşine ismiyle hitap etmesi saygıyı zedeleyen bir durum olarak algılanmaktadır. Bunun yerine eşine hitap ederken saygı belirten ifadeler kullanması uygun görülür. Aynı durum erkeğin eşine hitap ederkenki dil kullanımında da geçerlidir. XV. Yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilen ve Oğuz toplumunun kültürel değerlerinin bir aktarıcısı konumunda olan bu eserde ise kadının, erkeğe ismiyle de hitap edebildiği görülür. Evlilikte saygı anlayışının o dönemlerden günümüze ulaşana kadar birtakım değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. Bu konuda yaptığımız araştırmalar sonucu bazı dini kaynakların kadının kocasına ismiyle hitap etmesini mekruh olarak kabul ettiği bilgisine ulaştık. Burada dikkat edilmesi gereken fark, bu kaynakların erkeğin eşine olan hitabına herhangi bir sınırlama getirmemesidir. Bu düşüncüyü benimseyen toplumlar, kadının dil kullanımı söz konusu olduğu zaman sınırlamalar getirirken erkeği sınırlamaz. Getirilen sınırlamalar çoğunlukla saygı ile ilişkilendirilse de asıl neden kadının toplumsal yaşantının içinde var olmasına, erkeğin karar vereceği birtakım sınırlamalar getirilmek istenmesidir. Ayrıca bu durumu salt bir saygı anlayışı olarak ele alacak olursak bile

¹¹⁵ “Bıçak alıp kanatlarımı kıran Kazan. Yalnızca oğlum Uruza kıyan Kazan. At üstünde beklemeyip koşturan Kazan. Senin belin ölmüş. Üzengiye toplamayan dizin ölmüş. Han kızı helallini tanımayan gözün ölmüş. Bunalmışsın sana nolmuş. Çal kılıcını yetiştin Kazan.” (s.73)

¹¹⁶ “Vay göz açıp gördüğüm Gönül verip sevdiğim Vay al duvağımın sahibi Vay alnımın başımın umudu Han Beyrek” (s.46-47)

kadının eşine duyması gereken saygının, erkekten beklenmediğini görürüz. Bu da toplumsal eşitsizliğin nedeni ve ayrıca göstergesidir. Günümüzde durum bu iken Oğuz toplumunda kadının kocasına sadece ismini söyleyerek seslenebilmesi, kadının toplumsal yaşantının içinde olduğunu ve toplumsal konum olarak erkeğin gerisine atılmadığının bir işaretidir.

2.3.2. Erkeğin Dil Kullanımı ve Kadına Karşı Tutumunun Dildeki Görünüşü

Kadınların toplumsal konumunu belirlemede önemli verilerden biri de anlatılardaki erkeklerin eşlerine hitap biçimidir. Çünkü “hitaplar yer aldıkları anlatılarda konuşmacının dinleyiciye yönelik bakış açısını yansıtabilen dil birimleridir” (Şen S., 2008:627). Hitap cümlelerinde kullanılan sözcüklerden yola çıkılarak erkeğin kadına karşı tutumunun dildeki görünüşünü belirlemek mümkündür. Anlatılar taranarak elde edilen dilsel ögeler irdelendiği zaman hitap cümlelerinde en belirgin olgunun erkeğin eşine duyduğu sevgi olduğu saptanır:

“Göz açuban gördüğüm, gönülile sevdüğüm Pay Bîcân kızı Banı Çiçek evdemi arğış, yohsa gürdamı arğış?”¹¹⁷ (s.80)

Güzellik unsurları da hitap cümlelerinde önemli bir yer tutar. Bazen de bu unsurları saymak yerine doğrudan güzelliğine işaret eden sözcükler kullanıldığı görülür.

“Kan Turalı eydür: “**Görklüm** kanda gedersin?” (s.134)

“Eydür: **Görklüm**, oğul (başına kaza) gelse sendenmi sorarım? Korhma, kayurma, avdadur.”¹¹⁸ (s.106)

Görk sözcüğü “güzellik, hüsün, yüz güzelliği” anlamlarına gelmektedir. Kahraman, eşine görklüm diye hitap ederek hem onun güzelliğini dile getirir hem de bir aidiyet duygusuyla bağlılığını ifade eder.

Erkeğin eşine duyduğu sevgi ve bağlılık çok açık bir biçimde görülür. Kadına hitap ederken kullandığı sözcükler ve onu tasvir etmek için seçtiği sıfatlar bu sevgi ve bağlılığın bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Eş olarak erkek, hayatındaki olumsuzlukları kadınla paylaşmaktan yüksünmez. İhtiyaç duyduğunda kadına akıl danışır. Çünkü anlatılarda

¹¹⁷ “Göz açıp da gördüğüm Gönül ile sevdiğim Pay Piçen kızı Banu Çiçek evde mi kervancı” (s.47)

¹¹⁸ “Der: Güzelim, oğul gelse senden mi sorardım.” (s.68)

kadın sadece bir aşk unsuru değildir. Kadın, erkeğin sadece hayat arkadaşı değil aynı zamanda yoldaşı ve her zaman destekçisidir. Bu yönleriyle kadın, eşinin hayatında olup bitenleri bilmeyi hak eden bir birey konumuna sahiptir. İhtiyaç duyulduğunda akıl danışılır, yol göstericiliğine başvurulur.

“Çağırub **hatunına** soylar, görelüm hanum ne soylar:
Berü gelgil başum bahtı evüm tahtı (...)
Görür misin neler oldu”¹¹⁹ (s.36)

Bayındır Han’ın verdiği toyda çocuk sahibi olmadığı için aşağılanarak dönen Dirse Han’ın bu durumun nedeni olarak sadece eşini görmemesi, o dönem Türk toplumunun kadını konumlandığı yere işaret etmesi bakımından önemlidir. Dirse Han çocuk sahibi olamamasında kusuru yalnızca eşinde aramaz. Kendisini de en az eşi kadar sorumlu tutar. Başlangıçta anlayışlı bir tavır sergileyen Dirse Han’ın konuşması bu düzlemde sürmez. Anlayışlı tutumu, yerini öfkeye bırakır. Toyda yaşadıklarını anlatırken başlangıçta güzel sözcükler kullanarak *kadınına* yaklaşan Dirse Han’ın söylemlerindeki bu yumuşaklık, konuşmanın devamında yerini olumsuzluk ve şiddete bırakır. Sözü başında *başum bahtı ivüm tahtı* olan kadın artık yalnızca *Han kızıdır*. Fakat dil kullanımına da yansıyan bu ruh haline rağmen kadının değerinde bir azalma olmaz. Erkek, başka bir eş düşüncesini aklına getirmez.

Ancak kadın ne kadar değer görürse görsün erkeğin karşısında zayıftır; “Tür olarak erkekler kadınlardan daha büyük yapıları oldukları için, onların kadınlar üzerinde baskın olduğu fikri kabul görmektedir” (Leibowitz, 2014:22). Bu sebeple kadın, eşinin sözlerine uymak ve ona itaat etmek zorundadır. Aksi halde şiddet ve tehdit dolu cümlelerle karşı karşıya kalacaktır; “Karı koca ilişkisinde karının kadın olarak erdemi boyun eğen tavrından, kocanın erkek olarak onuru ise gücünden kaynaklanmaktadır” (Boyne, 2011:42). Boğaç Han boyundaki karı-koca arasındaki konuşmalar bu durumun göstergesi olarak sunulabilir. Konuşmanın yönü bir anda değişir, erkeğin sıcak ve anlayışlı tavrı yerini hiddet ve şiddete bırakır:

“Han kızı, yerümden turayınmı?
Yakanıla boğazundan tutubanı
Kaba ökçem altına salayınmı

¹¹⁹ “Çağırıp hatununa söyler, görelim ne söyler: Beri gel başımın bahtı evimin tahtı (...) Görüyor musun neler oldu” (s.10)

Kara polat uz kılıcum elüme alayınmı?
 Öz gevdenden başını keseysinmi?
 Can tatlusın sana bildüreyinmi?
 Alca kanun yer yüzine dökeyinmi?
 Han kızı, sebebini nedür degil mana,
 Katı kazab ederem şimdi sana!”¹²⁰ (s.37)

Erkekle kadın arasındaki iletişimi sadece eşler arasındaki konuşmalardan yola çıkarak değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü anlatıda erkek sadece eş olarak değil aynı zamanda bir evlat olarak da karşımıza çıkar; “Eşit kişiler arasında gerçekleşen insan sevgisiyle cinsel sevginin aksine, anneyle çocuk arasındaki ilişki yapısı gereği eşitsizlik ilişkisidir, taraflardan birinin yardıma ihtiyacı vardır, diğeri bu ihtiyacı karşılar. Bencil olmama özelliği nedeniyle anne sevgisi en yüce sevgi türü, duygusal bağların en kutsalı olarak kabul edilir” (Fromm, 2013:63). Bu kutsiyetin yansıması olarak oğul, annesinin sözüne, onu asla kırmayacak kadar değer verir. Aynı şekilde anne de oğlunu çıkarsız ve karşılık beklemezsizin sever. Sevgi, anne ile oğul arasında doğal bir bağdır. Bu bağ; ava oğluyla gidip yalnız dönen Dirse Han’a oğlunu soran *annenin* yanıt alamayınca kırk ince belli kızı alarak oğlunu aramaya koyulmasında ve yaralı bulduğu oğlunun yarasına ancak kendi sütünün şifa olacağını öğrenince kendine acı vermek pahasına oğlunu ölmekten kurtarmasında apaçık bir biçimde görülür.

Ancak anne ile oğul arasındaki diyaoglar incelendiği zaman annenin gördüğü değere rağmen erkeğin kullandığı fiiller sertlik içermektedir.

“Kadın ana, karşum alub ne böğürürsün? Ne bozlarsın, ne ağlarsın? Bağrumıla yüregüm ne taglarsın? Geçmiş menüm günümi ne andurursın?” (s.60)

Erkek, yaşadığı ani duygu değişimlerini muhatabının kim olduğunu önemsemeksizin diline de yansıtmaktadır. Babası sandığı Bayındır Han’ın aslında dedesi olduğunu, gerçek babası olan Kazan Han’ın ise esir olduğunu öğrenen Uruz’un annesinden hesap sorarken kullandığı sözcükler hakaret içermektedir.

¹²⁰ “Han kızı yerimden kalkayım mı? Yakan ile boğazından tutayım mı? Kaba ökçemin altına atayım mı? Kara çelik öz kılıcımı elime alayım mı? Öz gövdenden başını keseyim mi? Can tatlılığını sana bildireyim mi? Alca kanını yer yüzüne dökeyim mi? Han kızı sebebi nedir söyle bana. Müthiş gazap ederim şimdi sana.” (s.11)

“Mere kavat kızı, munı mana neçün demezidün?”¹²¹ (s.183)

Anlatıların genelinde kocaların hiddetlendiklerinde eşlerine karşı kullandıkları “kavat kızı” ifadesi oğul tarafından anneye karşı da kullanılabilir. Oğulun önünde duran tek engel daha önce de belirtildiği gibi ana hakkının tanrı hakkı sayılmasıdır.

Anlatıların ilerleyen bölümlerinde erkeğin bu dil kullanımının yalnızca annesine karşı olmadığı görülür. Esir bir kardeşi olduğunu öğrenen Segrek hiddetlenir. Bu hiddeti dil kullanımına da yansır. Bir yandan “ata hakkı tanrı hakkıdır” dese de babasına tehdit içerikli bir dil kullanmaktan da sakınmaz. Anlatı bağlamsal olarak değerlendirildiğinde bu durumun sebeplerinden birinin de kahramanlık duygusunun olduğu görülür. Esir olan kardeşini kurtarmamış olması Segrek için bir eksiklik. Bu eksikliğin dışavurumu sözlerine yansır.

“Ata, ağzun kurusun! Ata, dilün çürüsün! Menüm hod kardaşum varımış, kayursam olmaz, Kardaşuz Oğuzda tursam olmaz. Ata hakkı Tanrı hakkı olmasaydı Kara polad uz kılıcum tartaydum, Gâfillüce görklü başun keseydüm, alca kanun yer yüzüne tökeydüm. Ata, zâlim ata!”¹²² (s.169)

Hatta duyulan öfke öyle büyüktür ki “ata” için kullanılan ve bir ululuk belirten, duyulan saygının ifade ediliş biçimi olan “ak sakallı” sıfatı yerini olumsuz anlamlar barındıran “zalim” sözcüğüne bırakır.

Oğlunun annesiyle birlik olarak kendisine ihanet edeceğine inandırılan Dirse Han, Boğaç Han’ı ortadan kaldırmak için ava götürür. Fakat Boğaç Han’ın duruma yaklaşımı Türk kültüründe ataya-anaya hürmetin ve bağlılığın göstergesi olarak karşımıza çıkar; “Babam at segirdişüme baksun sevinsün dir-idi.” Dirse Han’ın kırk yiğidin sözüne inanarak oğlunun canına kast etmesi ise, kendi hâkimiyeti söz konusu olduğunda babanın evladını gözden çıkarabildiğinin göstergesidir. “Babanın acımasızlığı şeylerin düzeniyle kayıtsız şartsız uyum halinde olmasıyla annenin anlayışlılığının karşıtıdır” (Bourdieu, 2015:93). Anne anlatının bu bölümünde, ikinci kere yaratıcı güç olarak ortaya çıkar. Erkek anlık hâkimiyet kaygısı güderek hırsına yenik düştüğü halde kadın geleceğe dönük

¹²¹ “Bre kavat kızı bunu bana niçin söylemiyordun.” (s.13)

¹²² “Ana ağzın kurusun. Ana dilin çürüsün. Benim de kardeşim varmış, kaygılsam olmaz. Kardeşiz Oğuzda dursam olmaz. Ana hakkı Tanrı hakkı olmasaydı, kara çelik öz kılıcımı çekeydim. Birdenbire güzel başını keseydim. Alca kanını yer yüzüne dökeydim. Ana zalim ana.” (s.125)

düşünür. Bir kez daha *kurucu* olma özelliğiyle görünür. Toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde kadının toplumun geleceğini oluşturma, toplumun sürekliliğini sağlama görevleri ön plandadır. Erkeğin düzen bozuculuğunun karşısında *yapıcı* olarak yer alır.

Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy'da kimsenin karşı koyamadığı, başa çıkamadığı yaratık karşısında iki oğlundan birini kaybeden kadının tek umudu Basat'a gitmektir. Durumu Basat'a aktaran kadın yardım diler. Görünürde bunu yaparken oğlunu kurtarmayı amaçlayan kadının asıl derdi toplum ve toplumun geleceğidir. Tıpkı Boğaç Han'da olduğu gibi bu boyda da çocuk toplumun geleceğini temsil etmektedir. Kadın ise anne oluşuyla toplumun geleceğini kurtarır konumda yaratıcı güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Yünlü Koca ile Yapağulu Kocayı ana hizmetkâr verdiler. Dört oğlu olan birin verdi. Üç olan birin verdi. İki olan birin verdi. İki oğlancuğum vardı. Birin verdüm, biri kaldı. Çevrildi, nevbet gerü mana geldi. Anı dahı isterler. Hânum, mana meded!”¹²³ (s.149)

Görüldüğü üzere kadın oğullarından birinin Tepegöz'e verilmesine müsaade etmiştir. Ancak sıra ikinci kez kendine geldiğinde duruma isyan eder, mevcut durumu değiştirebilmek için bir şeyler yapmaya karar verir. Çünkü kadının yalnızca iki oğlu vardır. İkinci oğlunun ölmesi demek soyun tükenmesi anlamına gelir.

Salur Kazan Tutsak Olub oğlu Uruz Çıkardığı boyda babasının Bayındır Han değil Kazan Han olduğunu ve Kazan Han'ın esir olduğunu öğrenip annesinden durumu soran Uruz'a, annesinin verdiği cevap da aynı yukarıda bahsedilen annelerin tutumuyla aynı doğrultudadır.

“Anası ağladı, eydür: Oğul baban sağdur ammâ, söylemeğe korharıdum, kâfire varasın, gendüzünü üzesin, helâk olasın, anuniçün sana demezidüm, cânım oğul! Dedi. Ammâ emmüne âdem sal, gelsün görelüm ne der.”¹²⁴ (s.183)

¹²³ “Yünlü Koca ile Yapağulu Koca'yı ona hizmetkâr verdiler, dört oğlu olan birini verdi, üçü olan birini verdi, ikisi olan birini verdi, iki oğlancuğum var idi, birini verdim biri kaldı, döndü sıra tekrar bana geldi, onu da istiyorlar, hanım bana medet dedi.” (s.107)

¹²⁴ “Anası ağladı. Der: Oğul baban sağdır, amma söylemeğe korkardım, kâfire varırsın, kendini vurursun helak olursun, onun için sana söylemiyordum canım oğul dedi. Amma amcana adam gönder, gelsin, görelim ne der dedi.” (s.137)

Oğlunun babasını kurtarmak için kafire varması ölüm riskini de beraberinde getirmektedir. Kadın bu noktada toplumun bekası için kritik bir karar noktasındadır. Toplumun inşası görevini görmezden gelemeyen kadın kocasının hayatı pahasına durumu oğlundan gizler.

“İlgayuban kara tağum yıkan Kazan, Gölgeleice kaba ağacum kesen Kazan, Bıçak alub kanadlarum kıran Kazan, Yalınızca oğlum Uruza kıyan Kazan, At üstinde eglenmeyüb yortan Kazan, Senün bilün ulmuş, üzengüye dirmeyen dizün ulmuş, Hân kızı helâlünü tanımayan gözün ulmuş. Bunalmışsın sana nolmuş? Çal kılıcun, yetdüm, Kazan!”¹²⁵ (s.111)

Anlatıların son boyu olan *İç Oğuz Taş Oğuz Âsî Olub Beyrek Öldüğü* boyda Kazan’ın dayısı Aruz, hile ile Beyrek’i çağırıp Kazan’a asi olmasını ister. Bu isteğinin reddedilmesi karşısında öfkelenen Aruz’a, Beyrek’in verdiği cevap yine kadının toplumsal rolünü belirlemek açısından önem arz etmektedir.

“Kavat, men bu işi tuysam sana böyle gelürmidüm? **Aldayuban er tutmak avrat işidür.** Avratundanmı öğrendün sen bu işi kavat?”¹²⁶ (s.791)

Anlatılarda geçen atasözleri arasında sayılabilecek “aldatarak er tutmak karı işidir.” cümlesi Oğuz toplumundaki kadın algısının dile yansımasıdır. Bu söylemde olumsuzlanan bir davranış kadın üzerinden işlenmektedir. Bu da kadının toplumsal konumu ile ilgili daha geniş bir değerlendirme yapılmasına izin verir. Erkeğin yiğit, kahraman, güçlü ve dürüst olduğu toplumda; aldatmak, hile yapmak kadına mal edilmiştir.

Baba saygı duyulan, önemsenen, kutsiyete sahip bireydir. Anlatıda sıklıkla “Ağ sakallu, aziz, izzetlü, canum baba” (s.118) cümleleriyle anlatılır. Anne ve babanın Dede Korkut Kitabı’nda taşıdığı önem çalışmamızda da sıklıkla dile getirilen bir durumdur. Oğuz döneminde oğulun babaya itaatinin ne denli önemli olduğu da yine anlatılarda

¹²⁵ “Hücum edip kara dağımı yıkan Kazan. Gölgeleice koca ağacımı kesen Kazan. Bıçak alıp kanatlarımı kıran Kazan. Yalnızca oğlum Uruza kıyan Kazan. At üstünde beklemeyip koşturan Kazan. Senin belin ölmüş. Üzengiye toplamayan dizin ölmüş. Han kızı helallini tanımayan gözün ölmüş. Bunalmışsın sana nolmuş? Çal kılıcını yetiştirmiş Kazan.” (s.73)

¹²⁶ “Kavat ben bu işi duysam sana böyle gelir miydin? Aldatarak er tutmak karı işidir. Karından mı öğrendin sen bu işi kavat.” (s.144)

görülmektedir: “Ol zemânda oğul ata sözün iki eylemezidi. İki eylese ol oğlı kabul eylemezlerdi.”¹²⁷ (s.101)

Ancak ata-ana saygısı anlatılarda oldukça büyük bir önem arz etse de dil kullanımı temelinde bir inceleme yapıldığı zaman duyulan saygının bazı durumlarda gözardı edildiği görülmektedir. Uruz ile Kazan Beg arasında geçen konuşmayı inceleyelim:

“A beg baba, devece böyümüştün, köşekçe aklun yok. Depece böyümüştün, tarıca beynün yok. Hüneri oğul atadanmı görür öğrenür, yohsa atalar oğuldanmı öğrenür? Kaçan sen beni alub kâfir ser-haddına çıkardun, kılıç çalub baş kesdün? Men senden ne gördüm, ne öğrenem?”¹²⁸ (s.97-98)

Uruz, henüz baş kesip kan akıtarak bir kahramanlık sergilemediği için kendinden memnun olmayan babasına bu sözlerle karşılık vermektedir. Sözlerine babasını aşağılayarak başlamaktadır. “aklın yok, beynin yok” diyerek küçümsediği babasına bu düşüncesinin nedenini açıklayarak sözlerine devam ettiği görülmektedir. Bu noktada Oğuz töresinden önemli bir durumu ortaya koymaktadır. “hüneri oğul mu babadan görür yoksa baba mı oğuldan?” şeklinde retorik bir soru sorarak kahramanlık göstermeyişi sorumluluğunu babasına yükler. Oldukça sert bir dil kullanımına sahip olan Uruz, babasından herhangi bir olumsuz cevap da almaz üstelik. Bu durumda oğulun babaya olan dil kullanımının –gerektiği durumlarda- sert ve aşağılayıcı sözcükler barındırmasının normal olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Erkeğin baba olarak konumunu ve duruşunu saptayabilmede, Dirse Han’ın kırk yiğidinin Boğaç Han’ı babasına kötüleyip ortadan kaldırmak için kurduğu cümleler önem teşkil eder; “Baba sevgisi koşula bağlıdır; genel kuralı da, “Seni seviyorum, çünkü beklentilerimi yerine getiriyorsun, görevini yapıyorsun, bana benziyorsun”dur” (Fromm, 2013:54). Anne ile oğul arasındaki koşulsuz sevgi bağı baba ile oğul arasında görülmez; “Babayla olan ilişki çok farklıdır. Anne, doğduğumuz yurttur, doğadır, topraktır, denizdir. Buna karşın baba böyle doğal bir yeri temsil etmez” (Fromm, 2013:54). Ana-oğul arasındaki ilişkinin baba açısından değerlendirilmesine katkı sağlayacak bu sözler, baba için esas olanın kendi hâkimiyeti olduğunun bir göstergesi niteliğindedir. “Baba

¹²⁷ “O zamanda oğul baba sözünü iki eylemezdi, iki eylese o oğlanı kabul eylemezlerdi.” (s.64)

¹²⁸ “A bey baba! Deve kadar büyümüşsün yavrusu kadar aklın yok Tepe kadar büyümüşsün darı kadar beynin yok hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kafir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestin? Ben senden ne gördüm, ne öğreneyim!” (s.60)

sevgisinde itaat erdemdir, başkaldırmaksa baba sevgisinden yoksun bırakılmakla cezalandırılan en büyük suçtur” (Fromm, 2013:54). Anlatılarda da baba, kendi hâkimiyeti söz konusu olduğunda oğlunu öldürmekte bir sakınca görmez. Hâkimiyetin sürekliliği için esas olan itaattir. İtaatsizlik sonucu hâkimiyetini yitireceğinden endişelenen baba, çocuğu ölümle cezalandırmak ister.

“Kalkubanı, Dirse Han, senün oğlun yerinden örü turdı, gögsi güzel kaba tağa ava çıkdı. Sen var iken av avladı, kuş kuşladı, anasınun yanına alub geldi. Al şerabun itisinden aldı içdi, anasıyla sohbet eyledi. Anasına kasd eyledi. Senün oğlun kür kopdı erçel kopdı.”¹²⁹ (s.40)

Oğul toplumun sürekliliği için hayati bir öneme sahiptir, bu sebeple oğulun yeri babanın sağ yanındır. “Oğlını sağ yanına aldı.” (s.70) Ancak söz konusu iktidar kaygısı olduğu zaman babanın davranışlarının ve söylemlerinin değişerek sertlik kazandığına *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyundan başka anlatılarda da rastlanmaktadır. Kervanlarını düşmanın elinden kurtaran tüccarlar Bay Büre Bey’den önce oğlu Beyrek’in elini öpmesi babayı hiddetlendirir:

“Mere kavat oğlı kavatlar, ata tururiken oğul elinmi öperler.” (s.71)

Bu hem bir iktidar kaygısını gösterirken hem de Oğuz toplumunun ataya duyduğu saygının ölçülerini belirtmektedir. Çalışmada yer yer baba ile oğul ilişkisine değinilse de bir bütün halinde baba ile oğulun ilişkisi, baba için oğulun taşıdığı önem konularını da incelemek istiyoruz. Öncelikle anlatılardan yola çıkarak bir baba için oğulun taşıdığı anlamı, anlatılardaki söz varlığından hareketle incelemek yerinde olacaktır.

“Oğul oğul, ay oğul! Karşı yatan kara tağum yüksegi oğul! Güçlü belüm kuvveti cânum oğul! Karangulu gözlerüm aydını oğul! Alar tanla yerümden turduğum senüniçün, konur atum yorıltnışam senüniçün, Ağ tonuma kir eklendi senüniçün, menüm başum kurbân olsun, cânum oğul senüniçün! Sen gedeli ağlamağum Gökde iken yere endi, Gümbür gümbür tavullar döğilmedi, Ağır ulu divanum sürilmedi.”¹³⁰ (s.109)

¹²⁹ “Der: Kalkarak Dirse Han senin oğlun yerinden doğruldu, göğsü güzel koca dağa ava çıktı, sen var iken av avladı kuş kuşladı, anasının yanına alıp geldi, al şarabın keskininden aldı içti. Anası ile sohbet eyledi, babasına kast eyledi, senin oğlun kötü çıktı hayırsız çıktı.” (s.15-16)

¹³⁰ “Oğul oğul ay oğul Karşı yatan kara dağımın yükseği oğul. Güçlü belimin kuvveti canım oğul. Karanlıklı gözlerimin aydını oğul. Şafak vakti yerimden kalktığım senin için. Yağız al atımı yormuşum senin için. Ak giyimime kir eklendi senin için. Benim başım kurban olsun canım oğul senin için. Sen gideli ağlamam gökte iken yere indi. Gümbür gümbür davullar dövülmedi. Ağır ulu divanım toplanmadı.” (s.71)

Tutsak olan oğlu Uruz için feryad ederken Salur Kazan'ın kurduğu bu cümleler bir baba için oğulun ne derece önemli olduğunun anlaşılmasında çok belirgin işaretlerdir. Bir oğul babasının gücüne güç katar, yaşama sebebi haline gelir. Aynı zamanda yaşamasının bir gayesi de oğlunu yaşatmak olur. Oğlunun ölmesi demek soyun da bitmesi anlamına geleceğinden ardından feryad edilir, “böğüre böğüre” ağlanır.

“Beyregün babası kaba sarık götürüb yere çaldı, tartdı yakasın yırtı. Oğul! Oğul! Deyüben böğürdi, zârlık kıldı.”¹³¹ (s.77)

Baba otoriter olmasına karşın oğulun haklı olduğu durumlarda söylediklerini dinler. Duyduğu sözler doğrultusunda bir tavır sergiler. Silah kullanmayı kendisine öğretmesini isterken küçümseyici bir dil kullanan oğluna son derece anlayışlı bir biçimde yaklaşan ve yanındaki beylere ılımlı sözlerle ava çıkacağını söyleyen Kazan Bey bu durumun en belirgin örneğidir.

“Eydür: A begler, Uruz hûb soyladı, şeker yedi. Begler, siz yenüz içünüz, sohbetünüz dağıtmanız. Men bu oğlanı alayın, ava gideyin. Yedi günlük azuğıla çıkayın. Oh atduğum yerleri, kılıç çalub baş kesdüğüm yerleri göstereyim.”¹³² (s.98)

Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyunda ise baba ile oğulun bir bütün teşkil ettiğini görmekteyiz. Baba, kendisi yüzünden oğlunun başına gelebilecek kötülükleri düşünürken “Oğlumun başına ne işler getirdim? Ona ne yaptım?” diye hayıflanmak yerine, onun başına gelebilecek her türlü kötülüğü kendi başına gelmiş gibi düşünür. Babanın bu düşünceleri kullandığı dile de yansır ve ağzından “Gördünmi men mana netdüm?” (s.125-126) sözleriyle çıkar. Bu cümle “bir” olmanın, evlada verilen kıymetin en açık halidir.

¹³¹ “Beyreğin babası kaba sarığı kaldırıp yere çaldı, çekti yakasını yırttı, oğul oğul diyerek böğürdü feryat figan etdi.” (s.45)

¹³² “A beyler! Uruz güzel söyledi, şeker yedi. Beyler, siz yiyiniz içiniz, sohbetinizi dağıtmayınız, ben bu oğlanı alayım ava gideyim, yedi günlük azık ile çıkayım, ok attığım yerleri, kılıç çalıp baş kestiğim yerleri göstereyim.” (s.61)

SONUÇ

Dede Korkut Kitabı ile ilgili yapılan çalışmaların pek çoğunda kadının ve erkeğin konumuna yer verilmiş, evlilikte ve ailede kadının üstlendiği roller ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak hitap sözcükleri dışında dil kullanımının toplumsal cinsiyet rolleri ile olan etkileşimine dair herhangi bir çalışma görülmemiştir. Bir ulusun yaşantısı ile dil kullanımı arasında iki yönlü bir etkileşimin var olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, Oğuz toplumunda kadının ve erkeğin toplumsal konumlarının dil kullanımlarına etkisi araştırılmıştır. Çalışmada Türk kültür araştırmalarına kaynaklık eden Dede Korkut Anlatıları mukaddime bölümü ve Oğuz toplumunun yaşam biçimi ile ilgili bilgi sahibi olmamıza aracılık eden on iki boy taranarak kadın ve erkek söylemleri ile anlatıda kadını ve erkeği çağrıştıran unsurlar tespit edilmiştir. Elde edilen verilerin belirlenen başlıklar altında bir değerlendirmesi yapılacak olursa;

- DKK'nın giriş bölümünde yapılan kadın tasnifine göre kadının toplumsal konumu, on iki boydaki kadın tipleri ile karşılaştırıldığında giriş metninin İslamiyet sonrası döneme ait olduğu anlaşılır. Giriş bölümünde izlerine rastlanan yerleşik yaşam unsurlarının kadının toplumsal konumundaki değişikliğin de temel nedenlerinden biri olduğu görülür. Kadını, aile merkezli ele alıp toplumun kurucusu olarak belirleyen giriş bölümünde, kadının dört sınıfa ayrılarak değerlendirildiği ölçütlerin tamamı ev ile ilişkilidir. Bunun aksine asıl anlatılarda kadın ev ile sınırlandırılmaz. Sosyal alanlarda da varlığını sürdürür. Anlatılar boyunca söz sahibi, yol gösterici olarak var olan kadının konumundaki bu değişiklikte en etkili unsurun değişen yaşam koşulları olduğu görülür. Anlatılarda kadın, kendini ve ailesini konargöçer yaşamın getirebileceği olası tehlikelerden koruyabilmek için alp tipi özelliklere sahip olmalıdır. Bu bile kadın dilini farklılaştırmaya yetecek kadar önemli bir farktır. Çünkü ev ile ilişkilendirilen kadın kendini ifade ederken yemek yapmak, kocasına hizmet etmek, misafir ağırlamak ile ilgili söz varlığını kullanacaktır. Fakat toplum hayatının içine var olan kadının kullanacağı sözcükler ev ile sınırlı kalmayıp savaş ve kahramanlık ile ilgili söz varlığını da kapsayacaktır. Yaşam alanı ev olan kadın, dış dünyanın sertliklerinden korunur. Bireylerin yaşam biçimi dil kullanımları üzerinde bir etkiye sahip olduğundan mukaddimedeki kadınların daha uysal bir dile sahip olmaları beklenir. Ancak asıl anlatılarda kadının dil kullanımı irdelendiği zaman kadın dilinin uysallığının yanında yer yer asi ve kararlı

cümlelerle kendini ifade ettiği görülür. Mukaddime bölümünde dikkat çeken bir diğer nokta ise kadının kategorize edilirken erkeğin bu tasnife dahil edilmemesidir. Cinsiyet ekseninde bireylerin toplumsal konumlarının ortaya konmasında önem teşkil eden bu durum, erkeğin sosyal konumunda herhangi bir değişikliğin yaşanmadığının göstergesidir. Erkeğin her zaman dış dünya ile ilişkilendirildiği, evin geçiminin sağlanması ve ailenin tehlikelere karşı korunmasıyla görevlendirildiği anlaşılr.

- DKK’da yer alan boyların adlandırmaları toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde oldukça dikkat çekici bir sonuca erişilir. Kitapta yer alan on iki hikâyenin on bir tanesi, boylarda yer alan erkek kahramanın ismiyle başlıklandırılmıştır. Elbette hikâyelerin başkahramanlarının erkek oluşunun bu başlıklandırmalara olan etkisi büyüktür. Bu noktada başka bir soruyla devam etmek yerinde olacaktır:

“Neden bütün hikâyelerin başkahramanları bir erkektir?”

- Bu sorunun cevabı bize kadının toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak toplumdaki konumunu gösterir. Bütün hikâyeler erkek karakterin başından geçen bir macerayı anlatır. Çünkü kadın, toplumsal konum olarak erkeğe çok yakın görünse de erkeğin bir adım gerisinde kalmıştır. Anlatılar boyunca bir erkeğin adıyla var olan, han kızı, beyin hatunu ve oğlanın anası nitelermeleriyle gösterilen kadının hikâyelere adını verememesi şaşırtıcı bir sonuç değildir. Ekte sunulan “Dede Korkut Kitabı’nda Akralalık Düzeni Tablosu” (Pehlivan, 2015) analiz edildiği zaman da anlatılarda yer alan kadın isimlerinin sınırlı olduğu görülür. Üstelik anlatılarda yer alsan bile, kadın kahramanların adı çoğu kez söylenmez. Örneğin *Dirse Han oğlu Boğaç Han* boyunda kadın anlatıda etken bir role sahiptir. Çocuğun dünyaya gelmesinde kadının verdiği öğüt etkilidir. Dirse Han ile Boğaç Han arasındaki baba-oğul çatışmasında da önemli bir noktada yer alır buna rağmen anlatıda bir kez bile kadının adı söylenmez. Önce han kızı, Dirse Han’ın hatunu olarak varlığını sürdüren kadın anne olduktan sonra da Boğaç’ın anası olur. Oysa bütün erkek karakterlere ismiyle yer verilmiştir.

Kadın	Erkek	
Banı Çiçek Burla Hatun Sarı Donlu Selcen Hatun Boğazca Fatma	Bayındır Han Salur Kazan Dirse Han Boğaç Han Bamsı Beyrek Pay Büre Bey Pay Piçen Bey Aruz Karacık Çoban Kara Göne Deli Karçar Deli Dumrul Deli Dünder Uruz Bey	Basat Kam Püre Duha Koca Eylik Koca Kanglı Koca Kan Turalı Kazılık Koca Yigenek Begil Emren Uşun Koca Segrek

Tablo 4: Bireylerin Dede Korkut Kitabı'nda İsimleriyle Yer Almalarının Cinsiyete Göre Durumu

• Anlatılarda toplumsal cinsiyet rolleri yalnızca kahramanların dil kullanımları üzerinden verilmez. Renklerin sembolik anlamlarından faydalanılarak kadının ve erkeğin toplumsal yaşamda temsil ettiği değerler anlatılır. Bunun sonucunda kadının soyun devamlılığını temsil ederken erkeğin iktidarı ve otoriteyi simgelediği görülür. Kadının doğurgan olma özelliği yalnızca renklerle değil toylarda kurban edilen hayvanlarla da vurgulanmıştır. Verilen ziyafetlerde her zaman erkek hayvan kurban edilir. Bunun iki türlü değerlendirmesi yapılabilir. İlk olarak kadın doğurgandır ve toplumun bekası kadının doğurganlığına bağlıdır. Bu yönüyle kadına verilen değer çok açıktır. Bu sebeple dişiye kurban etmek soyun sürekliliğini tehlikeye atabilir. İkinci olarak ise kurban edilen hayvanın semiz olanlardan seçilmesine özen gösterilir. Çünkü Tanrı'ya sunulan şeyin değerli olması gereklidir. Bu gözle bakıldığında kurban edilen hayvanın erkeklerden seçilmesi, erkeğin toplumsal konum olarak üst bir noktada bulunduğu göstergesidir.

• Kadınlardan söz ederken kullanılan dil üzerine yapılan incelemeler sonucunda kadının toplumsal konum olarak erkeğe çok yakın bir noktada olduğu tespit edilmiştir. Kadın, güzelliğinin yanı sıra bir erkek gibi kılıç kullanabilir. Gerekli zaman düşmanla karşılaşabilecek güce ve cesarete sahiptir. Kadın aileyi ve toplumu ilgilendiren konularda söz söyleme hakkına sahiptir ve çoğu zaman kendisine akıl danışıldığı için toplumu yönlendiren kişi konumundadır. Ancak Oğuz toplumunda kadın; korunan, saygı duyulan,

yol gösteren olsa da erkeğin daha üst bir konumda olduğu açıktır. Bu sonuca ulaşmakta hikâye adlarının yanında anlatılarda da kadının adının nadiren geçmesi etkilidir. Yalnızca üç boyda kadının adı ile var olurken diğer boylarda kadından bir erkeğin kızı, hatunu ya da annesi olarak söz edilir. Kadın toplumdaki varlığını bir erkeğe borçludur. Boylardaki erkek kahramanlardan da sık sık babasının adıyla bahsedildiği görülür. Ancak burada durumu farklılaştıran belirgin bir fark mevcuttur. Kadından sadece “han kızı” diye söz edilirken erkekten “*Dirse Han oğlu Boğaç Han*” diye söz edilir. Soya bağlılık bu anlamda büyük önem arz etmektedir. Ancak ne olursa olsun erkeğin soyuyla anılırken dahi isminin verilmesi, kadınların bir isme sahip olduğu boyların adlandırmasında bile erkek kahramanlardan yola çıkılması, kadının erkeğin gerisinde olduğunun ispatı niteliğindedir.

- Erkeklerden söz ederken kullanılan dil incelendiğinde ise erkeğin güç, cesaret, alçakgönüllülük gibi özelliklerle toplumda var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak en önemli nokta bir erkek çocuğa sahip olmanın toplumda itibar sebebi olmasıdır. Anlatılarda “çocuk sahibi olma” bütünüyle önemli bir durumdur. Tanrı’ya erkek çocuk sahibi olmak için dua edilirken kız çocuğun da istendiği görülür. Bu anlamda bir eşitlik var gibi görünse de bağlamsal olarak bir değerlendirme yapıldığında erkek çocuğun, kız çocuğa kıyasla daha fazla değer gördüğü sonucuna ulaşılır.

- Çalışmada bireylerin birbirlerine karşı olan tutumunun dilde görüngüsünü incelerken erkeğin kadına şiddet içerikli cümleler kurabilirken, kadının öfkelenildiği zaman bile kullandığı sözcüklerin yumuşak olduğu tespit edilmiştir. Erkek o an içinde bulunduğu duygu durumunu hiç tereddüt yaşamadan ve örtme ihtiyacı hissetmeden, olduğu gibi karşı tarafa aktarır. Ancak bu durum kadın için aynı değildir. O, her durumda saygı bildiren ifadelerle konuşmaya başlar. Yine saygı bildiren ifadelerle konuşmasını sürdürür. Ancak anne olan kadın, bu tespitin dışında tutulabilir. Kadının, yalnızca anneliği söz konusu olduğu zaman erkeğe karşı gelebildiği, bunun da kadının dil kullanımına yansıdığı görülür. Çünkü anlatılarda yapılan incelemelerde kadının toplumda saygı görebilmesindeki en büyük etmenin annelik olduğu anlaşılır. Anne toplumu inşa eden konumdur. Toplumun geleceğinin tehlikede olması durumunda kocasına olan yumuşak söylemleri yerini öfke dolu ifadelerle bırakır. Kadın, çocuğunun hayatı söz konusu olduğu an, sözleriyle erkeğe meydan okur. Dil kullanımı bir anda değişir.

- Anne bütün anlatılarda, her şeyin üzerinde bir değere ve konuma sahiptir. Ancak dil kullanımları incelendiği vakit erkeğin karşısında annesi olsa bile şiddet ve tehdit içerikli sözcükler kullanmaktan çekinmediği görülür. Hatta buna karşılık kadın, anneliğine rağmen daha ılımlı bir dile sahiptir. Çocuk, annesine karşı tehdit ifadeleri içeren cümleler kurar. Bunun karşısında kadının dil kullanımı yine itaatkârdır. Dil kullanımlarının bu doğrultuda oluşu bireylerin toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkilidir. Erkek, yaş itibariyle küçük olsa bile konum olarak kadının üzerinde bir yere sahiptir.

- Kadın ile erkeğin birbirlerine hitap ederken kullandıkları seslenme sözcüklerinin benzerlik göstermesi, iki cinsiyetin toplumsal konumlarının birbirine yakınlığının göstergesi olması bakımından önemlidir. Ancak kadın ve erkek, toplumsal yaşantıda birbirlerinden farklılıklar da gösterir. Bu farklılıkların dil kullanımlarına yansımaları kaçınılmazdır. Kadın, anlatıda anne olarak geniş bir biçimde yer bulur. Ancak, erkekte otorite ve iktidar endişesi babalığın üstünde bir değere sahiptir. Kadının anne olarak hassasiyeti dil kullanımına da yansır. Eş olarak yumuşak ve sakin söylemlere sahip olan kadın, anne olarak sert ve otoriterdir. Kadın, evlat söz konusu olduğu zaman (dolayısıyla anne kimliğiyle) tehdit anlamı içeren sözcükler kullanmaktan çekinmez.

- Kadının dil kullanımında dikkat çeken noktalardan biri de eşine hitap biçimidir. Eşlerin birbirlerine güzel sözlerin dışında isimleriyle de hitap edebildikleri görülür. Günümüzde eşlerin birbirlerine hitap ederken çoğunlukla hanım, hatun, bey, herif, ayşenin babası vb. şekillerde hitap ettiği bilinir. Bu bir gelenek olmasının yanı sıra bazı dini kaynaklara göre kadının kocasına ismiyle hitap etmesi doğru değildir. Bu tutumun nedeni ise saygı ile açıklanır. Yani kadının saygı gereği kocasına ismi ile hitap etmesi doğru bulunmazken erkeğin eşine ismini vererek seslenmesinde bir sakınca görülmez. Bu, toplumsal eşitsizliğin bir göstergesidir. Buna karşılık Dede Korkut anlatılarında kadının “Hey Dirse Han!” şeklinde seslenebilmesi, toplumsal konum olarak erkek ile kadının eşitliğini işaret eder. Bu yönüyle önemlidir.

- Toplum bilinci anlatılarda en sık verilen mesajlardan biridir. Birey değil toplum önemlidir. Toplumu oluşturan unsurlar sağ olduktan sonra, yaşanan bireysel felaketlerin büyük anlamları olmaz. Esareti için ağlayıp feryat eden annesine oğlu Uruz’un verdiği cevap bu mesajı içermektedir:

“sen sağ ol kadın ana, babam sağ olsun,
Bir menüm gibi oğul bulunmaz mı olur?” (s.60)

Uruz toplumun bir parçasıdır ama tek başına toplum değildir. Bu nedenle kendisinden daha önemli olan şey anne ve babasının sağ olmasıdır. Çünkü anne ve baba bir araya gelerek toplumun oluşmasını temsil eder.

Toplumda herhangi bir gelişme yaşandığı zaman bunun dile yansımaları kaçınılmazdır. Çünkü dil, bir toplumun düşünce biçimini ifade eder. Aynı şekilde toplumun yaşantısı, inanışı dilde görünür. Toplumun sahip olduğu değer yargılarının dil kullanımına etkisi, anlatılarda “namert” sözcüğü ile karşılığını bulur. Kırk yiğidi kırk namerde dönüştüren şey, içinde bulundukları ihanet ve dedikodudur. Bu iki kavram toplumun değer yargılarıyla uyuşmaz, dolayısıyla toplum tarafından kabul görmez. Toplumun beklentileri doğrultusunda hareket ettiği zaman yiğit sıfatını hak eden kırk kişinin, bu değer yargılarıyla zıt düşükleri zaman kendilerine seslenirken kullanılan sözcükte de bir değişikliğin görülmesi, toplumun kültürünün ve inançlarının dil kullanımını da etkilediğinin en belirgin işaretlerinden birisidir.

Bu çalışmanın sonucunda görülmüştür ki bireylerin toplumsal konumları ve toplumsal cinsiyet rolleri, onların dil kullanımları üzerinde etkilidir. Toplumsal yaşantıda meydana gelen değişimler ve gelişmeler dilin yapısını ve söz varlığını da etkiler. İçinde bulunulan durumun değişmesi, dilde o durumu ifade edecek başka bir sözcüğün kullanılması anlamına gelir. Yani yaşanan toplumsal değişimler dil kullanımında ve söz varlığında da yeniliklere veya değişimlere yol açar. Bunun yanı sıra kullanılan ifadelerin keskin ya da yuvarlak oluşu da bireylerin toplumsal konumları ile yakından ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Abdulla, K. (2015). *Gizli Dede Korkut*. (A. Duymaz, Dü.) İstanbul: Ötüken.
- Abdurrezzak, A. O. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda Erkek Kahraman Statüsü. *Humanities Sciences*, 9(6), 94-114.
- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akbalık, E. (2014). Dede Korkut Kitabı'nda Bir Cinsiyet Rejimi Olarak 'Erkeklik'. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 105-119.
- Akgün, A. (2000). Dede Korkut Hikâyelerinde Evlât. *Uluslararası Dede Korkut Sempozyumu*. Lefkoşa.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK.
- Altinkaynak, E. (2003). Dede Korkut Anlatılarında Aşk ve Evlilik. *Turkologik Mejmuga*, 199-207.
- Arı, B., & Karateke, E. (2010). Dede Korkut Hikayelerinde Kadın ve Çocuk Eğitimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 275-284.
- Aşkaroğlu, V. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Anlatısı Üzerine Simgesel/Arketipsel Bir Çözümleme. *Karadeniz*, 120-132.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. (B. Yılmaz, Dü.) İstanbul: Bağlam.
- Boyne, R. (2011). *Foucault ve Derrida'da Feminizm ve Ayırım*. (A. B. Karadağ, Çev.) İstanbul: Sel.
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Chodorow, N. (2007). *Duyguların Gücü*. (J. Ö. Dirlikyapan, Dü.) İstanbul: Metis.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı.

- Dağabakan, F. Ö. (2012). Toplumdilbilimsel Bir Kavram Olarak Kadın-Erkek Dil Ayrımına Türkçe ve Almanca Açısından Bir Yaklaşım. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 87-106.
- Demirci, K. (2014). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı.
- Duran, H. (2004). Burla Hatun'dan Terken Hatun'a. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*(32).
- Ekici, M. (2000). Dede Korkut Kitabında Kadın Tipleri. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* (s. 123-138). AKM.
- Ercan, G. S., & Yağcıoğlu, S. (2007). Gazete Köşe Yazılarında Kaçınma Kullanımı ve Cinsiyet İlişkisi. *Dilbilim Araştırmaları*, 1-16.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: TDK.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak .
- Ergun, P. (2003). Dede Korkut Hikayelerinde Dağ Kültü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 75-88.
- Erol, M. (2003). Dede Korkut'ta Kadın Tipi ve Günümüze Yansıması. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*.
- Fromm, E. (1990). *Rüyalar Masallar Mitoslar*. (A. Arıtan, Dü.) İstanbul: Arıtan.
- Fromm, E. (2013). *Sevme Sanatı*. (Ö. S. Karadana, Dü.) İzmir: İlya.
- Genç, R. (1997). *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Dü.) İstanbul: Kırmızı.
- Gough, K. (2014). Ailenin Kökeni. R. R. Reiter içinde, *Kadın Antropolojisi* (B. Abiral, Çev., s. 53-82). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Cilt II, O-Z). Ankara: TDK.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Cilt I, A-N). Ankara: TDK.
- Harding, S. (2014). Bir İspanyol Köyünde Kadınlar ve Kelimeler. R. R. Reiter içinde, *Kadın Antropolojisi* (B. Abiral, Çev., s. 313-342). Ankara: Dipnot Yayınları.
- İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*. İstanbul: Gündoğan.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi .
- Kahya Birgül, A. (2000). Dede Korkut Hikayelerinde Kadının Konumu. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* (s. 229-244). AKM.
- Kaplan, M. (1951). Dede Korkut Kitabında Kadın. *Türkiyat Mecmuası*(9), 99-112.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakaş, R. (2012). Dede Korkut Hikayelerindeki Bey Oğullarının Nitelikleri ve İşlevleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 155-168.
- Kıran, Z., & Eziler Kıran, A. (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin.
- Koca, K., & Uğurlu, S. (2010). Dede Korkut Hikayelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı. *Akademik Bakış Dergisi*.
- Kolikipınar, M. (2016). Dede Korkut Anlatılarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda Toplumsal Cinsiyet ve Dil İlişkisi Bağlamında Kadın İmgesi. *Karadeniz*(29), 225-245.
- Korkmaz, M. (2012). *Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Alter.
- Korkmaz, R. (2012). Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce-Birey ve Alp-Bilge Tipi. *Şerif Aktaş'a Armağan*, 255-262.

- König, G. Ç. (1992). Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı. *Dilbilim Araştırmaları*, 25-36.
- Küçük, A. (2016). Türk Ailesinde Kadının Statüsündeki Değişime Üç Kuşağın Eşlerine ve Sevgililerine Hitap Biçimleri Bağlamında Bir Yaklaşım. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 36-46.
- Lakoff, R. (1973). Language and Woman's Place. *Language in Society*, 45-80.
- Leibowitz, L. (2014). Cinsiyet Farklılıklarının Evrimi Üzerine Perspektifler. R. Reiter içinde, *Kadın Antropolojisi* (B. Abiral, Çev., s. 19-36). Ankara: Dipnot.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Dü) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Oy, A. (1960). Dede Korkut Kitabında Kahramanların Aile Hayatları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(102), 286-288.
- Oy, A. (1960). Dede Korkut Kitabında Kahramanların Evlenmeleri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(105), 460-462.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi* (Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öncül, K. (2008). Dede Korkut Hikayelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı. *Turkish Studies*, 3(2), 574-581.
- Özdener, K. S. (1988). İslam Öncesi Türklerde Kadının İctimai Yeri. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 225-235.
- Özmen, M. (6). Dede Korkut Kitabında Kadın ve Aile İçi İlişkileri. *İlgaz*, 17-18.
- Öztürk Dağabakan, F. (2012). Toplumdilbilimsel Bir Kavram Olarak Kadın-Erkek Dil Ayrımına Türkçe ve Almanca Açısından Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 87-106.
- Pehlivan, G. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım*. İstanbul: Ötüken.
- Rifat, M. (2008). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları* (Cilt II). İstanbul: YKY.

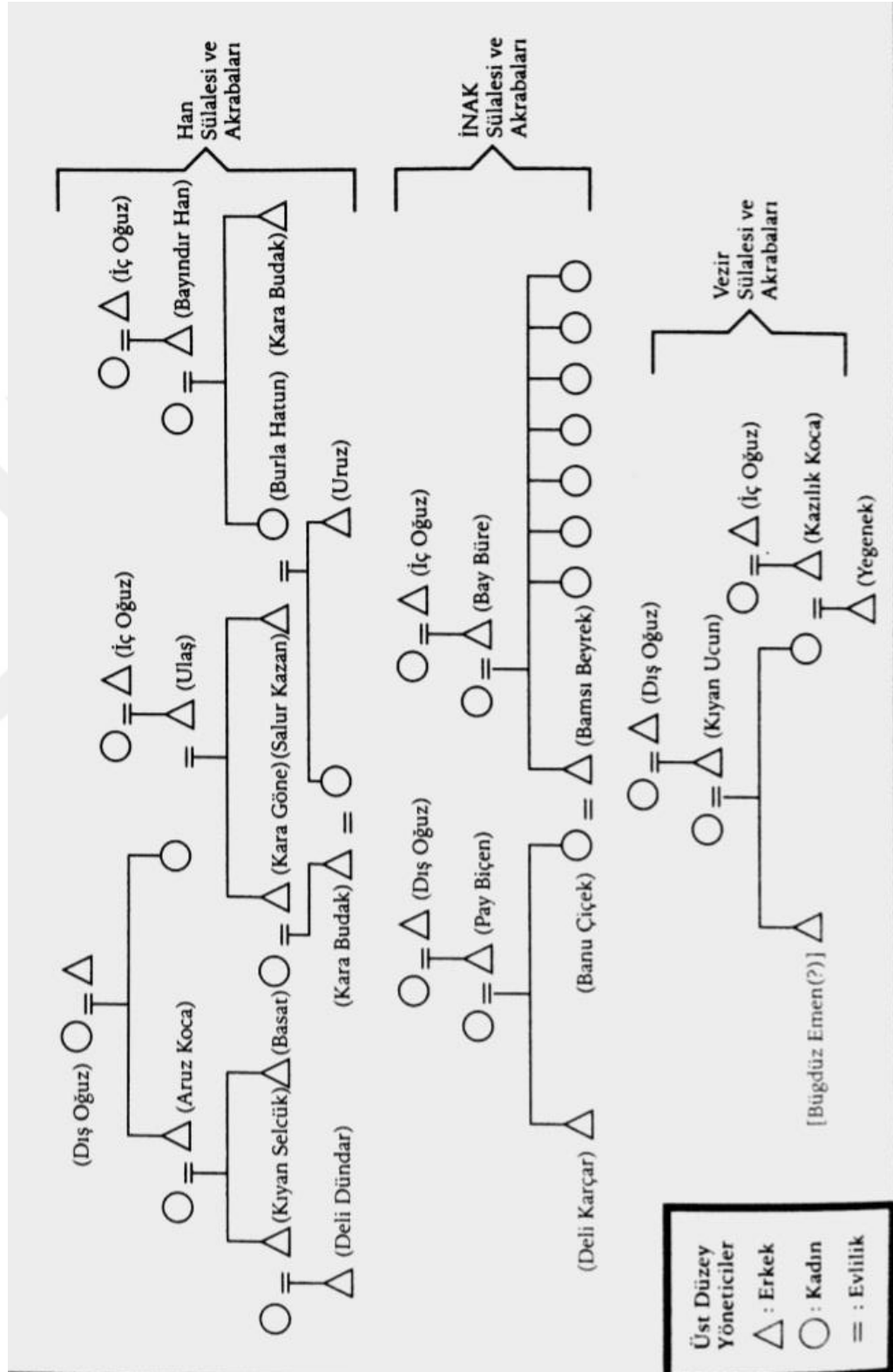
- Roux, J.-P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (A. Kazancıgil, Çev.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı* (Cilt I). Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Sarıkcıoğlu, E. (2002). *Din Fenomolojisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi.
- Saydam, B. (2013). Korku'(t) Ata. *Suret*(2), 95-123.
- Saydam, B. (2017). Psikomitolojik Bakış "Dişil"den "Eril"e Erkek-lik Serencamı. *Psikeart*, 60-67.
- Somay, B. (2013). Doğu'da ve Batı'da Baba İşlevi. *Suret*(2), 17-35.
- Şahin, H. İ. (2012). Türk Destanlarındaki Aile Algısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 117-138.
- Şen, S. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda ve Dede Korkut Hikayelerinde Kadın. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(10), 123-128.
- Şen, S. (2008). Dede Korkut Kitabı'nda Kadına Yönelik Hitaplar. *Turkish Studies*, 3(2), 627-641.
- Tarama Sözlüğü*. (2009). Ankara: TDK.
- Torun, A. (1999). Dede Korkut Destanlarında Kadın Hakkındaki Telakkiler ve Bunun Eski Türk Kültüründen Taşındığı İzler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 139-156.
- Tural, S. K. (1998). Dede Korkut Destanlarında Aile. *Türk Dili*(553), 8-12.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: TDK.
- Uygur, H. K. (2013). Dede Korkut Boylarında Kadın Statüsü. I. B. University (Dü.), *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*. içinde
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual.

- Wilkinson, K. (2011). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler/Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*. (S. Toksoy, Dü.) İstanbul: Alfa.
- Yalçinkaya, F. (2015). Geleneği Geleceğe Taşıyan Oğullar: Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul ilişkisi. *Millî Folklor*, 60-71.
- Yılmaz, A. M. (2011). Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar. *Cyprus International University Folklor/Edebiyat*, 17(66), 229-250.

EKLER

Ek 1: Dede Korkut Kitabı'nda Akrabalık Düzeni Tablosu (Pehlivan,

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Merve KOLİKPINAR

Doğum Yeri ve Tarihi: Erzurum – 22.10.1990

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi – Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Yüksek Lisans Öğrenimi: Ardahan Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Türk Dili ve Edebiyatı

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Çalıştığı Kurumlar: Ardahan Üniversitesi – İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi – Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- Araştırma Görevlisi

İletişim

E-posta Adresi: mervekolikpinar@ardahan.edu.tr

Tarih: 16.06.2017